

Myndigheten för
samhällsskydd
och beredskap

STUDIE

Konspirationsteorier och covid-19: mekanismerna bakom en snabbväxande samhällsutmaning

**Konspirationsteorier och covid-19:
mekanismerna bakom en snabbväxande samhällsutmaning**

Ansvarig forskare/författare (Andreas Önnerfors, professor i idéhistoria)

© Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB)
Enhet: Enheten för skydd mot informationspåverkan

Grafisk idé/titelblad: Tea Jahrehorn
Produktion: Advant

Publikationsnummer: MSB1745 - april 2021
ISBN: 978-91-7927-135-0

MSB har beställt och finansierat genomförandet av denna studierapport.
Författarna är ensamma ansvariga för rapportens innehåll.

Innehåll

1. Covid-19 och konspirationsteorier	5
1.1 Inledning: Infodemin – kunskapens sårbarhet i kristid	5
1.2 Konspirationsteorier om pandemin	8
1.3 Hotet mot den svenska demokratin	16
2. Vad är konspirationsteorier? Definitioner och diskussion	21
2.1 Inledning och definition	21
2.2 Konspirationsteorier, des- och missinformation	22
2.3 Forskningsläget om konspirationsteorier	24
2.4 Skillnaden mellan en teori om en konspiration och en konspirationsteori	26
2.5 Konspirationsteorier som berättelser och trossystem	27
2.6 Sammanblandningen av kategorierna för sant och falskt och gott och ont	29
2.7 Hur används konspirationsteorier?	31
2.8 Hotbild konspirationsteorier – behovet av fördjupade insikter	33
3. Att identifiera konspirationsteorier och konspirationsteoretiker	37
3.1 Konspirationsteoriernas beståndsdelar	37
3.2 Konspirationstro, dess spridning och radikaliseringsprocesser	46
4. Att bemöta och motverka konspirationsteorier	59
4.1 När är det rätt att ingripa?	59
4.2 En modell av bemötande i sex steg	64
4.3 Motberättelser – att bemöta själva narrativet	67
5. Sammanfattning och slutsatser	71
6. Referenser	75
6.1 Online-resurser	75
6.2 Litteratur	76

Covid-19 och konspirations- teorier

1. Covid-19 och konspirationsteorier

1.1 Inledning: Infodemin – kunskapens sårbarhet i kristid

Konspirationsteorier frodas i kriser

Ett osynligt virus sprids över hela världen, många blir sjuka och dör, politiker och folkhälsoexperter fattar beslut om drastiska motåtgärder. Människor sätts i karantän och tvingas bära munskydd, delar av samhället stängs ner, ekonomin krisar och rörelsefriheten inskränks: covid-19-pandemin är en global kris som skapar rädsla och oro. Den blir en perfekt grogrund för att föreställa sig att allt detta inte händer utan en orsak. Kan någon ha planerat allt detta för att skada oss?

I lägen som dessa ger konspirationsteorier människor enkla förklaringar för komplexa problem. De beskriver påstådda mönster, planer och aktörer som agerar i det dolda med onda avsikter – en sammansvärjning för vilken det sägs finnas bevis. Men konspirationsteorier bygger också på tron på absoluta motsatser, lägger skulden på andra som ofta demoniseras och eldas på av katastrof-tankar om den yttersta systemkollapsen. Konspirationsteorier blandar resonemang om vad som är sant och falskt med värderingar om vad som är rätt och fel (eller gott och ont). De som framför och sprider konspirationsteorier ser sig ofta som offer och sanningssägare och är i olika grad fast övertygade om att de har rätt. För dem som har någon i sin närhet som tror på konspirationsteorier är det ofta svårt att hantera. Ännu svårare är det när denna tro dessutom skapar en gruppidentitet. Psykologin bakom konspirationsteorierna utnyttjas också aktivt av olika aktörer för att påverka och radikalisera opinionen eller svartmåla sina politiska motståndare.

I denna rapport skall konspirationsteoriernas funktion som meningsskapande berättelser i kristid belysas. Avsnitt 1 tar sin utgångspunkt i den situation vi befinner oss i nu: en global pandemi som har försatt världen i en omfattande kris. I avsnitt 2 definieras och diskuteras själva begreppet konspirationsteori. Avsnitt 3 ägnas åt att identifiera dess beståndsdelar och slutligen diskuteras i avsnitt 4 vad som kan göras för att motverka dem.

Det som just nu utspelar sig framför våra ögon är ett skolexempel på hur information och kunskap utsätts för stora påfrestningar i ett samhällsligt krisläge. För att förklara för människor varför krisen händer, men också i avsikt att medvetet manipulera oss har sedan pandemin började 2020 olika konspiratoriska meningsskapande berättelser spridits. Benägenheten att tro på konspirations-

teorier har ökat under pandemin.¹ Dessa handlar om virusets ursprung, spridning, smittsamhet och dödlighet, men också om vilka motåtgärder politiker och experter på folkhälsa har föreslagit och genomfört och där vaccineringsintar den mest framträdande platsen. Dessutom cirkulerar ett antal övergripande teorier om att covid-19 egentligen är en av makteliterna planerad pandemi (därför en ”plandemi”), att sjukdomen är en ren bluff eller helt överdriven – allt i syfte att införa en global diktatur. UNESCO och EU-kommissionen har konstaterat att det under coronapandemin har skett en ökning av skadliga och vilseledande konspirationsteorier. Därför har en värdefull resurs med tillhörande informationsgrafik lanserats (”Så upptäcker du konspirationsteorier”).²

Världshälsoorganisationen WHO:s talar om en ”infodemi”, alltså en viral spridning av missledande information – som gör det svårare för människor att förstå sjukdomens allvar och vad som behövs för att bekämpa den.³ EU:s utrikestjänst EEAS driver även plattformen ”EUvsDisinfo” som tillhandahåller en databas över desinformation (alltså falsk eller vilseledande information som sprids avsiktligt) som har sitt ursprung i medier lojala till den ryska regimen. Sedan coronapandemins utbrott 2020 listas här inte mindre än 785 referenser till de mest bisarra påståenden om covid-19 och dess bekämpning.⁴ Desinformation och konspirationsteorier kring covid-19 har även gjort det påkallat att utveckla särskilda informationsinsatser.⁵

Nya konspirationsteorier har skapats och gamla har återanvänts och aktualiserats. Exempelvis spred den sovjetiska underrättelsetjänsten KGB på 1980-talet konspirationsteorin om att HIV-viruset hade skapats av USA och testades som ett biologiskt vapen på Afrikas befolkning. Mönstret för denna berättelse (”statlig aktör skapar dödligt virus och sprider avsiktligt”) återfinns i olika covid-19-konspirationsteorier. De som på senare tid har spridit den konspiratoriska idén om att implanterade RFID-chips utvecklas för att åstadkomma tankekontroll har i sitt narrativ integrerat vaccinet mot covid-19. En av de mest spridda teorierna är att vaccinet innehåller just ett mikrochip med vilket de globala eliterna vill styra våra tankar med den nya 5G-tekniken. Flyktningkritiska konspirationsteorier om asylsökande och skyddsbehövande migranter som del av det planerade så kallade ”folkutbytet” har sammansmält med rädslan för spridningen av covid-19. Därigenom skuldbeläggs och demoniseras redan utsatta människor ytterligare. Dessa exempel, som utförligt diskuteras nedan, pekar mot att konspirationsteorier kan komma i många skepnader, deras struktur av berättelse är konstant sedan flera sekel men innehållet varierar beroende på målgrupp och krisens karaktär.

---

1. Henley, Jon, ”Pandemic leaves Europeans more likely to believe conspiracy theories – study”, The Guardian, 22/2 2021, <https://www.theguardian.com/world/2021/feb/22/covid-pandemic-leaves-europeans-more-likely-to-believe-conspiracy-theories-study> (senast besökt 13/3 2021).

2. UNESCO och EU (2020), ”Så upptäcker du konspirationsteorier”, https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/coronavirus-response/fighting-disinformation/identifying-conspiracy-theories_sv (senast besökt 23/3 2021), se även Lewandowsky, Stephen, m.fl. (2021), ”Kommunikationshandbok för vaccin mot covid-19 – En praktisk handledning i att förbättra kommunikation kring vaccin och förhindra desinformation”, <https://osf.io/qt5p9/> (senast besökt 10/4 2021)

3. WHO, ”WHO public health research agenda for managing infodemics”, 3/2 2021, <https://www.who.int/publications/i/item/9789240019508> (senast besökt 13/3 2021).

4. EUvsDisinfo, sökning på termen ”coronavirus”, 14/3 2021, sökresultat: <https://euvsdisinfo.eu/disinformation-cases/?text=coronavirus>, se även bloggen ”Coronavirus”, <https://euvsdisinfo.eu/category/blog/coronavirus/> (senast besökt 14/3 2021).

5. EUvsDisinfo (2021), ”My loved-one Thinks Bill Gates Will Microchip Humanity”. Now what?”, <https://euvsdisinfo.eu/my-loved-one-thinks-bill-gates-will-microchip-humanity-now-what/>, se även EEAS (2021), https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/93863/my-friend-thinks-bill-gates-will-microchip-humanity-now-what_en (senast besökt 18/3 2021)

Det krävs en förmåga att bemöta konspirationsteorier

Risken med konspirationsteorierna om covid-19 är framför allt att de kan undergräva folkhälsan: om medborgarna inte tar de medicinska experternas råd på allvar, struntar i rekommendationerna eller inte vaccinerar sig kommer sjukdomen skörda fler dödsoffer och orsaka större lidande så som långtidssjuka. Konspirationsteorier har även en radikaliseringspotential eftersom de fördjupar polariserande världsbilder som spelar populistiska politiska aktörer i händerna. De kan underblåsa hätska processer av våldsbejakande extremism: politiker, tjänstemän, forskare och vårdpersonal kan utsättas för hot och våld, infrastruktur som 5G-master kan saboteras, läkemedelsindustrin utsättas för attacker.⁶

Tron på en konspirationsteori leder också ofta till en annan. När väl berättelsen har etablerats att det inte går att lita på myndigheter och politiker och att experters kunskap är falsk öppnas dörren till föreställningen om den ”djupa staten” som avsiktligt vilseleder och skadar sin egen befolkning eller är för inkompetent och svag för att bemöta kriser. Berättelsen innehåller en motsägelsefull spänning mellan föreställningar kring absolut makt eller absolut handlingsförklamation. Denna konspiratoriska tanke har en idétradition i Sverige alltsedan Palmemordet 1986. Den används ofta i en populistisk maktkritik eller i utländska påverkanskampanjer om Sveriges påstått bristande förmåga att hantera kriser. Genom att skriva fram en negativ bild om Sverige i så kallade världspolitiska strategiska narrativ undermineras även landets ställning som säkerhetspolitisk aktör i den internationella arenan.

I detta nya komplexa informationslandskap krävs det en särskild psykologisk försvarsförmåga för att tillgodose målen för samhällets säkerhet. Genom sin tydliga berättarstruktur och övertygande retorik utgör konspirationsteorier ett hot mot samhällelig krishantering i samspel mellan medborgare och myndigheter. Fältet ligger även öppet för användningen av konspirationsteoretiska berättelser i olika påverkansoperationer riktade mot Sverige och svenska intressen. Denna sårbarhet kan bemötas genom ökad kunskap om hur konspirationsteorier fungerar, hur de kan identifieras och motverkas.

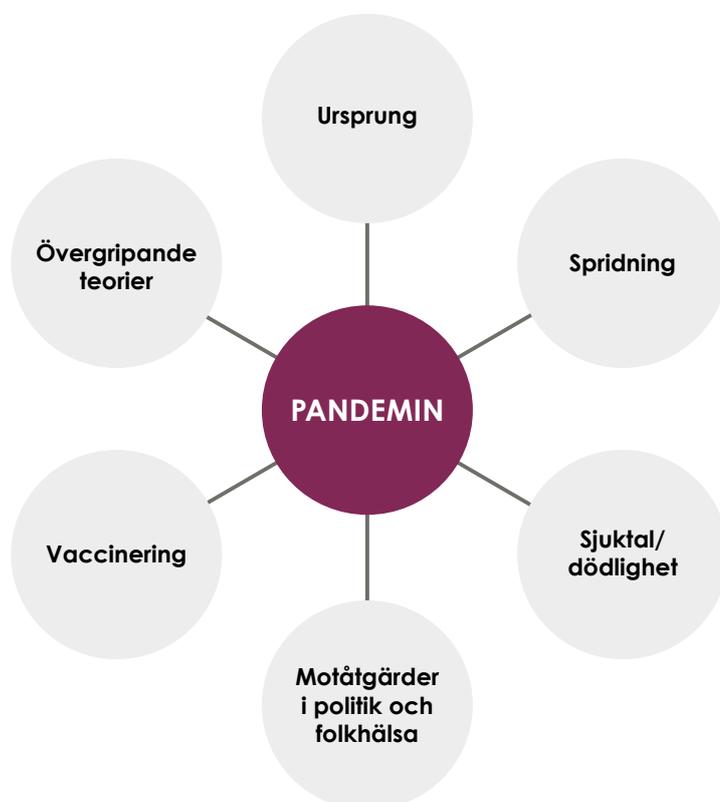
---

6. UNESCO och EU (2020), "Conspiracy theories: the link to covid-19", https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/live_work_travel_in_the_eu/unesco-conspiracy-english-7.jpg (senast besökt 23/3 2021).

1.2 Konspirationsteorier om pandemin

Konspirationsteorierna kring covid-19-pandemin står på sex ben och rör sig inom följande områden:

- virusets och sjukdomens ursprung (etiologi)
- virusets och sjukdomens spridning (epidemiologi)
- vem som smittas och blir sjuk av viruset (sjuktal, morbiditet) och vem som dör av det (mortalitet/letalitet)
- vad politiker och experter inom folkhälsa gör för att stoppa och motverka pandemin (begränsa, behandla och förebygga), i synnerhet
- vaccinationen mot covid-19 och
- övergripande teorier och förklaringar om varför pandemin händer just nu.

Modell för olika teman i konspirationsteorier om covid-19.

Virusets och sjukdomens ursprung

Frågan om virusets och sjukdomens ursprung är infekterad därför att det finns en underliggande skuldanklagelse – hade den som visste att viruset fanns kunnat förhindra spridningen? Mörklades virusutbrottet? Skapades viruset i ett laboratorium eller genom att överföras från djur till människa? Frågor som dessa är förstås rimliga att ställa, men de kopplades tidigt till det som är ett kännetecken för konspirationsteorier, nämligen att skuldbelägga och peka ut syndabockar.

"Kinaviruset"

Genom att kalla covid-19 för "the China virus" etablerades en berättelse där Kina gjordes ansvarig för smittämnet (patogenen), sjukdomen och i förlängningen dess spridning. I kölvattnet av skuldbeläggningen uttrycktes även rasistiska "asio-/sinofobiska" stereotyper mot personer med asiatiskt utseende världen över. Anklagelsen om "kinaviruset" återanvänder också en annan konspiratorisk tankefigur (uttryckt av USA:s förre president Trump och hans anhängare), nämligen att "klimatförändringarna är en kinesisk bluff för att sänka den amerikanska ekonomin".⁷ Här går klimatförnekelse och skuldbeläggning hand i hand. Rörande covid-19 försökte man alltså förklara att Kina avsiktligt hade skapat/släppt ut viruset för att skada USA:s ekonomi, något som också sades gynna det demokratiska partiets agenda inför det stundande presidentvalet 2020. I båda konspiratoriska berättelserna avvisas den vetenskapliga expertkunskapen.

Dr. Marietta Vasquez från Yale School of Medicine förklarar varför det är både inkorrekt och främlingsfientligt att ge sjukdomar etniska eller geografiska etiketter. Det som orsakar sjukdomen (smittämnet, i detta fall ett coronavirus) kan inte kopplas till kultur eller geografi utan drabbar alla människor.⁸ Likväl spreds konspirationsteorin om virusets utbredning som ett resultat av en sammansvärjning mellan Demokraterna och den kinesiska regeringen.⁹ I september 2020 antog det amerikanska representanthuset en motion om att avvisa anti-asiatisk retorik om coronaviruset.¹⁰

---

7. Helier, Cheung, "What does Trump actually believe on climate change?", BBC, 23/1 2020, <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-51213003> (senast besökt 13/3 2021); Jacobsen, Louis, "Yes, Donald Trump did call climate change a Chinese hoax", PolitiFact, 3/6 2016, <https://www.politifact.com/factchecks/2016/jun/03/hillary-clinton/yes-donald-trump-did-call-climate-change-chinese-h/> (senast besökt 13/3 2021).

8. Vasquez, Marietta, "Calling COVID-19 the 'Wuhan Virus' or 'China Virus' is inaccurate and xenophobic", Yale University, 12/3 2020, <https://medicine.yale.edu/news-article/23074/> (senast besökt 13/3 2021).

9. Brown, Matthew, "Fact check: Coronavirus did not spread in the US because of an anti-Trump conspiracy", USA Today, 17/3 2020, <https://eu.usatoday.com/story/news/factcheck/2020/03/17/fact-check-coronavirus-spread-not-anti-trump-conspiracy/5065736002/> (senast besökt 13/3 2021).

10. Zengerle, Patricia, "U.S. House resolution opposes anti-Asian coronavirus rhetoric, including Trump's 'China virus'", Reuters, 17/9 2020, <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-trump-rhetoric-idUSKBN2682Z1> (senast besökt 13/3 2021).

"USA-viruset"

Omvänt anklagades även USA för att ha skapat och medvetet släppt ut viruset. Denna teori återanvänder i sin tur konspirationsteorin om HIV/AIDS som på 1980-talet kläcktes av den sovjetiska säkerhetstjänsten KGB. I korthet gick teorin ut på samma sak: att USA hade skapat HIV/AIDS och testade sitt biologiska vapen på befolkningen i Afrika.¹¹ Detta i kombination med att Dr. Fauci (redan då en av USA:s ledande smittskyddsexperter) var involverad i utvecklingen av behandlingen av sjukdomen gör att konspirationsteoretiker idag ser entydiga sammanhang. Virusforskningsinstitutet i Wuhan pekades ofta ut som den egentliga smittkällan. Men kopplingar till amerikanska investeringar där genom olika myndigheter och bolag ses som bevis för att det egentligen ingår i en rad anläggningar där biologiska stridsmedel utvecklas och testas.¹² Det förvånar inte heller att vissa kopplat laboratoriet i Wuhan till den amerikansk-ungerske affärsmannen George Soros, vars judiska ursprung ständigt gör honom till måltavla för antisemitiska konspirationsteorier om de "globalistiska eliternas" försök att etablera ett världsherravälde.¹³

Virusets spridning

Hur viruset sprids i befolkningen (epidemiologin) blev också snabbt ett föremål för många konspirationsteorier. Dessa rör sig mellan ren science-fiction och klassisk främlingsfientlighet: fanns det ett samband mellan lanseringen av den nya mobila 5G-teknologin och virusets spridning? Användes flyktingar till Europa som smittbärare (vektorer)?

5G-teorin

Tvårs över Europa har mobilmaster sågats ner eller basstationer bränts upp och arbetare attackerats i olika attentat. Den kanske mest fantasieggande teorin handlar nämligen om att det är den nya mobilteknologin 5G som antingen sprider viruset eller bidrar till att försvaga människornas immunsystem och gör dem mottagliga för viruset.¹⁴ Här förenas olika teorier och rädslor: 5G-teknologin har redan innan pandemin utmålats som ett hot mot mänskligheten bland dem som engagerar sig mot mobilstrålning (eller el- och ljuskällor) och inom detta fält har spridit separata konspirationsteorier.¹⁵ Kinas position i samband med utvecklingen av den nya standarden (företaget Huawei's omdiskuterade aktiviteter) kunde sedan sammankopplas med virusets ursprung.¹⁶

---

11. Smallpage, Stephen M., m.fl. (2020), "Who are the conspiracy theorists? Demographics and conspiracy theories", Routledge Handbook of Conspiracy Theories, London: Routledge; EUvsDisinfo, "A war by another name", 1/2 2018, <https://euvsdisinfo.eu/a-war-by-any-other-name/> (senast besökt 13/3 2021).

12. Australian Associated Press, "GlaxoSmithKline falsely linked to Wuhan lab, Pfizer in COVID-19 contrivance", AAP, 11/12 2020, <https://www.aap.com.au/glaxosmithkline-falsely-linked-to-wuhan-lab-pfizer-in-covid-19-contrivance/> (senast besökt 13/3 2021).

13. Funke, Daniel, "Conspiracy theory falsely connects George Soros to COVID-19", Politifact, 19/3 2020, <https://www.politifact.com/factchecks/2020/mar/19/facebook-posts/conspiracy-theory-falsely-connects-george-soros-co/> (senast besökt 13/3 2021).

14. The Conversation (2020b), "Four experts investigate how the 5G coronavirus conspiracy theory began", 11/6 2020, <https://theconversation.com/four-experts-investigate-how-the-5g-coronavirus-conspiracy-theory-began-139137> (senast besökt 13/3 2021); WHO, "FACT: 5G mobile networks DO NOT spread COVID-19", 23/11 2020, <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/advice-for-public/myth-busters#5g> (senast besökt 13/3 2021).

15. Bryngel, Frans, Funck, Marcus Admund, "Strålände tider", Magasinet Filter, 21/9 2020, <https://magasinetfilter.se/reportage/stralande-tider/> (senast besökt 13/3 2021); Funck, Marcus Admund, "Konspirationsteorier i spåret av pandemin", Sveriges Radio, 19/10 2020, <https://sverigesradio.se/artikel/7577824> (senast besökt 13/3 2021).

16. Bowler, Tim, "Huawei: Why is it being banned from the UK's 5G network?", 14/7 2020, <https://www.bbc.com/news/newsbeat-47041341> (senast besökt 13/3 2021).

Flyktingar skuldbeläggs som smittspridare

Konspirationsteorier om covid-19 förstärker rädslan för det som utmålats som det externa hotet mot kontinenten.¹⁷ Redan mycket tidigt under coronapandemins utbrott spreds konspirationsteorin om att flyktingar från Mellanöstern och Norra Afrika (MENA-regionen) som samlats i Turkiet användes som smittspridare till Europa.¹⁸ Flyktingkritiska populistiska aktörer har dock upprepat idén som gör en direkt länk mellan virusets spridning och asylsökande.¹⁹ Man har hävdats att den så kallade ”brittiska varianten” egentligen importerades utifrån till Storbritannien genom just migranter. Även i Grekland har sjukdomsutbrott länkats till flyktinglägren. Bland experter uttrycks en oro att snedfördelningen av vaccinationen kommer att skuldbelägga flyktingar ytterligare om de inte kan uppvisa att de är vaccinerade. Exemplet visar hur flyktingkritiska och främlingsfientliga konspirationsteorier om ”det stora folkutbytet” som har präglat Europa sedan 2015 smältes samman med covid-19.

Vem blir smittad och sjuk och vem dör av viruset?

Vem som blir smittad och sjuk av viruset (morbidity) respektive vem som dör av det (mortalitet) – det som också kallas för epidemiologiska indikatorer – har också varit föremål för omfattande spekulationer. Folkhälsostatistiken har använts av två extrema poler i det konspiratoriska lägret: för den ena sidan används statistiken för att motivera en (påstått verkningslös) svensk strategi som borde använda sig av mycket hårdare restriktioner. För den andra sidan, så som rörelsen ”Frihet Sverige” är statistiken helt manipulerad och saknar saklig grund – den används för att genomdriva en totalitär agenda som strider mot ”sanning och frihet”.

Kulturellt kodade berättelser om sjukligheten

Ofta letar sig resonemang om sjuklighet och dödlighet in i kulturellt kodade konspiratoriska berättelser. Exempelvis var många av de första insjuknade individer i Europa välmående skidturister som återvänt från norra Italien. Men snabbt spreds smittan även till mindre socioekonomiskt privilegierade grupper i serviceyrken och i utsatta förorter. Deras kulturella traditioner, boendesituation och påstådda brist på språkkunskaper pekades sedermera ut som orsaken till en omfattande smittspridning.²⁰ Skuldbeläggningen skiftade därmed från en privilegierad, etablerad samhällsgrupp till en samhällsgrupp ’utanförgrupp’ etniska minoriteter – ett typiskt mönster i konspirationsteoretiska resonemang om smittspridning sedan böldpesten under medeltiden. En liknande process ägde rum i Storbritannien och USA där livsstilsfaktorer hos samhällsgrupp minoriteter – samsjuklighet eller så kallad komorbiditet som övervikt – pekades ut som faktorer för en snabbare smittsprid-

---

17. McGee, Luke, "Migrants could become the new Covid scapegoats when Europe's borders reopen", CNN, 6/3 2021, <https://edition.cnn.com/2021/03/06/europe/europes-next-migrant-crisis-intl-analysis/index.html> (senast besökt 13/3 2021)

18. Önnersfors, Andreas, (2020a) "Covid-19 – handsprit mot konspirationsteorierna som sprider sig viralt", LinkedIn, 1/3 2020, <https://www.linkedin.com/pulse/covid-19-handsprit-mot-konspirationsteorierna-som-sig-onnersfors/> (senast besökt 13/3 2021).

19. Collier, Henry, (2021) "Nigel Farage's 'barefaced lies' about a 'COVID crisis' in Dover", Kent Live, 28/2 2021, <https://www.kentlive.news/news/kent-news/nigel-farages-barefaced-lies-covid-5055106> (senast besökt 31/3 2021).

20. Sundkvist, Frida, "Klyftan: Rika testar sig för corona – fattiga dör", Expressen, 25/12 2020, <https://www.expressen.se/nyheter/qs/bristerna-i-test-strategin-rika-testar-sig-fattiga-dor/> (senast besökt 13/3 2021). Se även "Covid-döden har hela tiden handlat om klass", Expressen, 24/3 2021, <https://www.expressen.se/kultur/ide/covid-doden-har-hela-tiden-handlat-om-klass/> (senast besökt 26/3 2021).

ning (istället för bristen på folkhälsomässiga motåtgärder).²¹

Rörande virusets dödlighet är det uppenbart att de som tillhör riskgrupperna eller har underliggande sjukdomar i högre omfattning drabbas. Satt i en konspirationsteoretisk förklaringsram tolkades dock de höga dödssiffrorna på de svenska äldreboendena som en avsiktlig ”geronticid” eller ”senicid” (medvetet dödande av årsrika). En artikel i den ansedda tyska tidskriften *Der Spiegel* (”Har Sverige offrat de äldre?”) utlöste en hätsk debatt och spriddes brett i den konspirationsteoretiska miljön.²²

Kampen om folkhälsostatistiken

En helt annan aspekt på frågan kring det epidemiologiska underlaget med vilket morbiditet och mortalitet studeras är folkhälsostatistik. Vissa hävdar att både mätningen av smittspridningen (genom test bekräftade covid-fall) och mätningen av dödsfall (relaterade till covid) är grovt överdrivna eftersom sjukdomen ”bara är en vanlig influensa”. Striden kring statistiken och hur siffror på morbiditet och mortalitet beräknas, används och jämförs mellan länder har blivit till ett eget konfliktområde i likhet till tolkningar av kriminalstatistiken kopplad till invandring. I de konspiratoriska berättelserna är kunskapsproducerande statliga institutioner och myndigheter (så som Fohm eller SCB) delaktiga i en avsiktlig mörkläggning av fakta för att vilseleda sin egen befolkning. Den mest extrema varianten av covid-19-konspirationsteorier, de som helt förnekar virusets existens eller dess farlighet, menar att folkhälsostatistiken istället är helt fiktiv och manipulerad. De konspiratoriska berättelserna har alltså likt en hästsko två extremer som möts i kritiken som riktas mot folkhälsovetenskapligt underbyggda politiska åtgärder.

Motåtgärder i politik och folkhälsa

Ett särskilt fruktbart område för konspirationsteoretiska resonemang är vad politiken och folkhälsoexperter gör för att stoppa och motverka pandemin. Som ett led i att begränsa, behandla och förebygga sjukdomen har till exempel beslut fattas att inskränka medborgares fri- och rättigheter så som rörelsefrihet, föreningsfrihet eller näringsfrihet (genom så kallade ”lockdowns”). Både direkt och indirekt har liv och hälsa som mänsklig rättighet satts på prov i olika system av folkhälsa. Genom att hänvisa till undantagstillståndet den globala pandemin innebär har stater tagit till exceptionella åtgärder så som reseförbud, stängda gränser och skolor, appar med vilka kontakter spåras, nedstängning av hela sektorer inom ekonomin (såsom inom turism, restauranger och upplevelseindustrin). Det civila samhället har drabbats särskilt hårt genom att rekommendationer och förbud slår mot den fria föreningsverksamheten. Dessa inskränkningar av individuella och kollektiva rättigheter – hur motiverade de än kan anses vara mot bakgrund av pandemin – ses av konspirationsteoretiker som de verkliga avsikterna med den förda politiken. Pandemin tolkas, liksom det ”globala kriget mot terrorn” i början av 2000-talet som en förevändning för

---

21. Malik, Kenan, “Illness, obesity, racism; who gets blamed for our crises? The poor of course”, *The Guardian*, 2/8 2020, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/aug/02/illness-obesity-racism-who-gets-blamed-for-our-crises-the-poor-of-course> (senast besökt 13/3 2021).

22. Pieper, Dietmar, “Corona-Desaster in Pflegeheimen. Hat Schweden die Alten geopfert?”, *Der Spiegel*, 9/10 2020, <https://www.spiegel.de/politik/ausland/corona-in-schwedens-pflegeheimen-der-eingeladene-tod-a-00000000-0002-0001-0000-000173444539> (senast besökt 13/3 2021).

staterna att inskränka människors frihet ytterligare och införa en global diktatur. Självfallet finns det problematiska fall. Det danska beslutet att avliva alla minkar i landets minkfarmer i ett försök att stoppa spridningen av en virusvariant stred sannolikt mot landets grundlag. FN-chefen Guterres talar om en ”global pandemi av övergrepp mot mänskliga rättigheter”.²³ Men inom konspirationsteoretikernas fält finns det inget utrymme för att föra en nyanserad diskussion. Berättelsen om politikens övergrepp mot den ”vanliga människan” passar in i den sedan mer än 200 år etablerade mallen om att ”eliternas intressen” alltid står i motsats till ”folket” som förs bakom ljuset, manipuleras och kontrolleras.

Förutom denna generella berättelse som får förnyad kraft under pandemin står folkhälsovetenskaplig expertis i ett särskilt fokus för konspirationsteoretikerna – Fohm har utsatts för en lång rad av misstänkliggöranden. Sedan tidigare har svenska myndigheter som SMHI hamnat i fokus för konspiratoriska berättelser och anklagats för att mörklägga ”chemtrails” (påstådda utsläpp från flygplan) eller för att överdriva klimatförändringarnas påverkan.²⁴

Under pandemin är ett särskilt symboliskt laddat område internationella kravet på att bära munskydd (där Sverige är ett undantag) och att upprätthålla fysisk distans. I många länder uppfattas dessa krav som en kränkning av individernas rätt till fysisk integritet. Munskyddet ses som ett övergrepp mot kroppen, vilket till exempel har lett de konspiratoriska kritikerna till att ta över det feministiska slagordet ”min kropp, mitt val” (som ursprungligen handlade om rätten till abort). Vägen in i kritiken mot de åtgärder som politiken och experter inom folkhälsa har fattat beslut om är många gånger alternativmedicin. Alternativmedicinens syn på sjukdomar och deras behandling är en grogrund för att anamma konspiratoriska tankemönster riktade dels mot läkemedelsindustrin och mot den statligt organiserade folkhälsan. Ofta föreligger en överlappning med en människobild präglad av esoteriska tankar om människans helhet, kopplad med nyandlig spiritualitet i den sekteristiska självhjälps- och wellnessindustrin.²⁵ Denna kombination, som bär tydliga drag av nyreligiöst meningsskapande, kallas internationellt för ”conspirituality”.²⁶ Det kanske mest problematiska området för konspirationsteoretiska resonemang i samband med folkhälsomässiga motåtgärder är vaccineringen.

---

23. Kelly, Annie och Pattison, Pete, “‘A pandemic of abuses’: human rights under attack during Covid, says UN head”, The Guardian, 22/2 2021, <https://www.theguardian.com/global-development/2021/feb/22/human-rights-in-the-time-of-covid-a-pandemic-of-abuses-says-un-head> (senast besökt 13/3 2021).

24. Palén, Tove och Wicklin, Martin, ”Giffet i luften”, Sveriges Radio, 28/6 2014, <https://sverigesradio.se/avsnitt/388869> (senast besökt 23/3 2021).

25. McGowan, Michael, ”How the wellness and influencer crowd serve conspiracies to the masses”, The Guardian, 24/2 2021, <https://www.theguardian.com/australia-news/2021/feb/25/how-the-wellness-and-influencer-crowd-serve-conspiracies-to-the-masses> (senast besökt 13/3 2021).

26. Dyrendal, Asbjørn, ”Conspiracy theory and religion”, Routledge Handbook of Conspiracy Theory, 2020.

Vaccinationen mot covid-19

Konspirationsteorier om vaccinationen mot covid-19 förenar två idéer som cirkulerade i den konspirationsteoretiska miljön redan före pandemin: avvisandet av vacciner i den så kallade ”Anti-Vaxx”-rörelsen och rädslan för inplanterade mikrochip för tankekontroll.²⁷

Anti-vaxxkonspirationsteorier

Allt sedan inokuleringen mot smittkoppor infördes i Europa på 1700-talet har det framförts argument mot att förebygga sjukdomar genom vaccination på grundval av medicinska, moraliska eller ideologiska/religiösa skäl. WHO angav 2019 ”vaccine hesitancy” (ungefär ”tveksamhet inför vaccinering”) som ett av de tio största hoten mot den globala hälsan.²⁸ Vaccinskepsisen kan ta olika skepnader under den globala ”Anti-Vaxx”-rörelsens paraply som driver ett effektivt maskineri för att sprida sina idéer på Internet.²⁹ Men sedan det på slutet av 1990-talet felaktigt påstods ett samband mellan MPR-vaccineringen (mässlingen, påssjuka och röda hund) och autism har konspirationsteorier om vaccinering varit en utpräglad del av denna miljö. De falska medicinska argumenten mot vaccin kombineras i den konspiratoriska miljön till föreställningen kring att stora läkemedelsbolag (”big pharma”) är ute efter att avsiktligt göra människor sjuka för att göra dem beroende av läkemedel eller vacciner. Mot bakgrund av händelser som den så kallade opioidkrisen i USA (där tiotusentals amerikaner dog på grund av överförskrivningen av beroendeframkallande smärtstillande medel) får denna tolkning en viss trovärdighet. Berättelsen varierades sedan i samband med covid-19-pandemin. Enligt denna variant är pandemin skapad i syfte att låta den korrupta ”big pharma” tvångsvaccinera världsbefolkningen och därmed berika sig själv. Teorin framfördes bland annat i en omdiskuterad kvasi-dokumentär, Plandemic, som spreds viralt på internet.³⁰

Rädslan för inplanterade mikrochip

En berättelse som bekräftar redan etablerade föreställningar om ”globalistiska eliter” har kopplats till ytterligare en konspirationsteori: den om RFID-chipet. RFID står för ”radio frequency identification”, exempelvis en dosa i en bil för automatiska vägtullar. Bland teknikskeptiska konspirationsteoretiker (ofta även motståndare mot 5G-tekniken) cirkulerade redan flera år före covid-19 föreställningen kring att mikrochip avsiktligt skulle inplanteras i människor i syfte att utöva totalitär kontroll. Så kallad ”biohacking” där RFID-chip till exempel sätts in i handleden och ersätter nycklar, kreditkort eller reskort, ses som raka vägen mot en omänsklig diktatur. Det är oklart hur, men konspirationsteorierna kring RFID-chips lyckades ta in sig i och sammansmälta med anti-vaxx-före-

---

27. Nyman, Jenny, ”Övervakningschip och dna-förändringar – så sprids konspirationsteorier om covid-vacciner”, Dagens Nyheter, 14/3 2021, <https://www.dn.se/varlden/overvakningschip-och-dna-forandringar-sa-sprids-konspirationsteorier-om-covidvacciner/> (senast besökt 13/3 2021).

28. WHO, ”Ten threats to global health in 2019”, 2019, <https://www.who.int/news-room/spotlight/ten-threats-to-global-health-in-2019> (senast besökt 13/3 2021).

29. Mahdawi, Arwa (2021) ”How many anti-vaxxers does it take to misinform the world? Just twelve”, The Guardian, 30/3 2021, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2021/mar/30/how-many-anti-vaxxers-does-it-take-to-misinform-the-world-just-twelve> (senast besökt 31/3 2021).

30. Wilson, Jason, ”Plandemic: how the debunked movie by discredited researcher Judy Mikovits went viral”, The Guardian, 14/5 2020, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/may/14/plandemic-movie-discredited-dr-doctor-judy-mikovits-how-debunked-conspiracy-theory-film-went-viral> (senast besökt 13/3 2021).

ställningarna: vaccinet sägs innehålla ett mikrochip som möjliggör tankekontroll.³¹ Det är också här Microsoft-grundaren Bill Gates kommer in i bilden. Eftersom Bill and Melinda Gates Foundation är den största privata välgörenhetsorganisationen inom global hälsa som har genomfört vaccinationsprogram världen över och även massivt stöttat vaccinering mot covid-19 kopplas både vaccinationsprogrammet och den påstådda mikrochiptekniken ihop med Gates.³²

Sammantaget förnyas och förstärks motståndet mot/tveksamheten till vacciner i samband med en global folkhälsokris som covid-19. Dels får gamla konspirationsteorier om vaccinernas medicinska skadlighet nytt bränsle, dels sammanfogas dessa med berättelsen om RFID-chips som sägs möjliggöra tankekontroll. Därmed undermineras det folkhälsomässiga arbetet med förebyggandet (prevention) av ny smittspridning genom att uppnå en tillräcklig stor grad av immunisering i befolkningen (populationen).

Varför nu?

Övergripande konspirationsteorier om covid-19

Vid sidan om konspirationsteorier kring virusets ursprung, spridning, morbiditet, mortalitet, politiska och folkhälsomässiga motåtgärder och vaccination, sorteras covid-19 också in i övergripande teorier om varför pandemin händer just nu.

Dels ingår dessa i olika omfattning och kombinationer i tidigare diskuterade teman, men huvudsyftet är främst att förmedla en övergripande förklaring om varför pandemin händer nu, snarare än hur den utspelar sig. För det första måste det göras en åtskillnad mellan de som tror på att viruset finns och dem som tror att det inte finns. I den första kategorin erkänns virusets och sjukdomen covid-19s existens och att det medvetet eller omedvetet sprids av olika aktörer (både stater och andra, t. ex. Bill Gates eller George Soros). Tron på att viruset har släppts ut från ett laboratorium behöver exempelvis inte innebära att det skedde avsiktligt. Den mest vanligt förekommande föreställningen är dock att viruset sprids avsiktligt och planerat, representerat av idén om den så kallade ”plandemin”. Den tidigare nämnda 26-minuters YouTube filmen kallad ”Plandemic” nådde miljoner av tittare och har anförts som ”bevis” i sakfrågan.

Som stöd för konspirationsteorin om plandemin hänvisas också ofta till en simuleringsövning kallad ”Event 201” som i oktober 2019 arrangerades av Johns Hopkins University (USA) i samarbete med World Economic Forum (WEF) och Bill and Melinda Gates Foundation.³³ Övningen handlade om hur beslutsfattare inom politik och folkhälsa skulle hantera en katastrofartad global spridning av ett nytt coronavirus. Detta i kombination med att just WEF i juni 2020 arrangerade ett möte med mottot ”The Great Reset” (”Den Stora Återställningen” av ekonomi och samhälle efter pandemin) har gett näring åt teorierna att ”återställningen” är själva syftet med den planerade pandemin som

---

31. Reuters, ”Fact check: RFID microchips will not be injected with the COVID-19 vaccine, altered video features Bill and Melinda Gates and Jack Ma”, 4/12 2020, <https://www.reuters.com/article/uk-factcheck-vaccine-microchip-gates-ma-idUSKBN28E286> (senast besökt 13/3 2021).

32. Goodman, Jack och Carmichael, Flora, ”Coronavirus: Bill Gates 'microchip' conspiracy theory and other vaccine claims fact-checked”, BBC, 30/5 2020, <https://www.bbc.com/news/52847648> (senast besökt 13/3 2021).

33. Johns Hopkins University, ”Event 201”, 2019, <https://www.centerforhealthsecurity.org/event201/> (senast besökt 13/3 2021).

man ju övade på bara några månader innan den satte igång.³⁴ Så som nämnt tidigare förekommer också konspirationsteorin om att hela pandemin är en bluff. I princip går denna teori ut på att covid-19 är iscensatt av de globala eliterna i syfte att införa en totalitär diktatur. I själva verket är pandemin (om den ens finns) en ”vanlig influensa” som har manipulerats att framstå som en farlig dödlig sjukdom för att skrämna världsbefolkningen till lydnad.

1.3 Hotet mot den svenska demokratin

Konspirationsteorier om covid-19 är ett hot mot demokratin på flera plan: till stor del handlar de om att avvisa eller misstolka etablerad medicinsk expertkunskap och att misstänkliggöra statliga och privata aktörer och deras avsikter. Men konspirationsteorier skyndar även på radikaliseringsprocesser som polariserar samhället. När förtroende för myndighetsutövning (i synnerhet i kristid) är underminerat kan andra konspiratoriska berättelser kopplas på och leda till våldsbejakande extremism. Samtidigt bereder konspirationsteorier marken för, eller är redan en del av främmande makts informationspåverkan mot Sverige.

Avvisandet av expertkunskap

Sverige har en lång tradition av självständiga ämbetsverk där tjänstemän med specialistkompetens har ett omfattande utrymme att utforma den praktiska myndighetsutövningen. På grund av offentlighetsprincipen sker detta i stor transparens. Men konspirationsteorier angriper själva basen för expertkunskapen som en integrerad del av myndighetsutövningen, den vetenskapliga grunden. Genom att i sina berättelser göra avsteg från sund källkritik, etablerade regler för logiska resonemang (exempelvis koherenskravet på överensstämmelse med verkligheten) och sammanblanda etiska värdeomdömen (vad som är rätt eller fel) med sanningsutsagor (vad som är sant eller falskt) misstänkliggörs grunderna för myndigheternas beslutsfattning.

Att avvisa vetenskaplig eller juridisk expertis är ofta associerat med populistiska politiska positioner. Därför har stater med populistiskt styre, så som Brasilien under Bolsonaro eller USA under Trump, varit mycket långsamma med att ta pandemin på allvar.³⁵ Men coronaförnekarna själva ser sig dessutom som offer för den totalitära konspirationen och som en motståndsrörelse mot den. Den danska anticoronaproteströrelsen ”Men in Black” (MiB) har exempelvis som sitt motto ”Medan ni andra vaknar kämpar vi för er”.³⁶ Medborgarnas frihet som sägs vara hotad skall återtas genom aktiv kamp på gatorna. MiB, som hämtar stöd i den militanta fotbollshuliganmiljön, har tagit över den italienska antifascistiska kampsången ”Bella Ciao” och skrivit en ny text till den. Man likställer sig alltså med en motståndsrörelse i en totalitär och fascistisk stat och glorifierar i sina sociala medier gatukampen mot ordningsmakten. I Tyskland, Tjeckien men även Sverige bär anhängare till coronaproteströrelser en gul stjärna

---

34. World Economic Forum, ”The Great Reset” (2020), <https://www.weforum.org/great-reset/> (senast besökt 13/3 2021).

35. The Conversation (2020a), ”Are populist leaders a liability during COVID-19?”, 8/4 2020, <https://theconversation.com/are-populist-leaders-a-liability-during-covid-19-135431> (senast besökt 13/3 2021).

36. Lindkvist, Hugo, ”Men in black har tagit danska coronaprotester ut på gatan”, Dagens Nyheter, 10/2 2021, <https://www.dn.se/kultur/men-in-black-har-tagit-danska-coronaprotester-ut-pa-gatan/> (senast besökt 13/3 2021).

med ordet ”ovaccinerad” likt den som judar tvingades bära i Nazityskland och ockuperade områden. Som kritiker och motståndare mot covid-19-vaccinationen jämför de sig med offren för nazisternas antisemitiska förföljelse och folk-mord.³⁷ Staten som tänker vaccinera sina medborgare mot pandemin likställs med den nazistiska diktaturen. Israel anklagas i den konspirationsteoretiska miljön till exempel att bryta mot den medicinska Nürnbergkoden.³⁸

Konspirationsteorier och radikalisering till våldsbejakande extremism

Spridningen av konspirationsteorierna mot covid-19 kan leda till en ny våg av radikalisering till våldsbejakande extremism i ett brett segment tvärs över det politiska spektrumet. Tidigare proteströrelser, så som mot G20-möten (den globala ekonomiska politiken) eller flyktingpolitiken sedan 2015 har kunnat placeras i tydliga höger- och vänsterkategorier. I motsats därtill har demonstrationer mot coronarestriktioner i Berlin, London, Köpenhamn och Stockholm kännetecknats av en mobilisering bland den populistiska eller radikala vetenskapsförnekande högern, bland miljöengagerade vaccinskeptiker ur den ”konspirituella” miljön och den globaliseringskritiska vänstern. Man har lyckats att kombinera en aktiv online-närvaro i sociala medier med offline-aktivism i klassiska gatuprotester. Det blir lättare för människor som känner en allmän frustration kring sakernas tillstånd (restriktioner och lockdowns som slår mot ekonomin och vardagslivet) att ansluta sig till dessa breda plattformar. Detta skedde redan 2015 och 2016 i den tyska PEGIDA-rörelsen som förenade decennielång politisk besvikenhet i östra Tyskland med motståndet mot en generös flyktingpolitik.³⁹ I Sverige sker liknande protester med diffusa slagord under namnet ”Tusenmannamarschen – för frihet och sanning” som marknadsförs på olika konspirationsteoretiska hemsidor och sociala medier.

Även om majoriteten av dem som deltar i dessa protester bara utnyttjar sin lagstadgade rätt till yttrande- och demonstrationsfrihet finns det också tydliga inslag av våldsbejakande extremism. I Berlin i augusti 2020 gjordes försök att storma riksdagsbyggnaden av en grupp fanatiska högeraktivister som förnekar Förbundsrepubliken Tysklands existens.⁴⁰ I USA heter denna rörelse ”sovereign citizens movement” och är djupt engagerad i den så kallade QAnon-konspirationsteorin som antar att det finns en ”djup stat” som manipulerar sin befolkning.⁴¹ Den våldsamma stormningen av Kapitolium i januari 2021 är en direkt konsekvens av omfattande tro på en eller flera konspirationsteorier (eldade av covid-19-proteströrelsen) som har radikaliserat anhängarna till den förre presidenten Trump. Tysklands egen coronaskeptiska Q-rörelse heter ”Querdenker”

37. Önnerfors, Andreas (2021a), ”How radical Right conspiracy theories drive populist mobilization”, OpenDemocracy, 25/5 2021, <https://www.opendemocracy.net/en/countering-radical-right/how-radical-right-conspiracy-theories-drive-populist-mobilisation/> (senast besökt 13/3 2021).

38. Joffre, Tzvi, ”Israeli anti-vaxxers submit ethics complaint to ICC – report”, The Jerusalem Post, 14/3 2021, <https://www.jpost.com/breaking-news/coronavirus-israeli-anti-vaxxers-submit-ethics-complaint-to-icc-report-661925> (senast besökt 14/3 2021).

39. Önnerfors, Andreas (2018) ”Moving the Mainstream: Radicalization of Political Language in the German PEGIDA-Movement” i Expressions of Radicalization: Global Politics, Processes and Performances (utg. Andreas Önnerfors och Kristian Steiner), London: Palgrave McMillan.

40. BBC, ”Germany coronavirus: Anger after attempt to storm parliament”, 30/8 2020, <https://www.bbc.com/news/world-europe-53964147> (senast besökt 13/3 2021)

41. Southern Poverty Law Centre (SPLC), ”Sovereign Citizens Movement”, <https://www.splcenter.org/fighting-hate/extremist-files/ideology/sovereign-citizens-movement> (senast besökt 13/3 2021).

(”de som tänker på tvären”) – här skapas en gemensam plattform för berättigad kritik mot politiska och folkhälsomässiga åtgärder och rent konspirationsteoretiska antaganden.⁴² Querdenker har även publicerat inslag om den svenska anticoronarörelsen. 2019 och 2020 ägde två terrordåd rum i Tyskland. Flera av de konspirationsteorier som terroristerna nämnde i sina manifest cirkulerar också i de coronaskeptiska grupperna, exempelvis den ”djupa staten” eller att ”globalister” är ute efter världsherravälde.⁴³

Vad allt detta också pekar mot är att den konspirationsteoretiska miljön har internationella förgreningar. Under 2020 bildades exempelvis ”World Freedom Alliance” (WFA), ett internationellt coronakritiskt nätverk som koordinerar protest- och motståndsaktioner i olika länder. WFA är starkt representerat i Sverige och har kopplingar både till den extremistiska högermiljön och wellnessindustrin.

Konspirationsteorier och informationspåverkan mot Sverige

Konspirationsteorierna kring covid-19 transporterar i flera avseenden både falska nyheter och ren desinformation (som sprids som missinformation) och måste därför bedömas som möjlig del av en större informationspåverkan som kan riktas mot Sverige⁴⁴ EUvsDisinfo visar tydligt hur pandemin har blivit en projektyta för ryska strategiska narrativ om Europas geopolitiska svaghet, dekadens och stundande sönderfall.

Sverige är redan måltavla för en rad polariserande berättelser i avseende på den så kallade ”svenska strategin” som bygger på egenansvar och rekommendationer och en mer flexibel inställning till restriktiva statliga åtgärder som inskränker medborgarnas rättigheter. Till exempel sticker den svenska synen på munskyddens smittförebyggande värde ut i internationell jämförelse. Under amerikanska anticoronaprotester syntes därför svenska flaggor. Samtidigt bubblar missnöjet i Sverige både i sociala medier, insändare, debattartiklar och under ytan i grupper som går så långt att man anklagar svenska beslutsfattare för brott mot mänskligheten. Här och på andra ställen upprepas konspiratoriska narrativ kring Sveriges påstådda oförmåga att hantera kriser som redan luftades under flyktingkrisen 2015 och 2016 eller skogsbränderna 2018 och som sammanfogas med berättelser kring avsiktlig mörkläggning och omfattande inkompetens alltsedan Palmemordet 1986, Estonia 1994 och Tsunami-katastrofen 2004. Dessa berättelser har potential att underminera svenska myndigheters legitimitet och trovärdighet, och därmed förmågan att skydda den egna befolkningen mot samhällskriser eller väpnade konflikter.

---

42. Siebold, Sabine, ”Citing far-right sway, Germany tracks COVID protesters”, Reuters, 9/12 2020, <https://www.reuters.com/article/germany-security-coronavirus-idUSKBN28J108> (senast besökt 13/3 2021).

43. Önnersfors, Andreas (2021b), ”’Der grosse Austausch’: Conspiratorial frames of terrorist violence in Germany”, i Europe: Continent of Conspiracies. Conspiracy Theories in and about Europe (utg. Andreas Önnersfors och André Krouwel), London: Routledge, 2021.

44. Sveriges Television, ”Säpo: Utländsk makt utnyttjar coronakrisen”, 28/4 2020, <https://www.svt.se/nyheter/snabbkollen/sapo-utlandsk-makt-utnyttjar-coronakrisen> <https://www.reuters.com/article/germany-security-coronavirus-idUSKBN28J108> (senast besökt 23/3 2021).

**Vad är
konspirations-
teorier?**

2. Vad är konspirations-teorier? Definitioner och diskussion

Det förekommer många olika definitioner av konspirationsteorier. På grund av sin specifika struktur intar de också en särställning inom des- och missinformation. Hur skiljer man teorier om en konspiration från konspirationsteorier? Hur fungerar de som meningsskapande berättelser och trossystem? På vilket sätt används de? Detta avsnitt diskuterar dessa frågor mot bakgrund av det aktuella forskningsläget.

2.1 Inledning och definition

Konspirationsteori är ett ord som de flesta har en spontan uppfattning om, men som har sin egen historia och betydelse. De flesta ser framför sig medlemmar i en hemlig grupp, klädda i kåpor, som i det dolda planerar för världsherravälde och som i detta eller ett annat ont syfte manipulerar ekonomin, politiken och kulturen. Men ursprungligen betydde ordet att hitta förklaringar till brottsligt beteende. Först i mitten av 1900-talet började samhällsvetare använda termen konspirationsteorier för att förstå hur människor kunde dras till förenklade förklaringar av stora händelser. Ofta kallas andra för konspirationsteoretiker i syfte att nedvärdera eller stigmatisera deras åsikter. Men från det att man betraktat dessa förenklningar som en psykologisk avvikelse, en ”paranoid stil” menar forskningen idag att konspirationsteorier är mycket vanligt förekommande. De definieras som ”en förklaring av historiska, pågående eller framtida händelser som utpekar en liten grupp av mäktiga personer [...] vilka agerar i hemlighet för sitt eget bästa och riktat mot det allmänna bästa som en huvudsaklig orsaksfaktor [bakom händelserna].”⁴⁵

Men är konspirationsteorier ett hot och om ja, varför? I detta avsnitt presenteras och diskuteras definitioner av begreppet och varför det konspiratoriska tänkandet kan vara farligt för öppna samhällen. Vår tids sägs vara präglad av en oordning i informationen, kunskapens instabilitet eller rent av att ha lämnat sanningen bakom sig.⁴⁶ Den ökande mängden desinformation och missinformation som sköljer över oss, till exempel i sociala medier – gör det nödvändigt

---

45. Uscinski, J.E. and Parent, J.M. (2014). *American Conspiracy Theories*, Oxford: Oxford University Press, s. 24.

46. "Information disorder", "epistemic instability" och "post truth" är de uttryck som används inom forskningen. För definitioner, se Wardle, Claire och Derakshan, Hossein, "Information Disorder. Toward an interdisciplinary framework for research and policymaking", Council of Europe, 2017, <https://rm.coe.int/information-disorder-report-version-august-2018/16808c9c77> (senast besökt 17/3 2021) ; Harambam, Jaron (2020) *Contemporary conspiracy culture: truth and knowledge in an age of epistemic instability*, London: Routledge och McIntyre, Lee, *Post-Truth*, Boston: MIT, 2018.

att förstå hur konspirationsteorier blir till effektiva medel med vilka vilseledande eller felaktig information avsiktligt eller oavsiktligt sprids. Samhälleliga kristillstånd så som covid-19-pandemin accelererar denna spridning. Efter en kort översikt av det aktuella forskningsläget förklaras skillnaden mellan en konspirationsteori och att ha en teori om en konspiration.

Konspirationsteorier är inte endast teorier utan en form av meningsskapande berättelse med en fast struktur och dramaturgi. Förutom förklaringar av (faktiska) händelser som alltid bygger på en kärna av sanning kan de lätt bli till myter eller religionsliknande trossystem som förklarar händelsernas i det närmaste överjordiska orsaker. De blir därför svårare att komma åt med rationellt tänkande och källkritik. Sammanblandningen av kategorierna för sant och falskt (sanningsutsagor, sakpåståenden) respektive gott och ont (värdeomdömen) är typiska. Men varför är konspirationsteorier så attraktiva, vem ansluter sig till dem och när blir de farliga?

Arbetsdefinition av termen "konspirationsteori":

En konspirationsteori uttrycker och kommunicerar föreställningen om att händelser och deras orsaker *inte händer av en slump* och att världen som påverkas av dessa händelser är *indelad i två sfärer*: en sfär av (onda) konspiratörer och (goda) offer för deras komplott. *Planen* för konspirationen har förberetts och genomför(t)s i *hemlighet* i avsikt att skada andra och de som utför den rör sig i ett osynligt/mörkt/hemligt område *utan insyn*. Ofta skuldbelägger eller demoniserar konspirationsteorin de som utpekats som skyldiga. Den hämtar sitt bränsle även från föreställningen att samhället/världen är nära sin undergång.

Konspirationsteorin söker härma det vetenskapliga resonemanget och fastslå *vad som är sant och falskt*, men den försöker också förklara *vad som är rätt och fel* eller gott och ont.

2.2 Konspirationsteorier, des- och missinformation

2020 utgav EU-kommissionen tillsammans med UNESCO en guide "Så upptäcker du konspirationsteorier" under hashtagen #ThinkBeforeSharing – tänk efter innan du sprider.⁴⁷ Man konstaterade att konspirationsteorier är skadliga och vilseledande och att de har ökat under covid-19-pandemin. De tio faktablad som publicerades syftar till att utbilda allmänheten och media för att upptäcka och avslöja konspirationsteorier och skall närmare presenteras bland annat i avsnitt 4 i denna studie.

Vår tid kännetecknas av vad vissa har kallat en "information disorder", alltså en informationsoordning. Tidigare säkra regler kring vad som kan uppfattas som tillförlitlig information och inte, har kullkastats av en mer flytande informationskultur som bygger på sociala medier och online-kommunikation. Kunskapen är inte längre stabil och kunskapsproducerande institutioner eller

47. EU-Kommissionen och UNESCO (2020), "Så upptäcker du konspirationsteorier", https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/coronavirus-response/fighting-disinformation/identifying-conspiracy-theories_sv#vad-are-konspirationsteorier-varfr-frodas-konspirationsteorierna (senast besökt 18/3 2021).

expertkunskap som utgör basen för moderna och öppna samhällen förkastas till förmån för alternativa och konkurrerande sanningar, vilket skapar en kunskapens instabilitet. Det som en gång har varit sanning, säger vissa, har vi lämnat bakom oss, vi lever i en tid ”efter sanningen”. Hur kan vi då bedöma vad som är sant och falskt? Konspirationsteorier, des- och missinformation är uttryck för en pågående destabilisering av det samhälleliga samtalet. Desinformation definieras som den avsiktliga spridningen av ”alla former av falsk, oriktig eller vilseledande information”.⁴⁸ Missinformation innebär att oavsiktligt eller omedvetet sprida densamma. EU-Kommissionen har utarbetat en policy med vilken desinformation online skall bemötas.⁴⁹ Förutom den generella hotbilden beskrivs även här vilka åtgärder kommissionen har tagit sedan 2018 och vilka konkreta problem som finns.

I skiftande grad utgör dessa fenomen ett hot mot informations- och kommunikationsflöden i öppna demokratiska samhällen. I en tid då allt fler människor inhämtar sin information och kommunicerar online är vi som individer men även (kunskapsintensiva) organisationer särskilt sårbara. Fältet ligger öppet för informationspåverkan, som av MSB har definierats som ”potentiellt skadlig kommunikation som främmande makt eller deras ombud ligger bakom (medvetet eller omedvetet)” och som har potential att ”skapa misstro medborgare emellan samt mellan medborgare och stat”.⁵⁰

Konspirationsteorier är på grund av sin narrativa form och dramaturgiska struktur perfekt lämpade att effektivt transportera desinformation och att vidarebefordra den som missinformation. Därigenom är konspirationsteorier användbara verktyg i informationspåverkan. Eftersom människor både rationellt vill förstå orsakerna bakom viktiga händelser men också vill få ledning för etiska omdömen, skuldbelägga och få större meningsskapande förklaringar för existentiella frågor är det inte svårt att övertygas av konspirationsteoriernas berättelse. Den är också lätt att känna igen eftersom människor har hört samma typ av förklarande och meningsskapande berättelse i andra sammanhang och över lång tid. Socialpsykologer går så långt att hävda att människans benägenhet att tro på konspirationsteorier utvecklades som en mekanism i den evolutionära psykologin för att anpassa sig till faran som fiendegrupper utgör.⁵¹

Kanske kan neuropsykologiska faktorer som dessa förklara varför de som verkligen tror på konspirationsteorier ofta är svåra att övertyga om motsatsen. Källkritiken når sin gräns när konspirationsteorier blir till trossystem eller djupt rotade psykologiska försvarsmekanismer. De måste då även förstås som sådana. Alla dessa fenomen utgör idag ett stående inslag i den politiska debatten och samhället i stort. Både Brexit och USA:s presidentval 2016 och 2020 påverkades av miss- och desinformation och konspirationsteorier och under covid-19-pandemin har det varit möjligt att se nya koalitioner mellan vaccintotståndare, klimatförnekare och ”klassiska” konspirationsteoretiker som tror på en maktelit, hemliga sällskap eller sammanslutningar.

---

48. EU-Kommissionen (2018), ”A multi-dimensional approach to disinformation”, senast granskad 21/3 2018, <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/final-report-high-level-expert-group-fake-news-and-online-disinformation> (senast besökt 18/3 2021).

49. EU-Kommissionen (2021), ”Tackling online disinformation”, senast granskad 18/1 2021, <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/tackling-online-disinformation> (senast besökt 18/3 2021).

50. MSB (2019), ”Att möta informationspåverkan – Handbok för kommunikatörer”, senast granskad 9/5 2019, <https://www.msb.se/sv/publikationer/att-mota-informationspaverkan--handbok-for-kommunikatorer/> (senast besökt 18/3 2021).

51. Van Prooijen, Jan-Willem, m.fl. (2020) ”Social-cognitive processes underlying belief in conspiracy theories”, Routledge Handbook of Conspiracy Theories, London: Routledge, s. 168–180.

- *Desinformation*: avsiktlig eller medveten spridning av alla former av falsk, oriktig eller vilseledande information
  - *Missinformation*: oavsiktlig eller omedveten spridning av desinformation
  - *Informationspåverkan*: potentiellt skadlig kommunikation som främmande makt eller deras ombud ligger bakom (medvetet eller omedvetet)
- *Konspirationsteorier* transporterar desinformation, sprids som missinformation och kan utnyttjas i informationspåverkan.

2.3 Forskningsläget om konspirationsteorier

Forskning om konspirationsteorier i olika akademiska discipliner

Mellan 2016 och 2020 samlade ett stort europeiskt nätverk, ”Comparative Analysis of Conspiracy Theories” (COMPACT) forskare från många olika discipliner.⁵² Resultatet för samarbetet blev bland annat en bokserie och en handbok om konspirationsteorier som utkom 2020 på förlaget Routledge. Det är den hittills mest omfattande kartläggningen och beskrivningen av forskningen som har presenterats. För att ge några exempel är forskningen om konspirationsteorier vanligt förekommande bland socialpsykologer. Inom socialpsykologin studeras mottaglighet (så kallad ”susceptibilitet”) och relationer mellan mottaglighet för konspirationsteorier och andra psykologiska mönster (tillit, tro på övernaturliga aktörer etc.). Inom statsvetenskaplig forskning intresserar man sig för konspirationsteorier i mobiliserande syfte (för att uppnå politiska mål i utrikes- eller inrikespolitik) eller som uttryck för maktkritik (både i nationell politik och internationella relationer). Vidare finns det en stark koppling mellan populism som politisk stil och konspirationsteorier. Forskare inom area studies (större geografiska områden så som Europa eller Norden) undersöker konspirationsteoriernas globala men även mycket specifika regionala, nationella dimensioner (t. ex. den globala spridningen av 9/11-teorierna eller att Palmemordet knappast betraktas som relevant utanför Sverige).⁵³ Som en förlängning av detta fält belyser olika discipliner inom säkerhetsstudier konspirationsteoriernas ställning i hybridkrigföring, radikaliseringsprocesser eller hur de uttrycks i terroristmanifest. Antropologer och etnologer forskar om konspirationsteorier som berättelser om kulturella kontexter deras likheter till rykten och folkligt berättande (även så kallade ”urban legends”). Historiker och idéhistoriker söker kartlägga långa utvecklingslinjer och megatrender (från reformationen/motreformationen till franska och ryska revolutionerna, mellankrigstiden, totalitarismen, 9/11, finanskrisen 2008, flyktingkrisen 2015–16 och covid-19-pandemin). Litteratur-, konst- och medievetenskaperna studerar konspirationsteoriernas uttrycksformer inom film, bild, litteratur och medier (mediediskursen är ofta kopplad till politik). Den ökade vetenskapliga kunskapen om konspirationsteorier öppnar också för en rad samverkansfält.

52. Comparative Analysis of Conspiracy Theories in Europe (COMPACT), <https://conspiracytheories.eu> (senast besökt 23/3 2021)

53. Två exempel är Astapova, Anastasya, m.fl. (2021) *Conspiracy theories and the Nordic countries*, London: Routledge och Önnerfors, Andreas och Krouwel, André (2021) *Europe: Continent of Conspiracies. Conspiracy Theories in and about Europe*, London: Routledge.

Begreppet konspirationsteori i forskningen

För att mycket kort sammanfatta forskningsläget kan konstateras att termen konspirationsteori mellan sena 1800-talet och mitten av 1900-talet migrerade från kriminologi till samhällsvetenskaperna.⁵⁴ Först betecknade termen ett antagande om vilka aktörer som förenat sig i syfte att utföra ett brott (vilket på engelska just betecknas ”conspiracy” och på svenska snarare ”sammangaddning” eller ”stämp-ling”). Sedan mitten av 1900-talet användes ordet dels för att förklara hur en stat underminerar samhällsordningen och därefter för att förklara varför och hur människor kan underkasta sig totalitära ideologier. I boken *Det öppna samhället och dess fiender* (1950, vol. 2) kritiserar sociologen Popper konspirationsteorier för deras överfokus på avsiktlig handling och för att förbise större strukturella orsaker och oavsiktliga effekter i historisk utveckling. Med andra ord: vad är avsikt och vad är strukturer respektive slump som driver (historisk) förändring? Det verkar också som att termen ”konspirationsteori” då även nådde en bredare publik som ett sätt att beskriva när någon på ett överdrivet sätt tillskriver en aktör i en händelse planerade onda avsikter. Att CIA skulle ha uppfunnit termen i syfte att nedsvärta politiska motståndare är alltså felaktigt.⁵⁵

1964 utkom en i forskningen skolbildande essä som presenterade konspirationsteorier som en ”paranoid stil i amerikansk politik”.⁵⁶ Författaren Hofstadters genomgång genom den amerikanska historien visade att tron på konspirationsteorier genomsyrat det politiska klimatet alltsedan självständigheten 1776 fram till McCarthy-eran på 1950-talet när allt och alla anklagades för att vara kommunister. Hofstadter har på senare tid anklagats för att beskriva tron på konspirationsteorier som någonting negativt och avvikande, ett marginellt fenomen i politik och samhälle. Det finns således en risk med att förklara att denna tro är en sjukdom (patologisering). Tvärtom är konspirationsteorier ett mycket vanligt sätt för människor att förklara historisk förändring, åtminstone sedan franska revolutionen. De har utnyttjats både *uppifrån och ner* (av makthavare) eller *nerifrån och upp* (av maktlösa/som maktkritik). Därför menar forskningen idag att vi måste söka efter fler och mer sofistikerade förklaringar till konspirationsteoriernas attraktivitet och funktion som meningsskapande (politiska) berättelser.

---

54. För en genomgång av termens utveckling, se McKenzie-McHarg (2020) ”Conceptual History and Conspiracy Theory” och Blanuša/Hristov (2020) ”Psychoanalysis, Critical Theory and Conspiracy Theory” i *Routledge Handbook of Conspiracy Theories*, s. 16–27 och 67–80.

55. Butter, Michael (2020), ”There’s a conspiracy theory that the CIA invented the term ‘conspiracy theory’ – here’s why”, *The Conversation*, 16/3 2020, <https://theconversation.com/theres-a-conspiracy-theory-that-the-cia-invented-the-term-conspiracy-theory-heres-why-132117> (senast besökt 18/3 2021).

56. Hofstadter, Richard (1996 [1965]) *The paranoid style in American politics and other essays*, reprint, Cambridge: Harvard University Press. Se även <https://harpers.org/archive/1964/11/the-paranoid-style-in-american-politics/> (senast besökt 18/3 2021).

2.4 Skillnaden mellan en teori om en konspiration och en konspirationsteori

Verkliga konspirationer finns

Väldigt ofta hörs som en invändning mot forskningen om konspirationsteorier att ”verkliga konspirationer finns”. Det är alldeles riktigt. Sammansvärjningar som har lett till att döda monarker och politiker eller för att uppnå egna politiska och ekonomiska mål har funnits alltsedan Cesar mördades i den romerska senaten. Watergate ägde rum, Gustav III sköts ihjäl på Stockholmsoperan 1792 och den italienska organisationen P2 sökte hemligt styra över Italien och berika sig själv i en maffialiknande struktur. Svenska Akademiens Ordbok (SAOB) definierar verbet ”konspirera” som ”att tillsammans med annan eller andra i hemlighet planlägga något brottsligt eller något mot någon annan fiendligt”. Definitionen fortsätter med att den som konspirerar är eller ingår i en komplott med någon mot någon, ”smider ränker”, bedriver stämplingar eller deltar i en sammansvärjning. Det svenska ordet ”sammangaddning” definieras av SAOB som ”konspiratorisk överenskommelse”. På engelska används ordet ”conspiracy”, på franska ”complot” och på tyska ”Verschwörung”. Sammansvärjning, komplott eller stämpling är dock inte särskilt vanliga ord i svenskan idag och det sker en olycklig sammanblandning där teorier kring verkliga brott eller verklig brottsförberedelse förväxlas med just konspirationsteorier.⁵⁷ I Svenska Akademiens Ordlista definieras ”konspirationsteori” som ”fantasifull teori som förutsätter konspirationer” (med tillägget ”ofta ironisk”) och här tycks en av de viktiga skillnaderna ligga: att konspirationsteorin innehåller ett element av fantasi och fiktion som teorin om en konspiration inte har.

Att skilja mellan en teori om en konspiration och en konspirationsteori

Problemet är alltså att ”conspiracy” i den anglosaxiska rättstraditionen används i betydelsen uppsåtlig (avsiktlig) förberedelse/anstiftan till brott (det som i svensk lag kallas för ”stämpling” eller ”anstiftan”), t e x ”conspiracy to murder”. Därför är det lätt att betrakta teorier kring att brott har förberetts med andra i samråd som konspirationsteorier, vilket ofta sker i populärvetenskapliga framställningar. Dessa borde då på svenska snarare kallas för ”stämplingsteorier”.

Ett exempel: teorier kring det så kallade polisspåret rörande mordet på Olof Palme är självfallet helt legitima och berättigade så länge de handlar om att utreda med vilka bevis det skulle kunna gå att lagföra eventuella gärningsmän inom polis-kåren som utfört det verkliga brottet. Däremot lämnar dessa teorier sin vetenskapliga grund om de sorteras in i en större moraliskt skuldbeläggande berättelse där den ”djupa staten” anklagas för att iscensätta och mörklägga händelser för att i fiendliga avsikter vilseleda sin egen befolkning. Denna berättelse syftar inte längre till att upplära det egentliga brottet utan att lansera en generaliserande teori där sedan den förklarande meningen kring (och godtyckliga samband med) helt andra händelser kan skapas. Berättelser som dessa handlar alltså inte längre om att i objektiv bemärkelse förklara (förberedelser för) brott utan om fiktiva förklaringar av mening som har lämnat faktiska orsakssammanhang bakom sig.

---

57. För en utmärkt diskussion, se Van Prooijen, Jan-Willem, m.fl. (2020) ”Social-cognitive processes underlying belief in conspiracy theories”, Routledge Handbook of Conspiracy Theories, London: Routledge, s. 176–177.

- **(a) Teori om en konspiration:** att föreställa sig att en grupp i hemlighet förbereder ett brott (sammangaddning eller stämpling, jf 23 kap 2 § 2 st. Brottsbalken) i syfte att kunna lagföra misstänkta utifrån lagrummens bestämmelser och bevis som kommer att kunna framläggas och prövas i en rättegång.

→ *Faktabaserad spekulation om verkliga orsakssammanhang*

- **(b) Konspirationsteori:** en meningsskapande berättelse som kan ta sin utgångspunkt i (a), men som av olika orsaker lämnar det logiska tänkandet bakom sig och på grund av faktorer som "motivated reasoning" (att tolka bevis i enlighet med gruppens övertygelser) eller "false positives" (att grunda beslut på felaktiga ingångsvärden) inte längre handlar om sant eller falskt.

→ *Spekulation som leder till antaganden om fiktiva orsakssammanhang*

Med denna distinktion är det relativt enkelt att kunna sortera mellan olika typer av teorier som antingen är eller inte är konspirationsteorier.

2.5 Konspirationsteorier som berättelser och trossystem

Konspirationsteoriernas dramaturgiska struktur

Det som är viktigt att komma ihåg är att alla konspirationsteorier är uppbyggda efter mer eller mindre samma dramaturgiska struktur så som en deckare, action-film eller förväxlingskomedi. Vi känner igen oss i denna struktur och innehållet övertygar lättare på grund av själva formen. "Mediet är budskapet", som medie-forskaren McLuhan en gång formulerade det.⁵⁸ Den universella formeln är följande:

Berättelsen förenklar komplexa orsaks-och-verkanssammanhang

- genom att skapa samband i påstått icke-slumpmässiga mönster
- genom att hänvisa till en i hemlighet planerad avsikt med (ofta dramatiska) händelser och
- identifiera grupper som sägs vara fientligt inställda till oss och som hotar vår existens.

Dessa grupper (oftast privilegierade eller under-privilegierade minoriteter)

- pekas i enkla svart-vita schabloner ut som skyldiga eller moraliskt onda (de vill stöta dolken i våra ryggar).

Deras handlingar

- för oss närmare den slutgiltiga systemkollapsen, jordens undergång är nära.

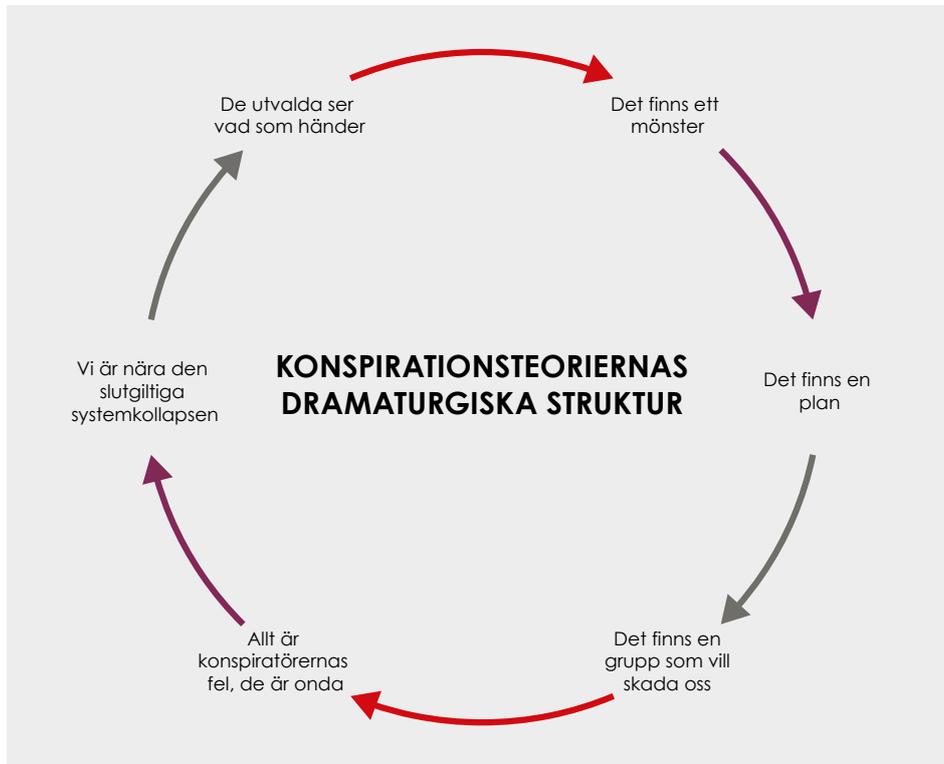
Den enda räddningen är att

- vissa utvalda hjältar/sanningssägare har upptäckt konspirationen och kan uppenbara sanningen för de andra (offren) som möjligen kan ryckas ur och räddas från
- dockspelarnas förblindande manipulation som har brett ut sina tentakler i mörkret likt en bläckfisk.⁵⁹

58. McLuhan, Marshall (1964) *Understanding media: the extensions of man*, New York, NY: Mentor.

59. För en litterär referens, se Eco, Umberto (2011) *Begravningsplatsen i Prag*, Stockholm: Brombergs, s. 100.

I avsnitt 3 kommer berättelsens beståndsdelar analyseras ytterligare som ett stöd för att kunna identifiera dem i detalj.

Konspirationsteorier som religiösa trossystem

Därifrån är steget inte långt att acceptera konspirationsteorier som religiösa trossystem. Berättelsens struktur ligger nära myter, intuitiva förklaringar av världen genom att hänvisa till övernaturliga krafter som har makt att ingripa i och påverka människornas liv. I den tyska forskningen används därför mer och mer termen ”konspirationsmyter”.⁶⁰ Konspirationsteorier förmedlar dock också tydligt religiöst kodade föreställningar om den dualistiska kampen mellan gott och ont, orsaken till ondska (teodicé) och föreställningar om domedagen (eskatologi). Det föreligger en konstaterad korrelation mellan religiositet och tron på konspirationsteorier bland evangelikala protestanter i USA (som ofta ansluter sig till QAnon-rörelsen), men även bland fundamentalistiska islamister.⁶¹ Också nyandligheten (spiritualitet, New Age) har överlappningar med tron på konspirationsteorier, den så kallade ”conspirituality”.

Men det finns också en annan förklaring; nästan samtidigt som de moderna politiska ideologierna socialism, liberalism och konservatism uppkommer – i decennierna efter den franska revolutionen – gör konspirationsteorin entré som förklaringsmall för stora politiska omvälvningar. Eftersom upplysningstiden

60. Lamberty, Pia, "Verschwörungsmythen als Radikalisierungsbeschleuniger: eine psychologische Betrachtung", Friedrich-Ebert-Stiftung, april 2020, <http://library.fes.de/pdf-files/dialog/16197-20200529.pdf> (senast besökt 18/3 2021). Se även Önerfors, Andreas och Krouwel, André (2021) "Unlocking the 'black box' of conspiracy theories in and about Europe", i Europe: Continent of Conspiracies. Conspiracy Theories in and about Europe, London: Routledge, s. 253–263 där konspirationsteoriernas roll som mytiska förklaringar av Europa diskuteras.

61. Gray, Matthew (2020) 'Conspiracy Theories in the Middle East', Routledge Handbook of Conspiracy Theories, London: Routledge, s. 624–637.

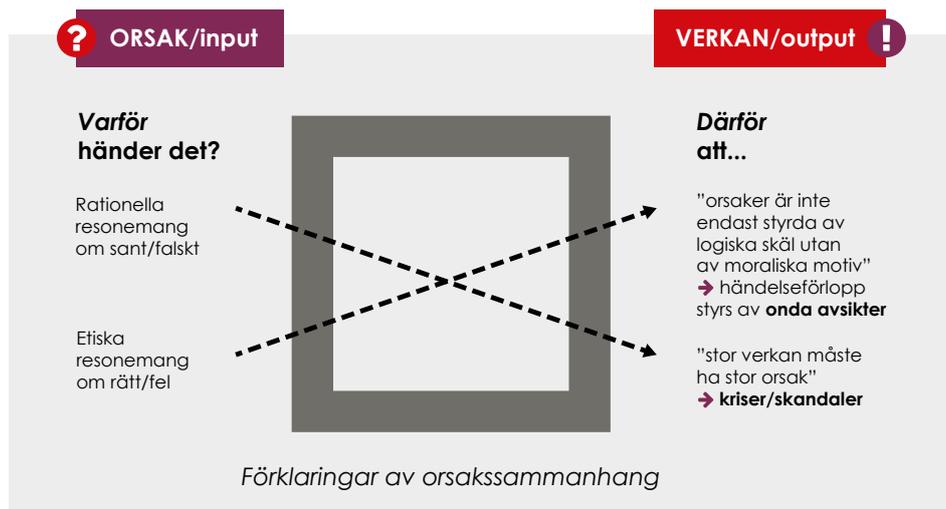
och revolutionen förde med sig en avsevärd sekularisering av samhället förlorade rent religiösa förklaringar av historiska händelser sin kraft. Genom att ge sken av vetenskaplighet och samtidigt ge svar på existentiella frågor (utan att förklara dem i rent religiösa termer) kan konspirationsteorin därför betraktas som en del av den politiska religionen i ett mer sekulärt samhälle. Den kan därför lättare accepteras av människor som inte definierar sig som religiösa.⁶²

På grund av konspirationsteorins mytiska och religiösa förklaringskraft kan den bli till ett trossystem som en lära, med förkunnare, övernaturliga förklaringar av existentiella rädslor, förhoppningar om frälsning och en skara hängivna följare. QAnon har till exempel på senare tid definierats mer som en religiös rörelse eller kult som formerar sig kring det konspiratoriska innehållet.⁶³ Därför finns det stora likheter mellan tron på konspirationsteorier, medlemskap i en religiös sekt eller tillhörigheten till en sekteristisk och radikaliserad miljö.

2.6 Sammanblandningen av kategorierna för sant och falskt och gott och ont

Ett av de tydligaste kännetecknen på innehållet i konspirationsteorier är att de sammanblandar kategorier om vad som är sant och falskt (sanningsvärdet eller sakpåståenden) med rätt och fel eller gott och ont (värdeomdömen). Sökandet efter hållbar kunskap (epistemologi) har etablerat uppfattningar om vad som är legitima kunskapsanspråk och inte. En annan klassisk gren av filosofin är etik, alltså kritisk reflektion om moralen. Konspiratoriska berättelser vill skapa mening inom båda dessa områden.

KONSPIRATIONSTEORIERNAS SVARTA LÅDA

Konspirationsteoriernas svarta låda.

62. Önnerfors, Andreas (2021c) "Criminal Cosmopolitans: Conspiracy theories surrounding the assassination of Gustav III of Sweden in 1792" i Höllische Ingenieure: Kriminalitätsgeschichte der Attentate und Verschwörungen zwischen Spätmittelalter und Moderne (utg. André Krischer and Tilman Haug), Konstanz: UVK.

63. Hassan, Steven, "I was a member of a cult. Here's how to bring QAnon believers back to reality", CNN, 4/2 2021, <https://edition.cnn.com/2021/02/04/perspectives/qanon-cult-truth/index.html> (senast besökt 21/3 2021).

Modellen för konspirationsteoriernas svarta låda söker visa hur konspirationsteorier förklarar orsakssamband (kausalitet) mellan orsak (input) och verkan (output).⁶⁴ Ofta tar de sin utgångspunkt i själva verkan och utgår från proportionalitetsförväntan att stor verkan måste ha en stor orsak ("stor rök måste betyda stor eld"). Varför det som sker inträffar. Rationella resonemang förs om vad som är sant eller falskt (och försöker härma det vetenskapliga tänkandets regler tillsammans med "bevis" som presenteras). Men samtidigt förs också etiska resonemang som söker att fastställa etiska/moraliska omdömen om den som utfört en handling/kan hållas ansvarig för orsaken. I detta område hänger man sig åt en etisk proportionalitetsförväntan – eftersom verkan har negativa konsekvenser för dem som drabbas måste de ansvariga ha agerat utifrån ont uppsåt. Konspirationsteorin förmedlar alltså att orsakerna bakom händelser inte endast är styrda av det som presenteras som logiska skäl utan är styrda av moraliska motiv/onda avsikter.

Ett exempel: covid-19 har utan tvekan en stor verkan med stora konsekvenser för världsbefolkningen. Utifrån detta skapar konspirationsteorin en retroaktiv proportionalitetsförväntan för att förklara att den stora verkan måste ha stora orsaker. I de rationella resonemangen görs sedan anspråk på att förklara hur de globala eliterna har planerat pandemin i detalj (här framförs det som uppfattas som bevis). Men eftersom denna verkan även har haft så många negativa konsekvenser för människor (både avseende hälsa och ekonomi) finns det också en etisk proportionalitetsförväntan. Stort lidande kan endast ha orsakats av någon med stor ondska. Därför måste de globala eliterna också vara onda. Eftersom man vidare uppfattar sina resonemang som sanna måste den som inte delar denna analys tala osanning/ljuga.

Man skulle kunna kalla tankeoperationen som en omvänd utilitarism, det vill säga utifrån graden av negativt utfall som konsekvensen av en handling (dess verkan) har, drar konspirationsteorin slutsatser om graden av ont uppsåt hos den som utfört handlingen. Ju mer skada, desto mer ondska. En annat, mindre sofistikerat synsätt är att enbart på grund av att identifiera de skyldiga dra slutsatsen att deras handlingar alltid måste ha onda avsikter och konsekvenser. Detta gäller typiska grupper som under historiens gång utpekats som ansvariga för negativa händelser, i synnerhet hemliga sällskap, judar eller "det globala kapitalet".

---

64. Se även Önnersfors, Andreas och Krouwel, André (2021a) "Unlocking the 'black box' of conspiracy theories in and about Europe", i Europe: Continent of Conspiracies. Conspiracy Theories in and about Europe, London: Routledge, s. 253–263.

2.7 Hur används konspirationsteorier?

På grund av sin dramaturgiska struktur och övertygande meningsskapande berättandestil är konspirationsteorier effektiva medel för att förklara stora händelser i världen. Samtidigt är det viktigt att urskilja vem som uttrycker och använder dem, i vilket sammanhang och syfte.

Konspirationsteorier kan användas

- ↓ *uppifrån och ner*: av politiska aktörer för att befästa makt och smutskasta politiska motståndare
- ↑ *nerifrån och upp*: av dem som känner sig (eller är) maktlösa som ett sätt att uttrycka maktkritik – eller ett falskt användande från dem som påstår sig tala för de maktlösa
- ← *utifrån och in*: som en del av informationspåverkan riktad mot en annan stat
- ↔ *inifrån och ut*: skuldbeläggande konspiratoriska berättelser som riktas mot andra grupper i syfte att hävda den egna kollektiva/kulturella identiteten

Ett bra exempel på användandet av konspirationsteorier *uppifrån och ner* är påståendena om att presidentvalet hade ”stulits” från USA:s ex-president Trump i november 2020. Den avancerade konspirationsteorin som alltså uttalades av en sittande makthavare involverade olika element som pekade ut både demokrater, utländska aktörer, medlöpare inom Republikanerna och teknikföretag som arbetade med rösträkningen samtidigt som juridisk expertkunskap dömdes ut.⁶⁵ Stormningen av Kapitolium i januari 2021 visar dessa konspirationsteoriers potential att driva på radikalisering till våldsbejakande extremism. Ett annat exempel är det tjeckiska presidentvalet 2018 där det cirkulerade entydig polariserande propaganda som sammankopplade utmanarkandidaten med konspirationsteorier.⁶⁶

Efter Första Världskriget upplevde många tyskar att de hade bedragits av sina egna politiker som i samröre med segermakterna hade pressat på dem ett fredsfördrag (Versaillesfördraget) som tyngde Tyskland ekonomiskt. Detta i kombination med den globala börskraschen 1929 skapade grogrunden för acceptansen av konspirationsteorier (”dolkstötslegenden”) som meningsskapande politiska berättelser. (Upplevd) maktlöshet uttrycktes *nerifrån och upp*. I detta konkreta fall sammankopplades frustrationen med den antisemitiska myten om judiska ”plutokrater” som berikade sig på folkets misär. Den nostalgiska längtan efter det förlorade välståndet och dess framtida återupprättelse kunde sedan effektivt utnyttjas av nationalsocialismen.⁶⁷ Nazisternas antisemitiska konspirationsteorier banade i sin tur vägen för utrotningen av Europas judar.

65. Swenson, Ali (2021) “AP FACT CHECK: Trump legal team’s batch of false vote claims”, Associated Press, <https://apnews.com/article/fact-check-trump-legal-team-false-claims-5abd64917ef8be9e9e2078180973e8b3> (21/3 2021).

66. Önnersfors, Andreas (2019) ‘Manichaeian Manipulation – Europe between Apocalypse and Redemption in the Imaginary of the New Right’, i Anders Moberg (utg.) European Disintegration, Göteborg: CERGU: 13–20.

67. Karlsson, Ingela (2011), “Weimarrepubliken”, Levande Historia, <https://www.levandehistoria.se/fakta-om-forintelsen/ett-tyskland-som-formades-till-nazityskland/weimarrepubliken> (21/3 2021).

Det falska användandet av konspirationsteorier *nerifrån och upp* sker genom populistiska aktörer.⁶⁸ En av populismens grundbultar är att göra anspråk på att tala för folket mot eliterna och att göra sig till megafon för dess ”vilja”. Populistiska makthavare, organisationer och partier utnyttjar konspirationsteorier som uttalas *nerifrån och upp* (samt *inifrån och ut*, se nedan) för att mobilisera väljarstöd.

Konspirationsteorier som en del av påverkansoperationer riktade mot Europa, alltså *utifrån och in*, sprids aktivt av regimtrogen press i Ryssland samt i östra och sydöstra Europa. Ett vanligt motiv är att EU egentligen är fortsättningen av Tredje Riket under tyskt styre och att homosexualitet, migration och genusvetenskap syftar till att underminera traditionella värden som maskulinitet, familjen och nationalstaten. I dessa konspirationsteorier intar den ungersk-amerikanske finansmannen George Soros (kodad antisemitism) en framträdande ställning. Denna konspiratoriska berättelse användes även under den grekiska skuldkrisen och folkomröstningen om Brexit.⁶⁹ Ett klassiskt exempel är annars den redan nämnda konspirationsteorin om att HIV/ AIDS- skapades av USA, en teori den sovjetiska säkerhetstjänsten KGB lanserade och aktivt spred.

När konspirationsteorier uttalas *inifrån och ut* handlar det mindre om vad statliga eller politiska aktörer gör för att befästa sin makt eller påverka opinionen. Det är inte heller konspirationsteorier som riktas *nerifrån och upp* mot privilegierade grupper som maktkritik. Istället handlar de om konspiratoriska berättelser inom en grupp eller kultur som riktas mot en annan grupp eller kultur. Dessa berättelser befäster snarare kulturell och kollektiv identitet och stereotyper där det ena tydligt avgränsas från det andra och ett tydligt ”vi” och ”dom” skapas. Ett exempel är vardagliga antisemitiska konspirationsteorier som cirkulerar i Sverige och där den numera nedlagda radiostationen Radio Islam spelat en framträdande roll.⁷⁰ Ett annat exempel är anti-armeniska konspirationsteorier som till exempel förnekar det armeniska folkmordet.⁷¹

I bedömningen av konspirationsteorier måste alltså beaktas vem som uttalar dem i vilket syfte och vilken kontext. Populistiska makthavare använder till exempel konspirationsteorier som uttrycks i befolkningen för att hävda att de framför ”folkets intressen” gentemot de ”korrupta eliterna” eller för att piska upp stämningen mot det som uppfattas som fiendekollektivet. Därmed kan de mobilisera väljarstöd eller radikaliserar opinionen (till våldsbejakande extremism).⁷²

---

68. Bergmann, Eirikur (2020), *Neo-nationalism: the rise of nativist populism*, London: Palgrave och Önnersfors, Andreas (2020), "Review of 'Neo-Nationalism: The Rise of Nativist Populism' by Eirikur Bergmann (2020)", Centre for the Analysis of the Radical Right, 20/11 2020, <https://www.radicalrightanalysis.com/2020/11/20/review-of-eirikur-bergmann-neo-nationalism-the-rise-of-nativist-populism-springer-2020-235pp/> (21/3 2021).

69. Ett flertal bidrag till boken *Europe: Continent of Conspiracies. Conspiracy Theories in and about Europe* (utg. Andreas Önnersfors och André Krouwel), London: Routledge, 2021 belyser dessa förhållanden.

70. Ahlmark, Per (1993) *Det eviga hatet: om nynazism, antisemitism och Radio Islam*, Stockholm: Bonnier; Cohen, Katie, m.fl. (2020) "PM: Antisemitiska stereotyper i digitala medier", Totalförsvarets Forskningsinstitut, 6/10 2020, <https://www.foi.se/nyheter-och-press/nyheter/2020-10-06-manga-antisemitiska-stereotyper-i-sociala-medier.html> (senast besökt 20/3 2021); Katzin, Mirjam (2021), "Skolgårdsrasism, konspirationsteorier och utanförskap. En rapport om antisemitism och det judiska minoritetskapet i Malmös förskolor, skolor, gymnasier och vuxenutbildning, Malmö stad 18/2 2021, <https://malmo.se/download/18.4f363e7d1766a784af11a96d/1613644369102/Skolg%25C3%25A5rdsrasism.%2520konspirationsteorier%2520och%2520utanf%25C3%25B6rskap%2520.%2520slutversion.pdf> (senast besökt 20/3 2021).

71. Karlsson, Maria (2015) *Cultures of Denial: Comparing Holocaust and Armenian Genocide Denial*, Lund: Lunds universitet.

72. Önnersfors, Andreas (2021a) "How radical Right conspiracy theories drive populist mobilisation", *OpenDemocracy*, 25/2 2021, <https://www.opendemocracy.net/en/countering-radical-right/how-radical-right-conspiracy-theories-drive-populist-mobilisation/> (senast besökt 20/3 2021).

De av konspirationsteorier underblåsta anticoronaprotesterna i Europa kan tolkas som att frustrationen med statligt förordnade restriktioner har nått en kritisk brytpunkt även i mittfåran av väljarkåren. Det verkar föreligga en korrelation mellan ”hårda åtgärder” och protesternas omfattning i detta avseende.⁷³

2.8 Hotbild konspirationsteorier – behovet av fördjupade insikter

Sammanfattningsvis utgör konspirationsteorier ett hot på flera nivåer.⁷⁴ Covid-19-pandemin är ett exempel på hur människor, trots tillgång till tillförlitlig expertkunskap, har anammat uppfattningar som strider mot det vetenskapliga tänkandet, underminerar myndighetsutövningen och urholkar samhälllig och mellanmänsklig tillit. Myndigheter, företag, medier, skolor, civilsamhället och personliga relationer påverkas negativt av att konspirationsteorier cirkulerar i samhället.⁷⁵

Myndigheter och organisationer som arbetar med rikets säkerhet behöver öka sina insikter om konspirationsteoriernas ställning i hybridkrigföring som på ett avgörande sätt präglas av strider kring strategisk narrativ dominans (vems berättelse är sann?), psykologiska operationer och ren propaganda.⁷⁶ Hur främmande makt använder sig av konspirationsteorier som en del av informationspåverkan riktad mot Sverige är till exempel en frågeställning som är värd att följa upp. I den inhemska säkerheten behöver konspirationsteoriernas ställning inom den våldsbejakande extremismen studeras i hela ideologiska spektrumet (till exempel hur fiendebilder konstrueras och mening skapas i allt från inlägg i sociala medier till terroristmanifest). Men även säkerhetsmyndigheternas arbete är föremål för konspiratoriska berättelser som underminerar deras auktoritet och ifrågasätter deras kapacitet till krishantering.

Konspirationsteorier bygger ofta på beskrivningen av en alternativ verklighet i förhållande till kunskapsproducerande institutioner. Men tron på den alternativa verkligheten som står i strid mot expertkunskap riktas även mot juridiken, akademisk forskning eller kunskapsintensiva företag som arbetar med ny teknologi, läkemedel och vaccin. Faktabaserad beslutsfattning och rättssäker myndighetsutövning hotas av de konspiratoriska berättelserna.

På ett mer övergripande plan är det oroande att konspirationsteorier har en potential att underminera samhälllig och mellanmänsklig tillit som är förutsättningen för öppna demokratiska samhällen. Samtidigt behöver konspiratoriska berättelser om upplevda orättvisor och maktkritik tas på allvar då de ofta uttalas av grupper som antingen är eller upplever sig som underrepresenterade eller förfördelade.

---

73. Lagercrantz, Maja (2021), "Coronapandemin – perfekt stoff för konspirationer?", Sveriges Radio, 20/3 2021, <https://sverigesradio.se/artikel/langlyssning-konspirationsteorier-i-anticoronarorelsen> (senast besökt 20/3 2021).

74. EU-kommissionen och UNESCO (2020), "Conspiracy theories: they can be dangerous", https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/live_work_travel_in_the_eu/unesco-conspiracy-english-3.jpg (senast besökt 20/3 2021).

75. Warnborg Carlqvist, Ylva, "Konspirationstänkandet tog greppet om hans sambo", Sveriges Radio, 6/4 2020, <https://sverigesradio.se/avsnitt/1699106> (senast besökt 10/4 2021)

76. Cagnazzo, Marco och Zinzone, Fabio (2020) *The Art of War in the Post-Modern Era. The Battle of Perceptions*, Italien: self-published.

En annan oroande tendens är konspirationsteoriernas påverkan på det samhälleliga samtalsklimatet i stort.⁷⁷ Eftersom de bygger på extremt polariserande och svartvita berättelser om sant och falskt, gott och ont, offer och förövare lämnas mycket lite utrymme åt nyanser.

Som personliga eller kollektiva trossystem för konspirationsteorier i allt större omfattning även med sig personliga psykologiska problem som liknar problematiken kring sekter och nya religiösa rörelser på 1990-talet. I många fall erbjuder tron på konspirationer ett surrogat för religiösa övertygelser och innehåller en hel rad liknande faktorer i kombination med gruppsykologi och känslan av att tillhöra ett större sammanhang. Här kommer de sociala medierna in som ett förstärkande element då deras attraktion just är att erbjuda gemenskap kring ett budskap (snarare än en publik som tar emot information). Föräldrar, partners, anhöriga, lärare och kollegor har konfronterats med att behöva hantera konspiratoriska trosuppfattningar i sin omedelbara omgivning.

Utän tvekan innebär en ökning av konspirationsteoretiskt tänkande även en utmaning för pedagogik och utbildning på alla nivåer. Medie- och informationskunnighet (MIK), källkritik och kritiskt tänkande är förvisso på läroplanerna och utgör basen för vetenskaplig undervisning och forskning. Men konkurrerande sanningar, i synnerhet när de kommuniceras effektivt i form av vandringssägner (urbana legender), trosövertygelser eller meningsskapande politiska berättelser utgör ett ökande problemområde. Många barn och ungdomar som t.ex. använder den sociala plattformen TikTok översköldes (påskyndad av influerare, ”influencers”) under 2020 av den återanvända #pizzagate-berättelsen kring demokraternas påstådda involvering i och mörkläggning av satanistiska pedofilnätverk i USA. Flat- eller Hollow-earth-konspirationsteorierna (om att jorden i verklighet är platt eller ihålig) får unga människor att tvivla på sedan fem sekel etablerad vetenskaplig kunskap.

För journalistiken och medierna är situationen problematisk. Ju mer konspirationsteorier sprids, antingen i till synes ”harmlösa” varianter som tron på att jorden är platt eller mer extrema idéer som i terroristmanifest, desto mer sannolikt är det att de påverkar den traditionella mediebevakningens nyhetscykel. Det finns en fara med att rapporteringen samtidigt också alltid blir en del av spridningen – konspirationsteorier är som sagt väl fungerande och övertygande berättelser. Dessutom måste medierna positionera sig i den konspiratoriska berättelsen om att de är del av Den Stora Mörkläggningen i förhållande till konspirationsteoretikernas anspråk av att säga ”sanningen”. Hur skall konspirationsteorier bemötas utan att det blir förminskande? Och hur kan kvalitetsgranskad journalistik stå sig i förhållande till lätt säljande konspiratoriska narrativ?

För civilsamhälleliga aktörer, religiösa, etniska och samhälleliga minoriteter och samfund kan de konspiratoriska berättelsernas fiendebilder utgöra ett konkret hot. Till exempel kamoufleras antisemitiska aktioner som ”religionskritik” och upprepade attacker mot moskéer och muslimska organisationer följer konspiratoriska tankemönster.

Hur denna komplexa hotbild kan bemötas diskuteras mer utförligt i avsnitt 4.

---

77. SOU 2020:56, "Det demokratiska samtalet i en digital tid – Så stärker vi motståndskraften mot desinformation, propaganda och näthat", 30/9 2020, https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/statens-offentliga-utredningar/2020/09/sou-202056/?TSPD_101_R0=088d4528d9ab200001a721a-b44afc09a5d237b6b1720510f0d90190140cf11b27f4d0477b85f9016084addc4ca143000f3239557e-8ee19398a658ded5713abe9a8a82defe5ba6e0c780626d8ce74db2c30c7ed23a49ed1af51b4ef534f6c8b86 (senast besökt 23/3 2021).

**Att identifiera
konspirations-
teorier och
konspirations-
teoretiker**

3. Att identifiera konspirationsteorier och konspirationsteoretiker

Hur identifierar man en konspiratorisk berättelse? Går det att känna igen dem som tror på och sprider konspirationsteorier? Hur ser den konspirationsteoretiska radikaliseringsprocessen ut? I detta avsnitt presenteras konspirationsteoriens enskilda beståndsdelar, diskuteras frågan om man kan profilera en konspirationsteoretiker och hur många nivåer den konspiratoriska världsbilden kan ha.

3.1 Konspirationsteoriernas beståndsdelar

MÖNSTER
– allting hänger ihop

PLANEN
– allting händer avsiktligt

SAMMANSVÄRJNINGEN
– några har planerat allting tillsammans

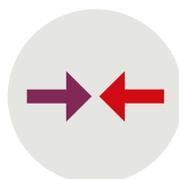
ONDA AVSIKTER
– någon vill skada oss

HEMLIGHET
– någon vill dölja något för oss

BEVIS
– det finns fakta som belägger konspirationen

DUALISM
– allting är svart eller vitt

SYNDABOCKAR
– det är någon annans fel

DEMONISERING
– de skyldiga är onda

SYSTEMKOLLAPSEN
– samhället är på väg mot sitt yttersta slut

SANNINGSSÄGARNA
– den goda sidan har genomskådat konspirationen

BLÄCKFISKEN, DOLKEN OCH DOCKSPELAREN
– konspirationsteoriernas bildspråk

Konspirationsteoriernas tolv typiska beståndsdelar.⁷⁸

78. Tabellen och den närmare diskussionen bygger på van Proijen, Jan-Willem (2018) *The psychology of conspiracy theories*, London: Routledge, s. 5–6, Berlet, Chip (2009), "Toxic to democracy: conspiracy theories, demonization & scapegoating", Massachusetts: Political Research Associates, s. 2–3 och 11–13, <https://www.politicalresearch.org/sites/default/files/2018-10/Toxic-2D-all-rev-04.pdf> (senast besökt 21/3 2021) samt EU-Kommissionen (2020), "Så upptäcker du konspirationsteorier", https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/coronavirus-response/fighting-disinformation/identifying-conspiracy-theories_sv#vad-r-konspirationsteorier-varfr-frodas-konspirationsteorierna (senast besökt 21/3 2021). Se även Önnersfors, Andreas (2020c), "Akademisk kvart: Fem sätt att lista ut en konspirationsteori", Göteborgs universitet, 16/6 2020, <https://www.youtube.com/watch?v=T3zBGxCWn2c> (senast besökt 21/3 2021).

Mönster – allting hänger ihop

Konspirationsteorier förklarar händelser genom att hävda att det finns samband mellan handlingar, saker och personer som inte är slumpmässiga (sambandsförväntan, ”conjunction fallacy”). Ingenting har hänt av tillfällighet, det finns inga sammanträffanden. I detta sätt att betrakta världen ingår att uppfatta mönster i vaga eller slumpmässiga sinnesintryck eller fakta, det som inom psykologin kallas för pareidoli. Dessutom uttryckts förenklade föreställningar kring orsak och verkan (kausalitet) ledda av tron att stor verkan måste ha stora orsaker (”proportionalitetsförväntning”) och en överanalys av det som framstår som likartat/länkat. Vidare föreligger en så kallad bekräftelseförväntning (”confirmation bias”): människan är selektivt uppmärksam på information som bekräftar egna (förutfattade) uppfattningar.

Planen – allting händer avsiktligt

En konspirationsteori utgår ifrån att händelser alltid har orsakats avsiktligt och oundvikligt av medvetna aktörer i ett visst ändamål. För detta har en överlagd plan, agenda eller manifest utvecklats med vilja att omsättas i verkligheten. Aktörerna har även makt att genomföra planen i detalj och enligt en förutbestämd programmerad sekvens, som ett skript eller en algoritm. Denna del av konspirationstron bygger på förenklade föreställningar om varför saker och ting händer och en extrem syn på förutsägbarhet (vårt öde är bestämt av andra, fatalism). Detta förutsätter i sin tur existensen av ett riktat medvetande, föreställningar om intentionalitet och tvingande spårbundenhet utan spontana avvikelser (”path dependency”). Dessutom blottar den en brist på analys eller en överanalys av motiv bakom människors (antagna) handlande. Inlevelseförmågan är antingen för låg eller för hög. Föreställningen bygger också på en panik (den så kallade ”agency panic”) om att det egna individuella handlingsutrymmet krymper till förmån för vad man ser som en intelligent överstruktur som orsakar kontrollförlust i det egna livet.⁷⁹

---

79. Melley, Timothy (2002) ”Agency panic and the culture of conspiracy”, i Peter Knight (utg.) *Conspiracy nation: the politics of paranoia in postwar America*, New York: New York University Press.

Sammanvärijningen – några har planerat detta tillsammans

Konspirationsteorier bygger på att en sammanslutning eller grupp av aktörer planerar sitt handlande tillsammans och har kunskap, vilja och makt att genomföra sina planer. För det mesta antas mänskliga aktörer vara de fientligt sinnade förövarna, men även icke-mänskliga eller övernaturliga aktörer så som rymdödlor, mytologiska väsen eller artificiell intelligens (AI) kan förekomma. I Chip Berlets tidigare citerade rapport (2009) presenteras en palett av åtta aktörer/grupper som antingen själva eller i godtyckliga överlappningar ofta omnämns i konspiratoriska berättelser: först och främst är det alltid judar (även kodade som zionister, kazarer eller globalister), därefter liberala kollektivist, katoliker (Jesuiterna, Vatikanen), aliens (rymdödlor), plutokrater (industrimagnater, den globala finanseliten, hemliga ekonomiska eliter), sekulära humanister (feminister, LGBTQI+, genusvetare), frimurare (illuminati eller andra ordenssällskap), kommunister (anarkister). Till denna samling av möjliga och överlappande aktörer och agendor skall också räknas muslimer och i allt större omfattning maktinnehavare och beslutsfattare (politiker och tjänstemän) samt experter inom vetenskap, juridik och medicin. I mer regionala eller lokala konspirationsteorier förekommer ofta andra folkslag och nationer ("ärkefiender", något som även utnyttjas i påverkanskampanjer). Föreställningen om sammanvärijningen bygger på en överdriven misstänksamhet (som gränsar till paranoia) och överdrivna kollektiva identifikationsprocesser som leder till starka fiendebilder om "vi" och "dom" och det hot de andra utgör.

Bristen på analys eller överanalys av motiv bakom människors handlande (intentionalitet eller inlevelseförmåga) är också här ett starkt inslag. Starka förenkla bilder av en grupp och deras egenskaper (stereotypisering) är en annan bidragande faktor som antingen bygger på (kulturella) föreställningar som kommunicerats under en lång tid eller på verkliga negativa erfarenheter som ovetenskapligt generaliseras.

Onda avsikter – någon vill skada oss

Konspirationsteorier kommunicerar antagandet att sammanslutningen av aktörer alltid har en fientlig avsikt, själviska motiv så som att berika sig eller i alla fall har intressen som är riktade mot det allmänna bästa. Bakom antagandet döljer sig oftast en överdriven rädsla och ångest för andras agerande som antingen är grundad i föreställningar eller faktiska händelser. Personliga eller kollektiva kriser och trauman, en känsla av maktlöshet eller att ha blivit sviken kan också underbygga dessa rädslor. Ofta antar de som tror på konspirationsteorier en offerroll (offermentalitet, självviktisering) – de ser sig som offer för de avsiktligt planerade yttre omständigheter som den externa (eller interna) sammansvarna fiendegruppen har iscensatt och som inte går att påverka. Det finns en känsla om att allt dåligt drabbar dem och en rädsla för oundvikliga händelseutvecklingar som tvingande kommer att drabba offren för konspirationen. Även här föreligger en brist på analys eller överanalys av motiv bakom människors (antagna) handlande.

Hemlighet – någon vill dölja nåt för oss

Rädslan för sammansvärjningen och dess onda avsikter livnär sig ifrån att den planeras och utförs i hemlighet. Det som inte kan ses öppet orsakar alltid oproportionerlig oro. Föreställningen att mäktiga människor träffas och umgås i slutna rum och där avtalar koordinerad handling har lockat den konspiratoriska fantasin i århundraden. Också här spelar förenklade idéer kring andra människor som aktörer in: medlemmar i en organisation som ett hemligt ordenssällskap, Bilderberggruppen eller World Economic Forum (WEF) uppfattas som att bli programmerade att göra exakt så som organisationen vill. Det finns en föreställning kring att medlemskapet eller bara lös anknytning gör att människor ger upp sin fria vilja och automatiskt blir medskyldiga och ansvariga för det onda som organisationen sägs utföra. Men rädslan för det hemliga aktörskapet handlar också om de dolda eller sovande agenterna, den förrädiska så kallade ”femte kolonnen”, som i undergrunden har lierat sig med fienden. Många grupper har genom historien anklagats för att hemligt gå fiendens ärenden, partier, fack- eller bildningsförbund.

Enligt sociologen Georg Simmel är hemligheten en av den mänskliga historiens största civilisatoriska prestationer.⁸⁰ Rädslan för hemlighet blottar en allvarlig brist

---

80. Simmel, Georg (1906) "The sociology of secrecy and of secret societies", *American Journal of Sociology*, 11(4):441–98.

på mellanmänsklig tillit och ömsesidigt förtroende. Det moderna samhället bygger på att veta tillräckligt mycket eller lite om sina medmänniskor eller i relationerna mellan den offentliga och privata sfären. Total transparens gör att privatsfären uttraderas och att staten utövar total kontroll. Men de som tror på konspirationsteorier är ofta rädda för bristen på insyn och kräver i sin tur total transparens i förhållande till det de är rädda för. Hemligheten har enligt Simmel också en annan psykologisk funktion, nämligen att skapa en spänning till det som uppenbaras. I de flesta konspirationsteorier ingår att den hemliga planen, de hemliga aktörerna och de hemliga onda avsikterna har upptäckts och nu uppdragas. Detta kan tyckas paradox – aktörerna görs alltså kända genom konspirationsteorin, men deras påstådda organisation och agerande i hemlighet är ett tecken på deras moraliskt onda avsikter. På så sätt blir hemligheten redan i sig ett negativt värdeomdöme.

Bevis – det finns fakta som belägger konspirationen

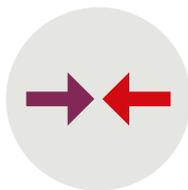
Många konspirationsteoretiker har en överdriven tilltro till fakta som tycks stötta teorin.⁸¹ Även här föreligger ofta en stark bekräftelseförväntning, det vill säga, man sorterar in det som bekräftar det förväntade resultatet och sorterar ut det som skulle kunna tala emot det. Bevisen stöttar därför mönsterigenkänningen och omvänt. Röda trådar dras mellan i verklighet slumpmässiga likheter. Ett specialområde bland konspirationsteoretiker är analysen av (rörliga) bilder (ofta gryniga eller suddiga), till exempel om månlandningen 1969, mordet på JFK eller M/S Estonias skrov. De så kallade bevisen som framförs i de flesta konspirationsteorierna skulle inte hålla för vetenskaplig eller juridisk granskning och kommunicerar därför grovt förenklade uppfattningar om vad som är sant och falskt (sanningsvärde). Konspirationsteoretiker är sällan skolade i vetenskaplig metod och ofta drivna av ett (positivistiskt) försanthållande av fakta och data utan att vara medvetna om eller redovisa sina egna utgångspunkter som skulle kunna relativisera kunskapen. Man uppfattar kunskap som absolut.

Om detta gäller den del av konspirationsteorin som befattar sig med att belägga vad som är sant eller falskt är bevisförmågan i att göra etiska bedömningar helt underutvecklad. I en konspirationsteori förekommer inga spekulationer om aktörernas handlande exempelvis följer en etisk norm i sig (deontologi) eller för att maximera det positiva utfallet av handlingen (utilitarism).⁸² Än mindre följs metoder för att bevisa sådana etiska överväganden. I regel uttömmes sig konspirationsteorin i skissartade bedömningar av moralen i termer av ”gott” och ”ont”, ”lögn” och ”sanning”.

---

81. Kunskapsteoretiskt betraktat uttrycker de en tendens till deduktion – att härleda slutsatser från givna premisser.

82. Dock förekommer det så som tidigare skildrat retroaktiva etiska proportionalitetsförväntningar, d v s graden av negativt utfall en händelse orsakar tas ofta som intäkt för att bedöma aktörernas grad av ondska.

Dualism – allting är svart eller vitt

Dualism är en ramberättelse ("metaframe") genom vilka människor betraktar världen uppdelad i oförenliga och ömsesidigt uteslutande kategorier som gott och ont (etiska, moraliska eller religiösa värdeomdömen). I denna ramberättelse finns det inget utrymme att se nyanser utan istället ett överdrivet behov att se klarhet och att uttrycka tydliga och bestämda uppfattningar (kategoriskt tänkande). Det ingår även att ta saker bokstavigt, utan plats för olika tolkningar (fundamentalism). Dualismen kan enligt Chip Berlets tidigare citerade rapport (2009) även kopplas till absoluta religiösa föreställningar, så kallad "manikeism". Den dualistiska ramberättelsen skapar mening kring berättelser om den eviga kampen mellan ont och gott, mörkt och ljust, Gud och Antikrist som urladdas i föreställningar om den slutgiltiga kampen, apokalypsen och världens undergång eller slutgiltiga frälsning. Dualism ger också näring till våldsbejakande extremism, totalitära samhällens fiendebilder och ingår som en av ingredienserna i populistiska ideologier.

Syndabockar – det är någon annans fel

Det negativa som har drabbat de föreställda offren som konsekvens av förövarnas onda och koordinerade planer leder till att konspirationsteorier skuldbelägger aktörerna. Vårt nuvarande tillstånd som orsakats av konspirationen är någon annans ansvar. Här uttrycks ett överdrivet behov att skylla ifrån sig för att slippa ta ansvar eller att tillskriva andra sina egna tillkortakommanden (projicering). Också här ingår känslan av att vara ett offer för andras handlingar och yttre omständigheter (offermentalitet). Skulden läggs ofta på privilegierade eller under-privilegierade grupper i samhället ("outgroups") om vilka det redan finns starka stereotyper, alltså föreställningar om negativa egenskaper. Att peka ut syndabockar ger också ett frikort till att hata eller skada andra. De internet-baserade incelmiljöernas kvinnohat i kombination med mistänkliggörandet av feminism och genusforskning visar hur kvinnor utpekade som skyldiga för de män som lever i "ofrivilligt celibat", vilket har resulterat i dödliga attacker.⁸³

83. Fernquist, Johan, m.fl. (2020), "Hope, cope & rope. Incels i digitala miljöer", Totalförsvarets Forskningsinstitut, 28/2 2020, <https://www.foi.se/nyheter-och-press/nyheter/2020-03-04-kvinnohat-och-valdshyllningar-i-digitala-incelmiljoer.html> (senast besökt 21/3 2021).

Demonisering – de skyldiga är onda

Demoniseringen tar steget längre än att enbart lägga skuld på andra. Genom att förklara att de skyldiga per definition är onda uttalar konspirationsteorier förenklade moraliska/etiska omdömen om rätt och fel (värdeomdömen) och förklarar ondska (teodicé). Demoniseringen öppnar även för en anonymisering och avhumanisering av motståndarna och därmed för fiendebilder som kan leda till rena våldshandlingar och hatbrott.

Systemkollapsen – samhället är på väg mot sitt yttersta slut

En annan stor ramberättelse som många konspirationsteorier präglas av är den om tidernas yttersta slut, domedagen, civilisationernas undergång, den slutgiltiga avgörande striden mellan ont och gott eller det som på svenska kallas för systemkollapsen (eskatologi, ”apocalypticism”, ”millennialism”). Eftersom konspirationen som uppdragas antar så stora dimensioner och är driven av demoniserade aktörer med onda avsikter kan deras plan endast innebära en utplåning av ”oss” som är deras offer. Ett exempel är teorin om ”Det Stora Folkutbytet” (”Folkmordet på de Vita”, ”The Great Replacement” respektive ”White Genocide”), som sägs vara en plan som drivs av interna eliter och externa fiender att byta ut den vita majoritetsbefolkningen i Europa och USA. Teorin ledde terroristen i Christchurch 2019 att genomföra sina attacker och kopierades av den tyske terroristen Tobias Rathjen 2020.⁸⁴ Föreställningen om den yttersta systemkollapsen visar hur konspirationsteorier absorberar och kommunicerar religiösa föreställningar som finns i många religioner, den om världens ände. Den eldas på av en allmänmänsklig existentiell rädsla för förlust och död (dödsångest) och ett överdrivet katastroftänkande. Det apokalyptiska tänkandet intar en särställning i konspirationsteorierna. Den avgörande kampen mellan gott och ont kommer att ändra världen för alltid och uppdraga förborgade sanningar.

---

84. Önnerfors, Andreas (2019b) 'The Great Replacement': Decoding the Christchurch Terrorist Manifesto', Centre for the Analysis of the Radical Right, 18/3 2019, <https://www.radicalrightanalysis.com/2019/03/18/the-great-replacement-decoding-the-christchurch-terrorist-manifesto/> (senast besökt 21/3 2021).

Sanningssägarna – den goda sidan har genomskådat konspirationen

En viktig del av konspirationsteorierna som meningsskapande berättelser är själva berättarna. Eftersom det är en del i berättandets struktur att en konspiration avslöjas, intar den som uppdagar sanningen (i förhållande till det som är ”hemligt”) en viktig plats. Sanningssägaren hämtar sin kraft från känslan av att ha gjort en stor revolutionär upptäckt och det är denna uppenbarelse han (oftast är det en man) nu vill sprida till andra, ännu inte upplysta, eller i (tros-) gemenskapen av de redan upplysta. Sanningssägaren har en känsla av utvaldhet då han har blivit invigd i och skådat en sanning de flesta ännu inte har upptäckt. Ofta uppfylls han av en överdriven tro på sin förmåga (som gränsar till narcissism). Det finns en känsla av ofelbarhet i förhållande till den ”blinda massan” (som ofta kallas för får, ”sheeples”) och en känsla av att spela en avgörande hjälte-roll (heroism) i kampen mellan gott och ont. En annan variant av sanningssägarna är de som redan ”alltid” har vetat att verkligheten har manipulerats. För dessa är varje ny konspiration en bekräftelse av det de alltid har sagt är rätt, med ett visst mått av rättshaveri.

Bläckfisken, dolken och dockspelaren – konspirationsteoriernas bildspråk

Det går även att känna igen en konspirationsteori genom de bilder (metaforer) som används för att kommunicera den. Eftersom konspirationsteorier sprids i sociala medier som blandar ord och bild (till exempel i memes eller pic badges) är det viktigt att utveckla en blick för typiska bildelement som bläckfisken, dolken eller dockspelaren, människor i kåpor, Illuminatögat/-triangeln och Dollarsedeln eller förkortningar som NWO ("New World Order") eller ZOG ("Zionist Occupation Government"). Bläckfisken har sedan minst 150 år används som en metafor för konspirationen som sprider ut sina tentakler och som sprutar bläck för att mörklägga sig själv. Dolken är en symbol för förräderi alltsedan mordet på Cesar i den romerska senaten. Dockspelaren låter dockorna dansa på scenen med sina trådar. Det berömda allseende ögat, som redan finns i den kristna konsten som den heliga strålande triangeln (tetragrammaton), har felaktigt associerats med Illuminaterna (ett ordenssällskap i Tyskland som existerade på 1770- och 80-talen och som i verklighet har en uggla som symbol). Triangeln med ögat sägs sväva över pyramiden på den amerikanska en-dollar-sedeln och representera syftet att skapa "en ny världsordning" (NWO). Andra vanliga bilder av konspirationsteorier är det så kallade "conspiracy board", en anslagstavla med röda trådar som sätts upp mellan tidningsurklipp, fotografier och olika anteckningslappar. Ett rött piller är en referens till filmen *The Matrix* där huvudkaraktären blir "redpilled" och får se sanningen. Ett annat populärt motiv är kaninhålet (ur filmen *The Matrix* genom "Alice i Underlandet") som lovar insikter. Stilbildande för konspirationsteoriernas bildspråk och dramatik är även TV-serien "Arkiv X" (*The X-Files*).⁸⁵

---

85. För detta avsnitt, se i synnerhet Önnersfors, Andreas och Caumanns, Ute (2020d) "Conspiracy theories and visual culture", *Routledge Handbook of Conspiracy Theories*, London: Routledge, s. 441–457 och Önnersfors, Andreas (2020) "The (Syn)Aesthetics of Conspiracy", *Athenaeum Review*, <https://athenaeum-review.org/review/the-synaesthetics-of-conspiracy/?fbclid=IwAR37gk8O3AHJhdOxOHs-BnocnLSmDiBW35Puvw2gH--at7lfJRIZUacY9s> (senast besökt 21/3 2021).

3.2 Konspirationstro, dess spridning och radikaliseringsprocesser

Vilka tror på konspirationsteorier?

Tron på konspirationsteorier är utbredd på så sätt att den inte kan anses vara del av en specifik sjukdomsbild (patologi) – det är alltså inte avvikande. Som i de flesta mentala och psykologiska tillstånd är det av värde att föreställa sig ett spektrum där en särskild grad av konspirationstro blir problematisk för individen och dess omgivning. Det finns dock ingen fastställd mall efter vilket detta kan bedömas eller diagnosticeras.⁸⁶ I avsnitt 3.2.3 presenteras olika modeller för konspiratoriska radikaliseringsprocesser närmare, men baserat på dessa skulle kunna hävdas att 1) det finns en tilltagande grad av verklighetsförlust och 2) avgörande gränser som passeras, till exempel a) mellan verklighet och fiktion, b) förnekelse av vetenskap och c) aggressiva fiendebilder som kan leda till våldsbejakande extremism.

Det finns med andra ord en stor skillnad mellan om konspirationstro grundas i sund skepsis kring verkliga händelser eller redan befinner sig på en nivå där fakta och vetenskap avvisas och där man har anammat en världsbild eller världsförklaring i vilken ondskan manipulerar människor till lydnad och slaveri. Dessutom kan det vara en signifikant skillnad om personen som tror på konspirationsteorier är den som aktivt propagerar dem eller passivt är deras anhängare. Igen är det också viktigt att göra en skillnad mellan om konspirationsteorierna uttalar *uppifrån och ner* (som en del av maktutövning och påverkansoperationer) eller *nerifrån och upp* (som ett uttryck för politisk frustration), *utifrån och in* (som del av påverkansoperationer) eller *inifrån och ut* (som del av kulturell identitetsformering). I det första fallet handlar användandet av konspirationsteorier snarare om en strategi i den politiska psykologin, i det andra fallet om verklig personlighets- eller gruppsykologi, i det tredje fallet om psykologiska operationer riktade mot ett annat land och i det fjärde fallet om kollektiv identitetspsykologi. Dessa aspekter har till olika grad överlappningar.

Socialpsykologer menar att den mest framträdande orsaken bakom tron på konspirationsteorier ofta är kopplad till upplevelser av individuella och kollektiva kriser eller trauman. Van Prooijen skriver till exempel: ”Konspirationsteorier är en naturlig reaktion på sociala situationer som framkallar känslor av rädsla och osäkerhet”. För att bemästra rädsla och osäkerhet utvecklas en självbevarelse-drift av ökat meningsskapande i vilket det ingår att föreställa sig det värsta, även om sina medmänniskor. Här ingår en tro på att de agerar utifrån egenintresse, en känsla som ökar under osäkerhet och upplevd kontrollförlust. På ett kollektivt plan riktas denna tro mot privilegierade grupper eller minoriteter i samhället. De emotionella förklaringarna till rädsla och osäkerhet går hand i hand med de kognitiva (i synnerhet proportionalitetsförväntningen) i en psykologisk reaktion av meningsskapande. Tron på en konspirationsteori öppnar ofta vägen till att intuitivt acceptera en annan, eftersom det bildas vad van Prooijen kallar ett

---

86. Beyer, Eric James (2021), "Why Do People Embrace Conspiracy Theories? – Researchers are finally clearing the mystery around why some people show more affinity towards conspiracies", Interesting Engineering, 22/3 2021, https://interestingengineering.com/why-people-believe-conspiracy-theories?fbclid=IwAR3aXgLxdU9yRii_dw-BEn1q12E7Q8PDd4wVzDMfQPm7hRRwJSiHguTSOhA (senast besökt 31/3 2021).

”monologiskt trossystem” som sänker trösklarna till liknande förklaringar i andra sammanhang.⁸⁷ De punkter som listas i 3.1 berör både mentala processer som handlar om hur information bearbetas och kunskap bildas (kognition eller kognitiv stil) samt mer framträdande (accentuerade) personlighetsdrag som kan gränsa till personlighetsstörningar eller psykologiska tillstånd som går att diagnosticera. Till detta skulle kunna läggas mer allmänna faktorer om en persons världsbild. Benägenheten att tro på konspirationsteorier (susceptibiliteten) kan alltså associeras med:

- *kognitiv stil*: sätt att uppfatta sin omvärld, lösa problem och uppgifter
- (*accentuerade*) *personlighetsdrag*: personliga egenskaper i förhållande till olika livssituationer
- *världsbild*: synen på världen, tankesystem, trosformer

Det verkar föreligga ett starkt samband mellan att en människa tänker analytiskt eller intuitivt och benägenheten att tro på konspirationsteorier: ju mer analytiskt tänkande, desto mindre benägenhet – och omvänt. Forskningen visar att människor som hänger sig åt felslut baserade på antagna samband (”conjunction fallacy”) tar kognitiva genvägar som till exempel igenkänning av mönster och aktörer även i oklara sammanhang, att dra förhastade slutsatser baserade på begränsade ingångsvärden eller att komma till avslut (få svar på meningsgivande varför-frågor) även när officiella förklaringar inte är etablerade ännu.⁸⁸

Sammantaget kan det med försiktighet i förhållande till forskningsresultaten hävdas att en person som främst har en intuitiv kognitiv stil, låga värden avseende personlighetstyper som bygger på mellanmänsklig tillit, som uppfattar sig själv leva i en osäker värld präglad av faror, hot och rädsla och som längtar efter auktoritär makt verkar mer mottaglig för konspirationsteorier än andra och att det utifrån detta går att förutsäga (predikera) en benägenhet att tro på dem. Men dessa slutsatser är starkt kopplade till kulturella och personliga faktorer och kan variera beroende på förutsättningar och kontext (till exempel akuta eller kulturella kriser och trauman). Om det mot bakgrund av forskningsläget är möjligt att profilera en ”typisk” konspirationsteoretiker är alltså osäkert.

Vilka sprider konspirationsteorier?

Den mediala spridningen

Vår kunskap om spridningen av konspirationsteorier är begränsad, men den är kopplad både till deras användning i olika riktningar och syften (se avsnitt 2.7) och medierna med vilka de kommuniceras.⁸⁹ Konspirationsteorier är attraktiva och behandlas i en strid ström av populärvetenskapliga tidskrifter, böcker, TV-serier, kanaler i sociala medier eller poddar.⁹⁰ Men även de etablerade medierna skriver allt mer om fenomenet. Söktermen ”konspirationsteorier”

---

87. van Proijen, Jan-Willem (2018) *The psychology of conspiracy theories*, London: Routledge, s. 22 och 38.

88. Lantian, Anthony, m.fl. (2020) ”Personality Traits, Cognitive Styles and Worldviews associated with beliefs” in *Conspiracy Theories*, Routledge Handbook of Conspiracy Theories, London: Routledge, s. 155–167.

89. Bangerter, Adrian, m.fl. (2020) ”How conspiracy theories spread”, *Routledge Handbook of Conspiracy Theories*, London: Routledge, och ”Section 4: Media and Transmission”, s. 206–218 och 385–524.

90. Som exempel för en typisk titel kan nämnas *Hemliga konspirationer: allt de inte vill att du skall veta* (2017), en rikt illustrerad tidskrift med 160 sidor som behandlar inte mindre än 68 konspirationsteorier från Lady Diana till SARS.

genererar över en halv miljon träffar på Google. Det mer tillförlitliga verktyget Google Trends (som anger söktrender sedan 2004) visar att ämnet efter en tydlig topp 2004 kontinuerligt har trendat under de senaste 17 åren. Databasen Medicarkivet Retriever visar sedan 1983 över 28 000 referenser i svenskspråkig press, med en topp på över 6000 referenser under coronaåret 2020. Den mediala spridningen är ett problematiskt område – hur skall medierna bevaka ett ämne som så tydligt påverkar många människor, väcker intresse och nyfikenhet utan att själva bidra till spridningen av miss-/desinformation?⁹¹

Forskningen kan inte ge entydiga förklaringar bakom vilka personlighetstyper som kan kopplas till spridningen av konspirationsteorier, men med risk för övergeneralisering går det ändå att urskilja vissa drag:

Entreprenörerna

I denna kategori ingår personligheter som David Icke (från Storbritannien) eller Alex Jones (från USA) som har skrivit banbrytande och stilbildande böcker, gjort program och talkshows och hållit föredrag om sina avslöjanden i decennier. Till en stor del livnär de sig också på sina konspirationsteorier, har skapat en fanbase och merchandise kring och med sig själva. Även om Icke har gjort sig mest känd för sina teorier om rymdödlor som förvandlar sig till människor och som styr det brittiska kungahuset – en teori som kan uppfattas som relativt harmlös – stod han 2020 på scen i London under anticoronaprotester och höll ett retoriskt fulländat brandtal om nödvändigheten till motstånd mot staten i frihetens namn.⁹² Alex Jones, som förutom sina agiterande uppträdanden i sociala medier även gjort sig känd för att sälja ormolja som en alternativ hälso-produkt utreds nu av FBI för sitt aktiva deltagande i protesterna som ledde till stormningen av Kapitolium i Washington D.C. i januari 2021.⁹³ Andra exempel på entreprenörer är Mark Sargent (ledare för Flat-Earth-rörelsen i USA, känd från Netflix-dokumentären ”Behind the Curve”, 2018) och Anders Sydborg, centralfigur i den svenska anti-strålningsrörelsen.

Influerare

Den 19/3 2021 släppte sångerskan Lana Del Rey en skiva med titeln ”Chemtrails over the Country Club”. Inom 48 timmar hade fler än 32 miljoner lyssnat på låten med samma titel på musikplattformen Spotify. Populärkulturella referenser till konspirationsteorier (så som den om flygplanens påstådda giftiga utsläpp) är mycket vanliga. De är ett sätt att fånga upp berättelser och symboler som cirkulerar bland fans eller avsedda målgrupper. Influeraerna har endast begränsat intresse i eller kunskap om konspirationsteorier, men bidrar genom att ta upp dem inför sin publik och anhängarskara till deras spridning. Coronapandemin har skapat en överlappning mellan hälso- och alternativmedicinska influerare och allvarliga konspirationsteorier, ett mönster som även går igen i

---

91. EU-kommissionen och UNESCO (2020), ”Hur kan journalister rapportera om konspirationsteorier?”, https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/live_work_travel_in_the_eu/unesco-conspiracy-english-9.jpg, (senast besökt 22/3 2021).

92. Gayle, Damian och Blackall, Molly (2020), ”Coronavirus sceptics, conspiracy theorists and anti-vaxxers protest in London”, The Guardian, 29/8 2020, <https://www.theguardian.com/world/2020/aug/29/coronavirus-sceptics-conspiracy-theorists-anti-vaxxers-protest-london> (senast besökt 21/3 2021). Ett särskilt tack till Tea Jahrehorn för hennes idé rörande de olika typerna av spridare.

93. Frontline, ”What Conspiracy Theorist Alex Jones Said in the Lead Up to the Capitol Riot”, 12/1 2021, <https://www.pbs.org/wgbh/frontline/article/what-conspiracy-theorist-alex-jones-said-in-the-lead-up-to-the-capitol-riot/> (senast besökt 21/3 2021).

Sverige.⁹⁴ Till exempel förvandlades den tyske kändis- och vegankocken Attila Hildmann 2020 från kost- och hälsoguru till förintelseförnekande hatpredikant.⁹⁵

Revolutionärer

Den 19/2 2020 dödade den tyske terroristen Tobias Rathjen tio personer i en terroristattack och därefter sig själv. Nedan beskrivs dådet mer utförligt, men en tid före attacken hade Rathjen postat ett videobudskap på tyska i vilket han förklarade att massorna befann sig bakom en vägg av okunnighet. Sanningen är förborgad från dem och har endast uppenbarats åt en liten grupp utvalda visseblåsare. Syftet med den kommande terrorattacken var enligt Rathjen att öppna upp en spricka i muren så att massorna skulle kunna få se vad som döljer sig bakom den. Förr eller senare kommer sanningen att avslöjas och den är befriande.⁹⁶ Nästan ordagrant motiverade Max Winter, en av initiativtagarna för den svenska anticoronaprotesten ”Tusenmannamarschen” sitt agerande, sanningen kommer alltid fram, oavsett hur mycket medierna ljuger och manipulerar.⁹⁷ Den revolutionäre typen av spridare ser sig själv som sanningssägare med ett högt moraliskt patos (till exempel sanningsanspråk). Deras tillgång till exklusiv kunskap (oftast baserat på ”research” på Internet) får dem att känna sig överlägsna den ”sovande” mängden som måste ”väckas”.

Till skillnad från entreprenören är revolutionären inte den som skapar eller skriver om konspirationsteorierna utan har själv kommit till insikt om deras förklaringsvärde. Istället ser revolutionärerna sig som hjältar som nu till varje pris (och med varje medel, även terrorism) måste göra sina medmänniskor uppmärksamma på konspirationernas faror.

Anhängare – följare ("community")

Den mest självklara kategorin av spridare är de som är anhängare eller följare till en särskild konspirationsteori och som i vissa fall skapar en gemenskap ("community") kring den. Ett exempel är flat earthers i USA: förutom att förenas av själva konspirationsteorin att sanningen om att jorden är platt avsiktligt förnekas har en social miljö skapats med kanaler i sociala medier, men även fysiska konferenser och möten. Ett annat exempel är QAnon, en mer komplex väv av konspiratoriska meningsskapande berättelser, som även den har bildat en starkt social rörelse både online och offline med egna symboler, kläder och koder. I den digitala miljön framträder den tidigare nämnda konspiratoriska Incelmiljön som ett tydligt community.

---

94. McGowan, Michael, "How the wellness and influencer crowd serve conspiracies to the masses", The Guardian, 24/2 2021, <https://www.theguardian.com/australia-news/2021/feb/25/how-the-wellness-and-influencer-crowd-served-conspiracies-to-the-masses> (senast besökt 21/3 2021).

95. Utbildningsradion (2021), "Vegankocksinfluencern som blev coronakonspiratör", Algoritmen, avsnitt 3, 22/3 2021, <https://urplay.se/program/221029-algoritmen-vegankocksinfluencern-som-blev-coronakonspirator> (senast besökt 31/3 2021); Deutsche Welle (2020) "Berlin bans rally by vegan chef and conspiracy theorist Attila Hildmann", 23/7 2020, <https://www.dw.com/en/berlin-bans-rally-by-vegan-chef-and-conspiracy-theorist-attila-hildmann/a-54299794> (senast besökt 21/3 2021). Här även två mycket bra videoguider till konspirationsteorier på engelska.

96. Önnersfors, Andreas (2021b), "Der grosse Austausch": Conspiratorial frames of terrorist violence in Germany", i Europe: Continent of Conspiracies. Conspiracy Theories in and about Europe (utg. Andreas Önnersfors och André Krouwel), London: Routledge, 2021, s. 90–91.

97. Lagercrantz, Maja (2021), "Coronapandemin – perfekt stoff för konspirationer?", Sveriges Radio, 20/3 2021, <https://sverigesradio.se/artikel/langlyssning-konspirationsteorier-i-anticoronarorelsen> (senast besökt 20/3 2021).

Ensamma forskare

Som ensamma forskare kan de kategoriseras som inte lika framträdande intar scenen likt entreprenören eller revolutionären utan de som i det stilla och i marginalerna framför sina budskap, ger ut en eller flera böcker och kanske har en YouTube-kanal. Som ett exempel kan nämnas Jüri Lina, som med sina böcker om ”världsbyggarnas bedrägeri” i decennier befunnit sig i marginalerna för konspirationsskulturen, men som i samband med anticoronaprotesterna också har lyfts i rampljuset. De ensamma forskarna har inget behov av att ekonomisera sin spridning av konspirationsteorier, har inte någon inflytelserik ställning som influerare och är inte lika agiterande som revolutionärerna.

Konspirationsteoretiska radikaliseringsprocesser

Tron på konspirationsteorier innebär i skiftande grad att lämna det rationella tänkandet och sunda moraliska värdeomdömen bakom sig för att istället allt mer hänge sig åt den konspiratoriska berättelsen som utlovar fler och djupare avslöjanden om hur världen verkligen hänger ihop. Har man accepterat en konspiratorisk attityd är det lätt att fastna och fördjupa sig ännu mer. Detta liknar i många avseenden radikaliseringsprocesser i extrema och våldsbejakande ideologiska miljöer. Det verkar finnas ett tydligt samband mellan det konspiratoriska budskapet på den kognitiva nivån och konspirationsteorin som legitimering av extrema handlingar (mediet) på nivån av beteenden.⁹⁸ Konspirationsteoretiker själva identifierar ofta olika nivåer av konspirationen så som det beskrivs nedan. För att förstå konspiratoriska radikaliseringsprocesser är det möjligt att skildra olika grader av verklighetsförlust.

Träskets fyra nivåer

I Lewis Carroll's berättelse Alice i Underlandet (1865) möter den sjuåriga flickan Alice en vit kanin som leder henne till ett kaninhål som hon faller ner i. I det underjordiska landet är logikens lagar upphävda och Alice får uppleva den ena bisarra scenen efter den andra. Kaninen och kaninhålet refereras i actionfilmen ”The Matrix” (1999) som handlar om att människorna hålls som slavar i en manipulerad och av maskiner artificiellt iscensatt verklighet. För att kunna se den riktiga verkligheten måste huvudkaraktären svälja ett rött piller. Detta får honom att inse att han har levt sitt liv i en inbillad projektion. Tidigare i filmen uppmanas han att följa den vita kaninen. Båda bilderna, den om den vita kaninen och det röda pillret har blivit till kodade referenser till att ”se verkligheten” bortom den värld som konspiratörerna har iscensatt för att hålla de blinda och medgörliga fårskillarna (”sheeples”) i sin makt. På internet cirkulerar en ofta nedplockad illustration av konspirationens fyra nivåer, Träsket – allt hänger ihop (”The Swamp It's ALL connected”) som uppdagas för dem som följer den vita kaninen längre och längre ner under jorden. Uttrycket används ofta bland konspirationsteoretiker i USA som ett politiskt slagord, ”drain the swamp” som bland annat återopades vid stormningen av Kapitolium i januari 2021.

---

98. Förklaringen av radikaliseringsprocesser har utvecklats från enkelriktade modeller till mer komplexa och helhetliga som söker beskriva relationen mellan kognitiva dimensioner (idéer) och beteenden (handlingar). Se Önnerfors, Andreas och Steiner, Kristian (2018) ”Introduction”, i Expressions of Radicalization: Global Politics, Processes and Practices (utg. Kristian Steiner, Andreas Önnerfors), London: Palgrave, s. 1–38.

Nivå 1: Matrix – världen vi lever i ("The Matrix: The World we live in")

På denna första nivå förklaras hur nöjesindustrin styr våra tankar och programmerar oss att acceptera framtida händelser. Falsk terrorism syftar till att inskränka vapenlagarna. Patentlagstiftning säkerställer den tekniska industrins monopol. Miljön förstörs och kontrolleras genom manipulerat klimat. "Säkra städer" ger spioner och illegala invandrare en fristad och stöttar det demokratiska partiet. Livsmedel ersätts med artificiella komponenter genom genetisk ingenjörskonst. Hälsosektorn styr över människorna med beroendeframkallande mediciner och vaccinationer. Nationalbanken ruinerar ekonomin.

Nivå 2: De operativa – de som styr över Matrix ("The operatives: Those who manage The Matrix")

Den som följer kaninen ner till nivå 2 får se hur de okontrollerade säkerhetstjänsterna (genom olika program), de stora företagen inom teknik, lantbruk, bioteknik och läkemedel egentligen styr nivå 1 genom aktiv manipulation och maktkoncentration. Dessa bildar tillsammans ett världsomspännande nätverk av företagskontroll.

Nivå 3: Mörka designers och finansärer – de som designar och finansierar Matrix ("Sinister Designers and Funders: Those who design and fund The Matrix")

Men kaninen leder vidare till nästa nivå där det visar sig att säkerhetstjänsterna finansieras av en allians mellan George Soros, Rothschild-familjen och Saudiarabien. Dessutom har CIA upprättat hemliga underjordiska baser och ägnar sig åt smärtbaserad tankekontroll. På nivå tre visar sig även de hemliga sällskapens makt i skuggorna: tempelriddare, frimurare, illuminater och jesuiter hänger sig åt "sataniska ritualer" med ockult magi och dyrkan av den mörka sidan, med människo- och barnoffer. Vid deras sida finns olika typer av trendsättargrupper och thinktanks så som Bilderberg, Club of Rome och Chatham House. Men även utanför jorden bedrivs hemliga rymdprogram.

Nivå 4: Överherrarna: familjerna i blodlinjen – de som känner till den antika ockulta magin bakom Matrix ("Overlords: Bloodline Families. Those who know the ancient occult magic behind The Matrix")

Det sista hålet den vita kaninen hoppar ner i är det som lovar svaret på frågan "Vem står VERKLIGEN bakom alla dessa människor?" Här får vi reda på att överherrarna följer den "luciferiska [sataniska] religionen" styrda av aristokrater och monarker som förenas av sina blodslinjer och som har London som sitt huvudkvarter. Men även påvemakten med de familjer som har sina blodlinjer i Vatikanen tillhör denna nedersta nivå. Slutligen är det bankfamiljer som styr mäktiga ekonomiska institutioner från Washington D.C. Kaninen gör ansats att hoppa ytterligare en nivå djupare, men en bild på den eller de slutliga nivåerna finns inte. Det är dock lätt att föreställa sig att det skulle kunna vara rymdödlor eller antika invigda evigt levande varelser som i sin tur har iscensatt allting.

Grader av konspiratorisk verklighetsförlust

Inom konspirationskulturen illustrerar ”träskets fyra nivåer” vad man föreställer sig dolt bakom/under olika lager av manipulation. Influensaren Abbie Richards som har varit aktiv i kampen mot miss- och desinformation på nätet har publicerat en ”conspiracy chart” som söker belysa konspirationsteoretikernas tilltagande verklighetsförlust. Modellen saknar i nuläget vetenskaplig förankring, men illustrerar ändå på ett bra sätt konsekvenserna av att i ökande grad dras in i det konspiratoriska tänkandet.

- *Spekulationslinjen*

Från att vara baserad i verkligheten öppnar triangeln sig mot att i slutet helt lämna verkligheten. Fram till den första gränsen, spekulationslinjen (”speculation line”) rör sig konspirationsteoretikern fortfarande inom området för verkliga händelser så som NSA, tobaksbolagens manipulation av forskning eller hemliga sällskaps existens. På den andra nivån leder konspirationsteoretikernas frågande till att fundera över Epsteins död i en fängelsecell, varför Lady Di dog eller om UFO:n finns.

- *Att lämna verkligheten*

Efter denna andra nivå lämnas verkligheten (”leaving reality”) in i en värld av falskheter som fortfarande kan betraktas som harmlösa som att aliens kidnappar människor, att Greta Thunberg är en tidsresenär eller Prince Charles är en vampyr.

- *Att förneka vetenskapen*

Den tredje gränsen som överskrids är den som förnekar vetenskap (”science denial”) och där man hänger sig åt tron att chemtrails sprider gifter, att Covid avsiktligt skapades i ett labb eller att den globala uppvärmningen är en bluff. Dessa teorier börjar bli skadliga för den som tror på dem och för de andra.

- *Gränsen utan återvändo*

Den sista gränsen som överskrids till den femte graden av verklighetsförlust är den antisemitiska punkten där ingen återvändo finns (”the anti-semitic point of no return”). Här samlas de mest virulenta konspirationsteorierna som de om det ”vita folkmordet”, att jorden är ihålig eller platt, att skolskjutningar i USA har varit iscensatta, att Bill Gates vill mikrochipa världsbefolkningen med ett vaccin eller att *Zions Visas Protokoll* bevisar judarnas plan för världsherravälde. Richards menar att tron på den ena teorin i detta fält ofta hänger ihop med andra och rekommenderar dem som tror på dessa teorier att söka hjälp.

Richards modell illustrerar vägen från relativt harmlöst ifrågasättande till rasistiska och polariserande fiendebilder som kan leda till våldsbejakande extremism. Michael Barkun gör en skillnad mellan tre nivåer.⁹⁹

- händelseteorier
- systemteorier
- superteorier

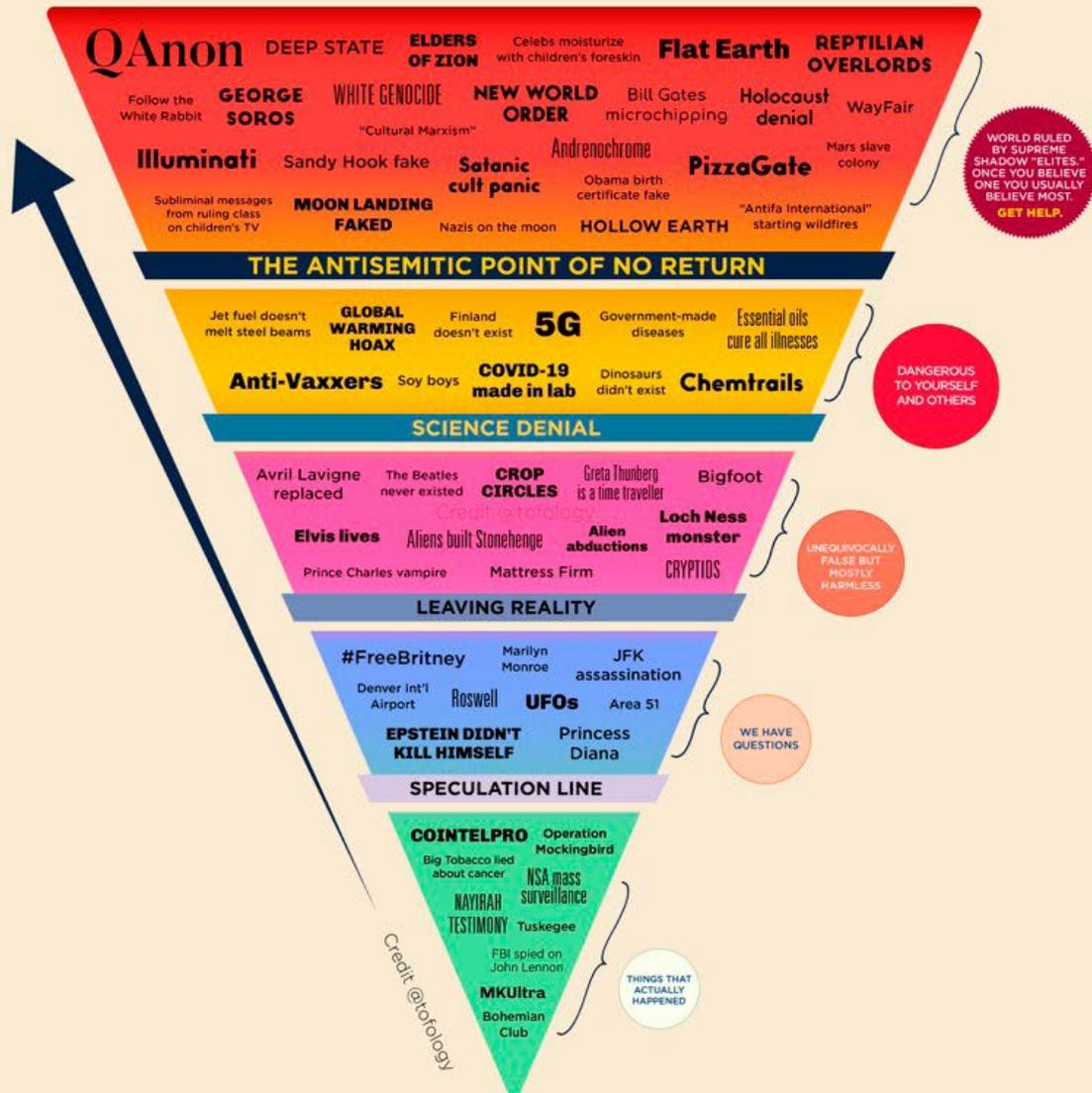
Konspirationsteorier om enskilda händelser är till exempel de om Lady Diana som en komplott för att dölja verkligheten om det brittiska kungahuset. Systemteorier handlar om hur enskilda händelser kan sorteras in i ett större mönster som tillsammans bekräftar den av David Icke mot kungahuset riktade konspirationsteorin om att den i verklighet består av rymdödlor som kan skifta sin skepnad. Superteorierna sammanbinder sedan ett flertal konspirationsteorier på ett övergripande plan och stipulerar att Illuminati, Bilderberggruppen, Vatikanen och George Soros tillsammans styr över mänsklighetens öden. Beroende på vilken nivå den som tror på dessa teorier befinner sig kan det bli svårt att lämna denna tro bakom sig.

---

99. Barkun, Michael (2013) *A culture of conspiracy: apocalyptic visions in contemporary America*, 2nd ed., Berkeley, CA: University of California Press.

THE CONSPIRACY CHART

DETACHED FROM REALITY

GROUNDED IN REALITY

Credit to **ABBIE RICHARDS**

@tofology

@abbiesr

@abbieasr

For licensing & creative questions: tofology@gmail.com

Design @anti_conspiracy_memewars

Abbie Richards "Conspiracy Chart", med tillstånd från upphovskvinnan.

Exempel 1: dödlig terrorism som strategisk kommunikation av konspirationsteorier

Den tyske terroristen Rathjen har beskrivits som en förvirrad ensamvarg som i sin kammare ägnade sig åt skruvade konspirationsteorier baserade på öppen rasism, science-fiction och rymdfantasier. I detta fall motsvarar dessa teorier idéerna och budskapet i en kognitiv radikaliseringsprocess.

Några dagar innan terrorattacken publicerade han en video på engelska i vilken USA:s befolkning varnades för den sataniska konspirationen den utsattes för av sin egen regering. Rathjen lämnade även ett terroristmanifest efter sig där det framgår att han trodde på konspirationsteorier om fjärrstyrd tanke-manipulation utförd av en mäktig säkerhetstjänst. Han trodde även att Tyskland var utsatt för ett orkestrerat utbyte av sin befolkning med människor med lägre IQ med vilka mänskligheten aldrig skulle kunna klara av sin evolution till det framtida rymdstadiet. Minst hälften av världsbefolkningen måste dö, endast vita människor hade tillräckligt med intelligens. Manifestet riktades till det tyska folket i vilket tjänst Rathjen utförde sin dödliga terroristattack. Allt detta hände än så länge på en kognitiv metanivå.

Vi vet inte om Rathjen hade aktiv kontakt med andra konspirationsteoretiker, men han hänvisade till andra som likt honom började riva ner muren som hindrade andra från att se den verkliga sanningens ljus. Uppenbarligen hade Rathjen sökt och sammanställt information från internet. Han riktade sig i sin video och sitt manifest direkt till föreställda stödgemenskaper: det amerikanska och tyska folket. Syftet var att befria dem från eliternas ondsinta konspirationer, ett av motståndarkollektiven. I Tysklands fall tillkom dessutom alla av icke-tyskt ursprung som potentiella motståndare som måste utrensas. I radikaliseringsprocessen befann sig Rathjen här på en kollektiv mellannivå: han identifierade både en (sannolikt föreställd) stödgemenskap som han gjorde sig till representant för och ett motståndarkollektiv som belades med skuld, demoniserades och avhumaniserades.

Så länge videon och manifestet inte mobiliserat till någon handling kan Rathjen ha omfamnat konspiratoriska idéer på ett kognitivt plan till hundra procent. Det är tveksamt om han hade kunnat lagföras för dem, möjligtvis för den uppenbara rasismen i manifestet. Så fort Rathjen dock omsatte sina konspiratoriska idéer till handling genom att döda människor blev själva handlingens mening att göra PR för just dessa idéer (något som Breivik medvetet avsåg i Oslo 2011). Konspirationsteorin om ”det stora folkutbytet” (som även inspirerade terroristen i Christchurch 2019) medialiserades genom terrordådet. Utan terrorhandlingen hade förmodligen ingen någonsin noterat Rathjens video eller terroristmanifest. Därmed kommunicerade (medialiserade) Rathjen dessa idéer (budskapet) till andra likasinnade i stödgemenskapen, till dem som han ville upplysa och dem som han riktade sitt våld mot.

Exempel 2: konspirationsteorin som varumärke – våldsamt upplopp som PR-kupp

Under före detta president Trumps era nådde det amerikanska konspiratoriska tänkandet (som har en lång idéhistoria) nya höjder. Det kristalliserades i QAnon-teorin (idén på det kognitiva planet av radikaliserings) som i korthet går ut på att USA i verklighet domineras av en ”djup stat” och att presidentens roll är att som en nationell räddare avslöja denna konspiration och torrlägga träsket (se de fyra nivåerna av träsket ovan). Q sägs vara en initierad källa inom statsapparaten som då och då började släppa information om framtida händelser (”Q drops”) rörande den stora torrläggningen som snart skulle ta vid. Flera tidigare konspirationsteorier löpte samman i QAnon (som i det närmaste har blivit ett eget varumärke), alltifrån antisemitiska föreställningar om den ”globalistiska” eliten, om att klimatförändringarna och covid-19 är en bluff, om demokraternas och eliternas satanistiska pedofilringar (#pizzagate) och så vidare. QAnon är ett bra exempel på superteori enligt Barkuns definition.

Anhängarna till QAnon började att organisera sig som stödgemenskaper kring idén, dels online på nätet, men också offline IRL (in real life) – budskapet bidrog till bildandet av social gemenskap och efter ett tag av en regelrätt trosgemenskap där Qs droppvisa förkunnelse lades ut. Olika motståndarkollektiv som dessa idéer riktade sig mot utpekades i konspirationsteorierna. Radikaliseringsprocessen inom QAnon rörelsen som fann en grogrund i allt mellan högerinriktade milisgrupper, evangelikala församlingar och hälsointresserade föreningar av ”oroliga mödrar” ledde snabbt till en tilltagande verklighetsförlust. När QAnon-rörelsens räddare Trump efter det förlorade presidentvalet i november 2020 började sprida konspirationsteorier om att valet hade stulits svaldes denna idé (som stred både mot verkligheten, formell expertkunskap och juridiska bedömningar) i sin helhet av de redan radikaliserade följarna. På det symboliskt laddade datumet 6 januari 2021 (Trettondagen kallas på engelska för ”epiphany”, uppenbarelse) samlades radikaliserade anhängare till Trump och följde räddargestaltens uppmaningar, påhejade av konspiratoriska entreprenörer som Alex Jones, om att ta saken själva i händerna.¹⁰⁰ Den dödliga stormningen av Kapitolium blev ett faktum och har sedermera av FBI kallats för en ”nationell terroristhandling”.¹⁰¹ Oberoende av hur mycket de personer som deltog i stormningen verkligen var medvetna om QAnon- eller ”Stop-the-Steal”-konspirationsteorierna kommunicerade de idéerna genom sin handling och framförde hot- och hatfyllda budskap till både stödgemenskaper och motståndarkollektivet. Själva stormningen går inte att göra ogjord och radar in sig i tidigare ikoniska berättelser om folkets kamp mot staten så som belägringen av Davidianernas sekt i Waco 1993 som slutade i en katastrof.

---

100. Önnerfors, Andreas (2021a), ”How radical Right conspiracy theories drive populist mobilization”, OpenDemocracy, 25/5 2021, <https://www.opendemocracy.net/en/countering-radical-right/how-radical-right-conspiracy-theories-drive-populist-mobilisation/> (senast besökt 22/3 2021).

101. Greve, Joan E (2021), ”FBI chief calls Capitol attack 'domestic terrorism' and defends US intelligence”, The Guardian, 2/3 2021, <https://www.theguardian.com/us-news/2021/mar/02/fbi-christopher-wray-capitol-attack-domestic-terrorism> (senast besökt 22/3 2021).

Radikaliseringsprocesser drivna av konspirationsteorier

Sammanfattningsvis kan konstateras att konspirationsteorier intar en liknande plats i radikaliseringsprocesser som extrema politiska eller religiösa ideologier (som i sin tur kan ha konspiratoriska element). Från relativt harmlösa kognitiva positioner som ifrågasätter sakernas tillstånd kan de utvecklas till en ökande verklighetsförlust som leder till att bejaka och utföra radikaliserade handlingar och dödlig terrorism. Eftersom konspirationsteorier bygger upp sin mening kring tydliga idéer om ”vi” och ”dom”, offer och förövare är de i behov av en miljö av föreställda eller äkta stödgemenskaper och motståndarkollektiv (de grupper som skuldbeläggs, demoniseras och avhumaniseras). Så länge konspirationsteorierna inte mobiliserar till handling är de lika svåra att lagföras som radikala idéer.

Men den extrema handlingen, till exempel terroristdåden i Oslo och på Utøya 2011 eller i Christchurch 2019, speglar mer eller mindre medvetenhet om dem. I motsats till Rathjens terroristmanifest 2020 är till exempel det som terroristen i Halle lämnade efter sig 2019 mycket mindre komplext. Det upprepar väl etablerade nynazistiska antisemitiska och islamofobiska motiv kryddade med referenser till världen av online-spel och den kvinnofientliga Incel-miljön. Men likväl blev den livestreamade attacken mot en synagoga och de två morderna som utfördes ett sätt att sprida dessa konspiratoriska idéer.

**Att bemöta
och motverka
konspirations-
teorier**

4. Att bemöta och motverka konspirationsteorier

Att bemöta och motverka konspirationsteorier är en komplex utmaning som både beror på vem som uttalar dem i vilket syfte och på graden av konspirationsteoretisk radikaliserings. I detta avsnitt skall meningsfyllda ingripanden diskuteras och nödvändigheten att utveckla en försvarsförmåga inom området för att kunna tillgodose målen för samhällets säkerhet.

4.1 När är det rätt att ingripa?

När sker den största skadan?

Så länge konspirationsteorier inte uttrycker brott som kan lagföras är det svårt att stoppa deras spridning. Den mest aktuella utvecklingen pekar dock mot att plattformar för sociala medier tar ett allt större ansvar att moderera innehållet för det som publiceras och sprids. På grund av konspirationsteoriernas potential att driva på radikaliseringsprocesser, polarisera det samhälleliga samtalet och underminera demokratisk myndighetsutövning kan dessa steg anses vara befogade. Men bortom rent tekniska åtgärder mot själva medierna för spridning måste frågan ställas om det är mest effektivt att rikta interventionen mot avsändaren/källan eller mottagaren/målgruppen. Kognitiv stil, personlighetsdrag och världsbild skiljer sig mellan individer i relation till deras ålder, grupp tillhörighet eller bildning. Beroende på tidpunkten för exponering och graden av verklighetsförlost är det svårt att hitta en lösning som passar alla fall av bemötande.

Dessutom är frågan tätt sammanhängande med hur konspirationsteoriernas används, av vem och i vilket syfte: om de cirkulerar i skolmiljö, förekommer i informationspåverkan, uttalas på en demonstration eller av en maktbärande måste responsen se olika ut. Ligger åtgärderna på det pedagogiska planet? Är det en fråga om psykologiskt försvar? Måste mediernas kunskapsnivå höjas? Skall maktretoriken avväpnas?

Socialpsykologen Péter Krekó har föreslagit att det riktade ingripandet mot konspirationsteorier skall bedömas i förhållande till tre faktorer:

- en hög grad av skadlighet
- en låg grad av rimlighet
- en hög popularitet och spridning

Krekó menar att en konspirationsteori som kan göra stor skada, som är byggd på mycket lösa grunder men som har stor spridning bör prioriteras i alla former av intervention.¹⁰² Exempelvis är konspirationsteorier om covidvaccinet skadliga, relativt orimliga, men sprids aktivt på sociala medier eller manifestationer. De kan mer sannolikt oskadliggöras genom objektiva informationsinsatser om deras orimlighet (påståendet att ”vaccinet innehåller ett mikrochip” kan lätt bemötas). Konspirationsteorier om M/S Estonias förlisning har å andra sidan inte samma samhällsliga skadlighet, är mer genomarbetade och underbyggda av fakta som är svårare att skilja från ren fiktion och har en relativt låg spridning. För att vederlägga dessa teorier behövs det en mer genomtänkt strategi som i detalj bemöter teknisk bevisning som ofta framförs (i likhet till 9/11). Ställd inför en bedömning om nödvändigheten om intervention bör således anti-vaccin-teorierna prioriteras på kort sikt, även om M/S Estonia-teorierna sammanflyter med övergripande skadliga ”superteorier” om den djupa staten och dess manipulationer.

- *Bedömningen av skadligheten* kan göras i en rangordning där konspirationsteoriens våldsbejakande potential bedöms (språkval, fiendebilder, uppmaning till våld), följt av andra allvarliga politiska eller samhällsliga konsekvenser (underminering av förtroende för samhället, myndigheter, vetenskapen) och konsekvenser för gruppen och individen som tror på dem (verklighetsförlust, förnekelse, isolering).
- *Bedömningen av rimligheten* i en konspirationsteori måste ta dess komplexa uppbyggnad i beaktande. Den kommunicerar mer eller mindre trovärdiga utsagor om sakförhållanden samtidigt som värdeomdömen. Den logiska rimligheten kan bedömas relativt enkelt i förhållande till ofta förekommande felslut och genvägar eller övertron på en viss typ av bevis. Den etiska rimligheten måste rikta sig in på aktörernas antagna motiv: är det rimligt att dela in världen i absolut gott och ont och vem tjänar egentligen exakt vad på konspirationen (den romerska rättens fråga *cui bono*)? De konspirationsteorier som innehåller lägst rimlighet både avseende verklighetsbeskrivningen och beskrivningen av aktörernas etiska motiv är lättare att motverka på precis dessa punkter.
- Sist men inte minst skall konspirationsteoriens *popularitet och spridning* beaktas i valet av motåtgärder. Det säger sig självt att graden av spridning påverkar bedömningen av nödvändigheten av motåtgärder. Mer marginella konspirationsteorier kanske snarare lyfts fram om de behandlas eller bemöts i medierna eller av myndigheterna. Men det är ett tveeggat svärd. Till exempel: den konspiratoriska föreställningen om att spridningen av covid-19 drevs på av migrationen till Europa var ett marginellt fenomen i början av pandemin. 12 månader senare har denna position nått mainstream i den europeiska ytterhögern. Frågan är när det hade varit bäst att bemöta denna konspiratoriska berättelse.

Sist men inte minst måste dessa tre ingångsvärden bedömas i förhållande till vem som använder sig av konspirationsteorierna.

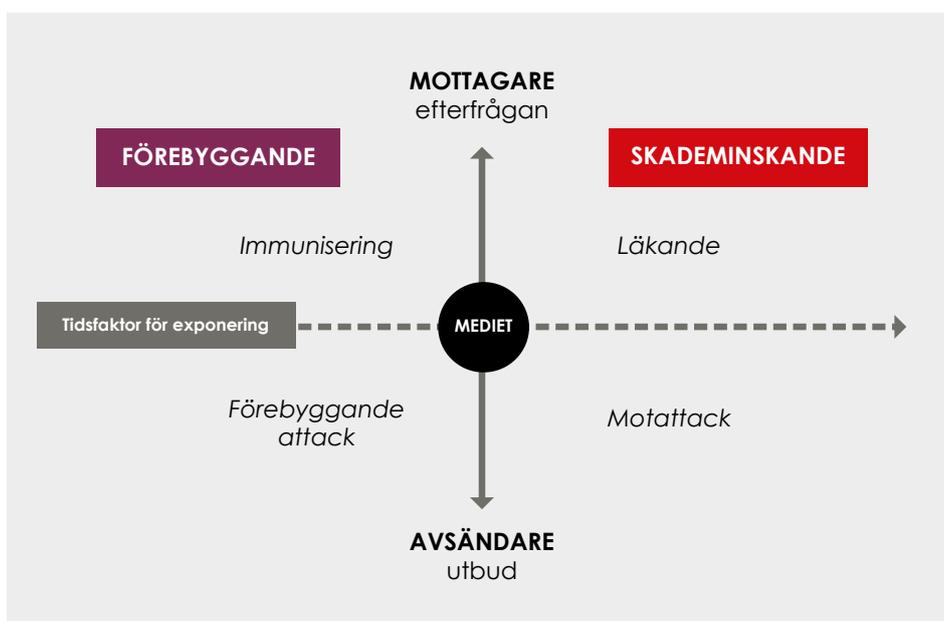
102. Krekó, Péter (2020) "Countering conspiracy theories and misinformation", Routledge Handbook of Conspiracy Theories, London: Routledge, s. 242-256.

När är motåtgärder effektiva?

För att bättre anpassa motåtgärder föreslår Kréko även följande interventionsmodell.

INTERVENTIONSMODELL

(Krekó,2020)

Modellen bygger på två dimensioner: (a) *tidsfaktorn* för exponering för konspirationsteorier och (b) det *utbud* i form av konspiratoriska budskap en avsändare gör i förhållande till en mottagare och efterfrågan. Mellan avsändare och mottagare befinner sig själva medierna med vilka budskapet kommuniceras. Före exponeringen handlar det om förebyggande åtgärder, efter exponeringen om skademinskande.

Känner man till den potentiella mottagaren/målgruppen för konspiratoriska budskap är det möjligt att i den förebyggande fasen immunisera mot efterfrågan, alltså benägenheten att ta till sig konspirationsteorier.¹⁰³ Till exempel kan insatser göras rörande källkritik, förståelse för vetenskaplig metod, medie- och informationskunnighet, etiska resonemang och kulturella stereotyper. Genom att kartlägga kognitiva stilar, personlighetsdrag och världsbilder/attityder som är mottagliga för konspiratoriska tankemönster och trosformer är det möjligt att närmare ringa in möjliga insatser. Förmågan att identifiera och hantera medierna med vilka konspirationsteorierna kommuniceras kan vara en central del av immuniseringen.

Känner man till den potentiella avsändaren kan istället utbudet i det förebyggande skeendet neutraliseras, till exempel genom att avslöja dess källa (exempelvis informationspåverkan från främmande makt) eller genom att vederlägga konspirationsteorin på förhand (så kallad ”pre-bunking”). I detta

103. Roozenbeek, Jon, m.fl. (2020), “Prebunking interventions based on “inoculation” theory can reduce susceptibility to misinformation across cultures”, *MisInformation Review*, 3/2 2020, <https://misinforeview.hks.harvard.edu/article/global-vaccination-badnews/> (senast besökt 23/3 2021).

läge kan det också vara motiverat att neutralisera själva mediet med vilket konspirationsteorin kommuniceras, till exempel genom att stänga ner ett konto eller en kanal i sociala medier.

Efter exponeringen för konspirationsteorier handlar det avseende mottagaren om ”läkande” och att minska skadan. Beroende på i vilken grad verklighetsuppfattningen har övergivits riktar åtgärderna in sig på att avradikalisera den som exponerats av och tagit till sig konspiratoriska budskap. Här kan lärdomar dras från avhopparverksamhet som bedrivits i förhållande till både religiösa sekter och radikala politiska grupperingar.

Avseende avsändaren är interventionerna inriktade på att exempelvis i efterhand avslöja och vederlägga konspirationsteorierna, till exempel så som EUvsDisinfo gör med avseende på regimtrogen rysk nyhetsrapportering med konspiratoriskt innehåll (”debunking”). Viral- eller faktagranskning så som den utförs av Källkritikbyrån, Medieinstitutet Fojos Faktajour, Alle Fonti och dess FB-grupp Källkritik, Fake News och Faktagranskning är också viktiga att lyfta fram i sammanhanget.¹⁰⁴

Verktyglådan för bemötandet

Det säger sig självt att den operativa verktyglådan i avseende på bemötandet måste vara varierad i förhållande till interventionernas effektivitet. Även EU-kommissionens informationsmaterial gör åtskillnaden mellan att förutsäga och avslöja konspirationsteorier.¹⁰⁵

I det första fältet av (a) *förebyggande åtgärder inriktade på mottagare* handlar det kanske främst om pedagogiska insatser, källkritik, logiskt tänkande, ökad digital kompetens, faktakoll och media literacy och olika åtgärder för att stärka det demokratiska samtalet. En särskild kompetens kan byggas upp för att identifiera just konspirationsteorier (innan de sprids vidare): Vem är avsändaren? Vem skriver och varför? Vilken ställning har källan? Går det att lita på? Hur är stilen i texten? Objektiv, subjektiv, fördömande?¹⁰⁶

I det andra fältet (b) *förebyggande åtgärder inriktade på avsändare* krävs det annan kompetens och samverkan mellan aktörer som har insikter i vilka avsändarna är. Statliga myndigheter, företag eller civilsamhälleliga initiativ har rimligtvis olika kapacitet till att utföra dessa förebyggande åtgärder. Medan det faller inom fältet psykologisk försvarsförmåga att inrikta sig på främmande makts informationspåverkan är det teknikföretagens ansvar att reglera innehåll på sociala medier samtidigt som olika initiativ inom civilsamhället eller medier kan ta sig an upplysningsinsatser om konspiratoriskt innehåll.

---

104. Källkritikbyrån, <https://kallkritikbyran.se>, Fojo: Faktajouren, <https://fojo.se/faktajouren/>, Alle Fonti, <https://www.allefonti.se>, Källkritik, Fake News och Faktagranskning <https://www.facebook.com/groups/kallkritik/> (samtliga senast besökta 23/3 2021).

105. EU-kommissionen och UNESCO (2020) ”Pre-bunking and de-bunking”, https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/live_work_travel_in_the_eu/unesco-conspiracy-english-5.jpg (senast besökt 23/3 2021).

106. Se EU-kommissionen och UNESCO (2020) ”Is this one – check before sharing”, https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/live_work_travel_in_the_eu/unesco-conspiracy-english-1.jpg (senast besökt 23/3 2021). Se även SOU 2020:56, ”Det demokratiska samtalet i en digital tid. Så stärker vi motståndskraften mot desinformation, propaganda och näthat”, 30/9 2020, https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/statens-offentliga-utredningar/2020/09/sou-202056/?TSPD_101_R0=088d4528d9ab200001a721a-b44afc09a5d237b6b1720510f0d90190140cf11b27f4d0477b85f9016084addc4ca143000f3239557e-8ee19398a658ded5713abe9a8a82defe5ba6e0c780626d8ce74db2c30c7ed23a49ed1af51b4ef534f6c8b86 (senast besökt 23/3 2021).

I det tredje fältet av (c) *skadaminskande åtgärder efter det att mottagare exponerats* måste inriktningen vara flexibla metoder av bemötande beroende på grad av radikaliserings. För en modell hur detta skulle kunna ske, se nedan under punkt 4.2.

För det fjärde fältet (d) *skadaminskande åtgärder inriktade på avsändaren/utbudet* gäller det som sagts under (b), alltså bemötande beroende på förmåga att kunna utföra olika åtgärder. EU-kommissionen menar att debunking skall inrikta sig på ”de fakta du vill förmedla, inte de myter du vill avslöja”. Måltavlan för interventionen skall väljas: skribenten, källan eller själva logiken bakom konspirationsteorin. Innan en konspirationsteori citeras skall förklaras att och varför den är fel. Dessutom är det bra att ha en faktabaserad alternativ förklaring till hands och att argumenten backas upp av visuella hjälpmedel. Av yttersta vikt är att inte dela vidare konspirationsteorier och att själv ta ansvar genom att kontakta avsändaren eller den som publicerade dem för att tillrättalägga den falska informationen.¹⁰⁷

För mediers bemötande av konspirationsteorier rekommenderas ett antal strategier: Fakta och inte konspirationsteorierna skall lyftas fram i rubrikerna, i brödtexten skall fakta belysas med hjälp av kvalitetsgranskad information, varna för att konspirationsteorier cirkulerar innan de refereras, förklara varför de är vilseledande.¹⁰⁸

Kréko listar sju typiska fallor med att bemöta konspirationsteorier¹⁰⁹:

- *konspirationsteoriernas faktaresistens*: de som söker avslöja en konspirationsteori identifieras själva som delaktiga.
- *desinformation fastnar*: när den väl är lanserad har den en tendens att dröja sig kvar länge.
- *sleeper-effekten*: en från början icke-trovärdig information vit-tvättas med tiden.
- *omnämmandet skapar förtrogenhet*: ju oftare vi nämner en konspirationsteori ju mer förtrogen blir människor med den.
- *avvisande reaktion*: överdrivna insatser av bemötande kan utlösa en motsatt effekt, att den som tror på konspirationsteorier låser sig helt.
- *identitetsdimensionen*: konspirationsteorier kommunicerar inte bara desinformation utan skapar också en stark gruppidentitet – sakargument har en begränsad påverkan på socialiseringen.
- *de fast troende*: de som har anammat konspirationsteorier som (ett surrogat för andra) trossystem är mycket svåra att komma åt med rationella argument.

Trots dessa sju överhängande risker med interventioner är det rimligt att utveckla olika former av bemötande.

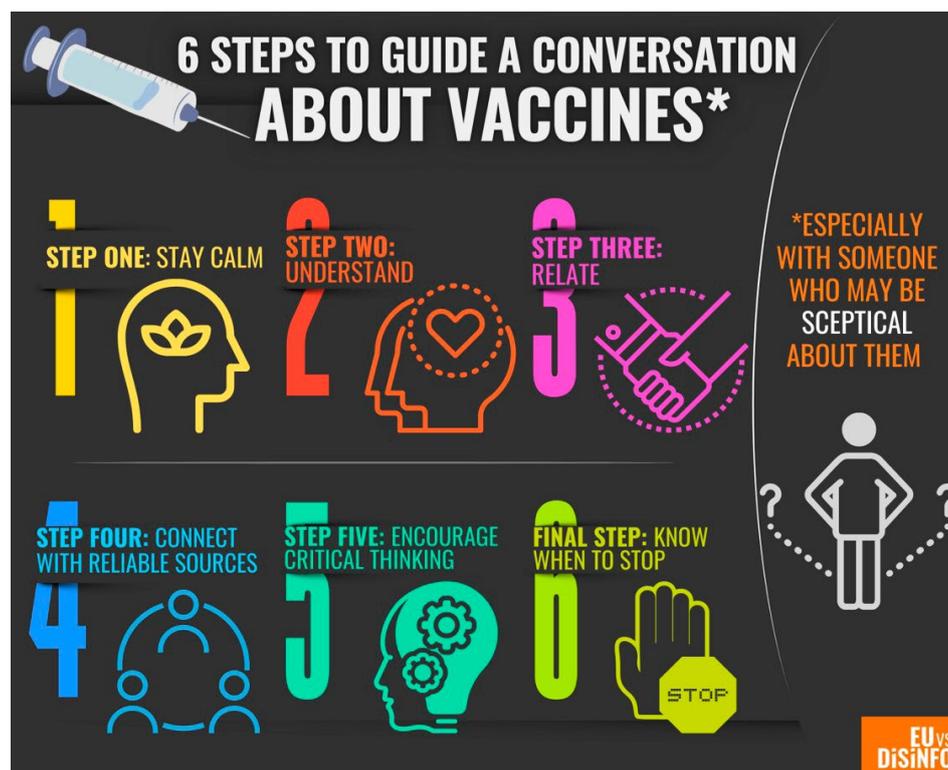
107. EU-kommissionen och UNESCO (2020) "Concrete counter actions", https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/live_work_travel_in_the_eu/unesco-conspiracy-english-8.jpg (senast besökt 18/3 2021).

108. EU-kommissionen och UNESCO (2020) "Conspiracy theories: how can journalists report on them", https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/live_work_travel_in_the_eu/unesco-conspiracy-english-9.jpg (senast besökt 18/3 2021).

109. Krekó, Péter (2020) "Countering conspiracy theories and misinformation", Routledge Handbook of Conspiracy Theories, London: Routledge, s. 245–246.

4.2 En modell av bemötande i sex steg

Hur skall man bemöta dem som har exponerats för en eller flera konspirationsteorier och i olika grad har radikaliserats i sin konspiratoriska verklighetsuppfattning? Utgående från anticoronakonspirationsteorier har EUvsDisinfo utvecklat en modell i sex steg som inriktas på mellanmännskligt bemötande.¹¹⁰ Även om denna modell i synnerhet är avsedd att bemöta misstänksamhet mot vacciner kan slutsatserna generaliseras.

Källa: EU EEAS, EU vs DESINFO.

Steg 1: Behåll lugnet

Det första steget är att fortsätta bemöta den som drabbas med respekt och en vilja att förstå. Det är även viktigt att inte patologisera (se den drabbade som sjuk) eller göra sig lustig över den drabbade.

Steg 2: Försök att förstå

Det finns många skäl till varför människor tror på konspirationsteorier – det kan vara en blandning av känslor som rädsla, oro och osäkerhet, moraliska värderingar eller rent felaktig information. Försök att lyssna utan att döma.

110. EUvsDisinfo (2021), "My loved-one Thinks Bill Gates Will Microchip Humanity. Now what?", <https://euvsdisinfo.eu/my-loved-one-thinks-bill-gates-will-microchip-humanity-now-what/>, se även EEAS (2021) "My Friend Thinks Bill Gates Will Microchip Humanity. Now what?" https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/93863/my-friend-thinks-bill-gates-will-microchip-humanity-now-what_en (senast besökt 18/3 2021), se även Lewandowsky, Stephen, m.fl. (2021), "Kommunikationshandbok för vaccin mot covid-19 – En praktisk handledning i att förbättra kommunikation kring vaccin och förhindra desinformation", <https://osf.io/qt5p9/> (senast besökt 10/4 2021)

Steg 3: Relatera

Att argumentera vem som har rätt kan skapa fler konflikter och frustrationer. Försök att relatera till varför den drabbade omfamnar just dessa teorier på en emotionell och personlig nivå. Vad är orons orsak?

Steg 4: Ta in tillförlitliga källor

Försök den drabbade att också ta in information från betrodda källor, forskning och faktagranskning för att balansera desinformation.

Steg 5: Uppmuntra kritiskt tänkande

Ofta ser sig konspirationsteoretiker som ”kritiska tänkare”: fråga personen varför den litar just på de källor som sprider konspirationsteorier och vilka motiv de kan ha. Ett sätt är att ifrågasätta konspirationsteoriernas enskilda beståndsdelar så som de presenteras ovan i punkt 3.1.

Steg 6: Veta när du skall sluta

Tron på konspirationsteorier hänger ihop med kognitiv stil, personlighetsdrag och världsbilden, verkliga eller upplevda trauman. Möjligtvis är den drabbade redan djupt inne i konspirationsträsket – då kan samtalen snarare förstärka än lätta polariseringen. Det viktigaste är att försöka visa förståelse.

I EU-kommissionens informationsmaterial ges det fler exempel på vad som kan vara en lämplig strategi att bemöta den som tror på konspirationsteorier.¹¹¹ Den som ifrågasätter en konspirationsteori identifieras ofta som delaktig i den. Forskare kan till exempel anklagas för att tro på ”scientism” – att vetenskaplighet är ett slags ideologiskt trossystem och inte ett försök till sanningsbeskrivning. På så sätt ogiltigförklaras annars fullt rimliga vetenskapliga argument mot konspirationsteorin. Därför krävs det olika former av bemötande än ren vederläggning (med vissa överlappningar till sexstegsmodellen ovan):

- uppmuntra debatt
- sätt igång självreflektion genom frågor
- ta hjälp av avhoppare från den konspiratoriska miljön
- använd många olika källor
- gör inte narr av någon
- visa medkänsla
- fokusera på enkla fakta och logik istället för konspirationsteorins alla delar (det finns en särskild svag punkt i alla resonemang, försök hitta den)
- gå inte för fort fram – upprepa dina försök.

---

111. EU-kommissionen och UNESCO (2020) “How to talk to someone who firmly believes in them”, https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/live_work_travel_in_the_eu/unesco-conspiracy-english-6.jpg (senast besökt 18/3 2021).

Psykologiska ansatser

Eftersom tron på konspirationsteorier förutom kognitiv stil även har sin bakgrund i personlighetsdrag och världsbild är det viktigt att inte väja för mer existentiella frågor. I EU-kommissionens informationsmaterial beskrivs det som att rannsaka sina egna utgångspunkter, men självfallet gäller detta även i bemötandet av andra.¹¹² Rörande den kognitiva stilen handlar det exempelvis om att fråga sig ”varför jag tror det jag tror på” (en kunskapsteoretisk fråga) eller vilka informationskällor som jag vanligtvis konsulterar och varför. Att göra ”research” på internet kan inte jämföras med att läsa vetenskapliga artiklar eller information från experter i kunskapsintensiva myndigheter.

Fördomar och rädslor är kopplade till accentuerade personlighetsdrag (eller i rena personlighetsstörningar), verkligt upplevda trauman och kriser och världsbilden. EU-materialet frågar exempelvis: ”Hur kommer min egen rädsla och mina egna värderingar in i bilden?” och ”Vad är jag rädd för, vad tror jag på och vilka värderingar har jag? Hur påverkar de mina beslut och mitt samspel med andra människor?” Till detta kan komma att känna sig åsidosatt och det är viktigt att gå till botten med varför känslor av vanmakt eller maktlöshet finns (och vad de grundar sig på: verklig eller föreställd oförrätt). En annan typisk psykologisk reaktion är skuldbeläggning och det är rimligt att fråga sig själv och andra varför ett sådant behov finns. Slutligen handlar det om att genomlysna fördomar och stereotyper hos sig själv och hos andra. Varför påverkar dessa vårt sätt att uppfatta världen? I samband med kriser ställs dessa grundläggande egenskaper och värderingar på sin spets. Det är normalt att man känner sig orolig och vill ha svar. Det är svårt att ta till sig all information (i synnerhet om den verkar motstridig) och att veta vilket ansvar man själv har i en krissituation.

---

112. EU-kommissionen och UNESCO (2020) ”What about my own beliefs?”, https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/live_work_travel_in_the_eu/unesco-conspiracy-english-2.jpg (senast besökt 18/3 2021).

4.3 Motberättelser – att bemöta själva narrativet

Ett mer strategiskt sätt att hantera konspirationsteorier är att bemöta själva dramaturgiska strukturen i den meningsskapande berättelsen (se ovan 3.1). Är det möjligt att skapa motberättelser ("counternarratives" eller "counter-messages") med vilka den konspiratoriska världsuppfattningen kan avväpnas? Inom forskningen kring radikalisering till våldsbejakande extremism och terrorism har det konstaterats att det inte finns några tillförlitliga studier i området.¹¹³ Utan att göra anspråk på vetenskaplig förankring, i behov av systematisk prövning på fältet och i konspirationsteoretiska miljöer skulle motberättelser kunna lyfta fram följande element.

FRÅGETECKNET

– forska efter sakernas verkliga orsak

KOMPASSEN

– lär dig att orientera själv

HANDSLAGET

– gör något tillsammans med andra

FREDSTECKNET

– de flesta vill dig inget ont

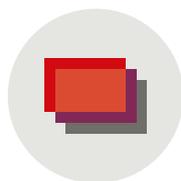
LJUS

– utforska det som skrämmer dig

METOD

– det finns beprövade sätt att ta reda på vad som är sant

KOMPLEXITET

– det finns alltid fler perspektiv

EGENANSVAR

– du kan göra egna medvetna val

EMPATI

– förstå andras handlingar bättre

BRANDSLÄCKAREN

– släck dina rädslor

BEJAKA FLERA RÖSTER

– det är aldrig en som sitter inne med sanningen

KATTUNGEN, BLOMMAN OCH LÄGERELDEN

– omge dig med bilder av hopp

113. Braddock, Kurt och Morrison, John F. (2018), "Cultivating Trust and Perceptions of Source Credibility in Online Counternarratives Intended to Reduce Support for Terrorism", *Studies in Conflict & Terrorism*, 43:6, 468-492. 2020 utgavs en Routledge Handbook of Counter-Narratives som kartlägger fältets stora bredd.

- **FRÅGETECKNET** – forska efter sakernas verkliga orsak: de flesta orsaks-sammanhang är komplexa och kan inte reduceras till tillfälliga likheter eller godtycklig mönsterigenkänning.
- **KOMPASSEN** – lär dig att orientera själv: verkligheten är inte planerad av någon annan; personlig autonomi innebär att själv kunna navigera i samhället.
- **HANDSLAGET** – gör något med andra: genom att möta andra människor från många olika bakgrunder blir du delaktig i ett större sammanhang.
- **FREDSTECKNET** – de flesta vill dig inget ont: genom att umgås med andra människor i många olika situationer blir det tydligt att majoriteten inte har onda avsikter.
- **LJUS** – utforska det som skrämmer dig: kartlägg dina rädslor och kunskapsbehov och skaffa dig mer erfarenheter och insikter om dem.
- **METOD** – det finns beprövade sätt att ta reda på vad som är sant: fakta och bevis är inte självförklarande, de måste sättas in i större system av vetenskapliga eller juridiska metoder för att sträva efter sanningen.
- **KOMPLEXITET** – det finns alltid fler perspektiv: en person eller grupp sitter inte på alla svaren, de flesta händelser och utvecklingar kan betraktas från flera olika håll.
- **EGENANSVAR** – du kan göra egna medvetna val: du är inget offer av yttre omständigheter utan skapare av möjligheter, gå från reaktiv till proaktiv, ansvaret vilar på dig själv.
- **EMPATI** – förstå andras handlingar bättre: se alltid medmänniskan bakom andras handlingar, försök att försätta dig i deras situation.
- **BRANDSLÄCKAREN** – släck dina rädslor: mänskligheten har överlevt i tiotusentals år och tagit sig genom krig och katastrofer; ditt liv kommer ta slut, men det kommer generationer efter dig, var i nuet och plantera ett träd.
- **BEJAKA FLERA RÖSTER** – det är aldrig en som sitter inne med sanningen: sällan finns det bara en lösning på problemet eller ett sätt att se på det, det finns alltid en mångfald av lösningsförslag.
- **KATTUNGEN, BLOMMAN OCH LÄGERELDEN** – omge dig med bilder av hopp: det är inte konstruktivt att gotta sig i katastrofer eller se sig själv som en docka i andras händer, det finns mer hopp än hat.

Det är möjligt att betrakta dessa tolv element som utgångspunkt för både förebyggande och skademinskande interventioner riktade till individer eller grupper eller som skript för strategiska berättelser som bemöter polariserande politiska narrativ eller rena kampanjer av informationspåverkan.

Samman- fattning och slutsatser

5. Sammanfattning och slutsatser

Covid-19 pandemin har blottat kunskapens sårbarhet i kristid. För att förklara för människor varför krisen händer, men också i avsikt att medvetet manipulera oss har sedan pandemin började 2020 olika konspiratoriska meningsskapande berättelser spridits. WHO talar om en ”infodemi”, en viral spridning av missledande information – som gör det svårare för människor att förstå sjukdomens allvar och vad som behövs för att bekämpa den.

Konspirationsteorier om virusets ursprung och spridning, sjuklighet och dödlighet, de politiska motåtgärderna, den folkhälsovetenskapliga expertisen och i synnerhet vaccinationen har påverkat och polariserat opinionen. Konspiratoriska föreställningar om att pandemin i verklighet inte finns eller är ett medel för att upprätthålla en global diktatur sår split och underminerar den samhälleliga och mellanmännsliga tilltron. Konspirationsteorier utgör ett allvarligt hot mot den svenska demokratin genom att avvisa eller misstänkliggöra expertkunskap och statliga aktörer och genom att skynda på radikaliseringsprocesser. De bereder även mark för främmande makts informationspåverkan riktad mot Sverige. Utan tvekan behöver ökad kunskap om konspirationsteorier ingå i den psykologiska försvarsförmågan.

Men vad är konspirationsteorier egentligen? Utifrån det aktuella forskningsläget beskriver rapporten hur de uttrycker och kommunicerar föreställningen om att

- allting hänger ihop (mönster)
- allting händer avsiktligt (planen)
- några har planerat detta tillsammans (sammansvärjningen)
- det finns onda avsikter riktade mot det allmänna bästa (onda avsikter)
- planen har förberetts i hemlighet för att föra oss bakom ljuset (hemlighet)
- det finns bevis som belägger på konspirationen (bevis).

Dessutom hävdar de att

- vi befinner oss i en värld i absoluta motsatser mellan gott och ont (dualism)
- någon annan är skyldig för det dåliga som händer oss (syndaböcker)
- dessa andra skyldiga är onda och omänskliga (demonisering)
- vi befinner oss nära en systemkollaps (systemkollapsen – den yttersta dagen).

Konspirationsteoretiker ser sig vidare som

- sanningssägare som väcker upp de sovande massorna och
- kommunicerar sitt budskap med ett tydligt bildspråk.

Det är viktigt att göra en skillnad mellan en konspirationsteori och en teori om en konspiration. Medan den senare fortfarande rör sig inom området för det som kan bevisas av fakta blandar konspirationsteorin ihop kategorier för sant och falskt (sanningsvärde) och gott och ont eller rätt och fel (värdeomdömen). Konspirationsteorier kommunicerar sitt budskap enligt en fast dramaturgi och intar snabbt ställningen som ett religiöst trossystem. De används på fyra olika sätt:

- *uppifrån och ner*: av politiska aktörer för att befästa makt och smutskasta politiska motståndare
- *nerifrån och upp*: av dem som känner sig (eller är) maktlösa som ett sätt att uttrycka maktkritik – eller ett falskt användande från dem som påstår sig tala för de maktlösa
- *utifrån och in*: som en del av informationspåverkan riktad mot en annan stat
- *inifrån och ut*: skuldbeläggande konspiratoriska berättelser som riktas mot andra grupper i syfte att hävda den egna kollektiva/kulturella identiteten.

Det är möjligt att avkoda en konspiratorisk berättelse genom att närmare studera dess tolv typiska beståndsdelar (se ovan). Dessa speglar kognitiva stilar, accentuerade personlighetsdrag och världsbilder. Med andra ord handlar några av dessa beståndsdelar om hur vi uppfattar verkligheten, vad som oroar och påverkar oss psykologiskt och vilka värderingar vi har i allmänhet, till exempel stereotyper och fördomar. Dessutom kan benägenheten att tro på konspirationsteorier härledas till skadat förtroende och brusten tillit. Dessa drag förstärks under samhälleliga kriser där också gruppidentiteter framhävs. Konspirationsteorier sprids av medier, sociala medier, populär- och underhållningskultur, men det finns också typiska grupper av spridare (medvetna och omedvetna, framträdande och tillbakadragna).

Tron på en konspirationsteori leder ofta till en annan. En radikaliseringsprocess med ökande verklighetsförlust kan äga rum som i sin yttersta spets radikaliserar till våldsbejakande extremism och terrordåd. Konspirationsteoretiker själva antar att det döljer sig flera lager av verkligheten bakom den manipulation vi utsätts för. Genom att passera olika gränser av förnekelse (själva verkligheten, vetenskapen och all rimlighet) befinner sig den som tror på konspirationsteorier i olika stadier inte olik en sektmedlem.

Men att bemöta och motverka konspirationsteorier är komplext. För att bedöma när det är meningsfullt att ingripa måste en bedömning ske om graden av

- skadlighet
- rimlighet och
- popularitet och spridning.

Ju skadligare en konspirationsteori är, ju lättare den är att avslöja och ju mer den är spridd desto mer sannolikt är det att interventionerna kan ge effekt. Men för att bedöma motåtgärderna bättre måste också tas i beaktande när de sker, före eller efter exponeringen, inriktade på mottagaren eller avsändaren. Den operativa verktygslådan kommer att se mycket olika ut beroende på dessa ingångsvärden och vem det egentligen är som uttalar konspirationsteorier och i vilket syfte. Utan att hamna i bemötandets typiska fallgropar föreslår rapporten en modell av bemötande i mellanmänniska situationer. Denna bygger på empatisk respekt och uppmuntran till självreflektion i kombination med tillgång

till kvalitetsgranskad information och tydliga gränsdragningar. Eftersom den psykologiska dispositionen är en viktig faktor bakom benägenheten att tro på konspirationsteorier är det viktigt att ta rädslor och oro på allvar, inte minst i kristid. Avslutningsvis föreslår rapporten att motberättelser kan skapas för att bemöta det konspiratoriska narrativet. Dessa motberättelser kan antingen riktas till individer eller grupper eller ingå i större strategiska berättelser.

För att kunna trygga samhällets säkerhet behöver kompetensen höjas för att kunna hantera konspirationsteorier som en del av det psykologiska försvaret. Konspirationsteorier ingår redan som en del av den postmoderna hybridkrigföringen så som psykologiska operationer om strategiska narrativ och uppfattningar av geopolitiska aktörer och händelser. I den inhemska säkerheten måste konspirationsteoriernas radikaliseringspotential beaktas. Konspirationsteorier bygger också ofta på beskrivningen av en alternativ verklighet i förhållande till kunskapsproducerande institutioner och myndigheter och hotar därför den samhälleliga tilliten. Deras polariserande potential utmanar den demokratiska ordningen och det politiska samtalsklimatet. Samtidigt är de även indikatorer för samhälleliga frustrationer som behöver tas på allvar. Tron på konspirationsteorier för i allt större omfattning även med sig mellanmännsliga psykologiska problem som liknar problematiken kring sekter och nya religiösa rörelser och kan vara en utmaning för omgivningen. Utan tvekan innebär en ökning av konspirationsteoretiskt tänkande även en utmaning för pedagogik och utbildning på alla nivåer då det gör anspråk på att förmedla alternativa och konkurrerande sanningar. På grund av krocken mellan kvalitetsgranskad journalistik och konspirationsteoriernas falska innehåll är situationen för medierna likaså problematisk. Men tron på konspirationsteorier underminerar även tilliten inom civilsamhället.

För att ta sig an denna komplexa hotbild mot demokratin och det demokratiska samtalet och för att stärka motståndskraften mot desinformation, missinformation och informationspåverkan är det därför påkallat att breda informationsinsatser görs för att höja kompetensen om konspirationsteorier och deras bemötande.

| Referenser

6. Referenser

6.1 Online-resurser

Generella:

- Alle Fonti: En av de mest användbara resurserna för källkritik och omvärldsbevakning i Sverige, <http://www.allefonti.se>
- Comparative Analysis of Conspiracy Theories in Europe (COMPACT): Översikt av forskningsprojekt och publikationer om konspirationsteorier, samlig av länkar till pedagogiska resurser, rapporter med mera, <https://conspiracytheories.eu>
- Källkritikbyrån, före detta Viralgranskaren, <https://kallkritikbyran.se>
- Fojo: Faktajouren, <https://fojo.se/faktajouren/>
- Källkritik, Fake News och Faktagranskning, en FB-grupp som drivs av Alle Fonti, <https://www.facebook.com/groups/kallkritik/>
- Lewandowsky, Stephan och Cook, John (2020) ”The Conspiracy Theory Handbook”, George Mason University, https://www.climatechangecommunication.org/conspiracy-theory-handbook/?fbclid=IwAR2H3lD-KurTfHScfGIbZVx77zIOXcziOcsqAqraXLaG0GA2sIHWPkRF5I_8k. Handboken är tillgänglig i tio språk.

För skolor:

- Utbildningsradions programserie ”Conspiracy” (2014) med lärarhandledning:
  - Avsnitt 1, ”Conspiracy UFO”,
<https://urplay.se/program/181739-conspiracy-ufo>
  - Avsnitt 2, ”Conspiracy Chemtrails”,
<https://urplay.se/program/182248-conspiracy-chemtrails>
  - Avsnitt 3, ”Conspiracy Illuminati”,
<https://urplay.se/program/181741-conspiracy-illuminati>
  - Lärarhandledning:
http://www.ur.se/mb/pdf/handledning/182000-182999/182848-1_Conspiracy.pdf

6.2 Litteratur

- Ahlmark, Per (1993), *Det eviga hatet: om nynazism, antisemitism och Radio Islam*, Stockholm: Bonnier
- Astapova, Anastasyia, m.fl. (2021), *Conspiracy theories and the Nordic countries*, London: Routledge
- Australian Associated Press, "GlaxoSmithKline falsely linked to Wuhan lab, Pfizer in COVID-19 contrivance", AAP, 11/12 2020, <https://www.aap.com.au/glaxosmithkline-falsely-linked-to-wuhan-lab-pfizer-in-covid-19-contrivance/> (senast besökt 13/3 2021)
- Bangerter, Adrian, m.fl. (2020), "How conspiracy theories spread", *Routledge Handbook of Conspiracy Theories*, London: Routledge
- Barkun, Michael (2013), *A culture of conspiracy: apocalyptic visions in contemporary America*, 2nd ed., Berkeley, CA: University of California Press
- BBC, "Germany coronavirus: Anger after attempt to storm parliament", 30/8 2020, <https://www.bbc.com/news/world-europe-53964147> (senast besökt 13/3 2021)
- Bergmann, Eirikur (2020), *Neo-nationalism: the rise of nativist populism*, London: Palgrave
- Berlet, Chip (2009), "Toxic to democracy: conspiracy theories, demonization & scapegoating", *Political Research Associates*, <https://www.politicalresearch.org/sites/default/files/2018-10/Toxic-2D-all-rev-04.pdf> (senast besökt 21/3 2021)
- Beyer, Eric James (2021), "Why Do People Embrace Conspiracy Theories? Researchers are finally clearing the mystery around why some people show more affinity towards conspiracies", *Interesting Engineering*, 22/3 2021, https://interestingengineering.com/why-people-believe-conspiracy-theories?fbclid=IwAR3aXgLxdU9yRii_dw-BEn1q12E7Q8PDd-4wVzDMfQPm7hRRwJSiHguT'SOhA (senast besökt 31/3 2021)
- Blanuša/Hristov (2020), "Psychoanalysis, Critical Theory and Conspiracy Theory" i *Routledge Handbook of Conspiracy Theories*, London: Routledge
- Bowler, Tim, "Huawei: Why is it being banned from the UK's 5G network?", 14/7 2020, <https://www.bbc.com/news/newsbeat-47041341> (senast besökt 13/3 2021)
- Braddock, Kurt och Morrison, John F. (2018), "Cultivating Trust and Perceptions of Source Credibility in Online Counternarratives Intended to Reduce Support for Terrorism", *Studies in Conflict & Terrorism*, 43:6, 468-492
- Brown, Matthew, "Fact check: Coronavirus did not spread in the US because of an anti-Trump conspiracy", *USA Today*, 17/3 2020, <https://eu.usatoday.com/story/news/factcheck/2020/03/17/fact-check-coronavirus-spread-not-anti-trump-conspiracy/5065736002/> (senast besökt 13/3 2021)
- Bryngel, Frans, Funck, Marcus Admund, "Strålande tider", *Magasinet Filter*, 21/9 2020, <https://magasinetfilter.se/reportage/stralande-tider/> (senast besökt 13/3 2021)

- Butter, Michael (2020), "There's a conspiracy theory that the CIA invented the term 'conspiracy theory' – here's why", The Conversation, 16/3 2020, <https://theconversation.com/theres-a-conspiracy-theory-that-the-cia-invented-the-term-conspiracy-theory-heres-why-132117> (senast besökt 18/3 2021)
- Cagnazzo, Marco och Zinzone, Fabio (2020), The Art of War in the Post-Modern Era. The Battle of Perceptions, Italien: self-published
- Cohen, Katie, m.fl. (2020), "PM: Antisemitiska stereotyper i digitala medier", Totalförsvarets Forskningsinstitut, 6/10 2020, <https://www.foi.se/nyheter-och-press/nyheter/2020-10-06-manga-antisemitiska-stereotyper-i-sociala-medier.html> (senast besökt 20/3 2021)
- Collier, Henry, "Nigel Farage's 'barefaced lies' about a 'COVID crisis' in Dover", Kent Live, 28/2 2021, <https://www.kentlive.news/news/kent-news/nigel-farages-barefaced-lies-covid-5055106> (senast besökt 31/3 2021).
- Deutsche Welle, "Berlin bans rally by vegan chef and conspiracy theorist Attila Hildmann", 23/7 2020, <https://www.dw.com/en/berlin-bans-rally-by-vegan-chef-and-conspiracy-theorist-attila-hildmann/a-54299794> (senast besökt 21/3 2021)
- Dyrendal, Asbjørn, "Conspiracy theory and religion", Routledge Handbook of Conspiracy Theory, 2020
- Eco, Umberto (2011), Begravningsplatsen i Prag, Stockholm: Brombergs
- EEAS (2021), "My Friend Thinks Bill Gates Will Microchip Humanity. Now what?", <https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/93863/> "my-friend-thinks-bill-gates-will-microchip-humanity"-now-what_en (senast besökt 18/3 2021)
- EUvsDisinfo, "A war by another name", 1/2 2018, <https://euvsdisinfo.eu/a-war-by-any-other-name/> (senast besökt 13/3 2021)
- EUvsDisinfo, sökning på termen "coronavirus", 14/3 2021, sökresultat: <https://euvsdisinfo.eu/disinformation-cases/?text=coronavirus>, se även bloggen "Coronavirus", <https://euvsdisinfo.eu/category/blog/coronavirus/> (senast besökt 14/3 2021)
- EUvsDisinfo (2021), "My loved-one Thinks Bill Gates Will Microchip Humanity". Now what?", <https://euvsdisinfo.eu/my-loved-one-thinks-bill-gates-will-microchip-humanity-now-what/> (senast besökt 23/3 2021)
- EU-Kommissionen (2018), "A multi-dimensional approach to disinformation", senast granskad 21/3 2018, <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/final-report-high-level-expert-group-fake-news-and-online-disinformation> (senast besökt 18/3 2021)
- EU-Kommissionen (2021), "Tackling online disinformation", senast granskad 18/1 2021, <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/tackling-online-disinformation> (senast besökt 18/3 2021)
- EU-Kommissionen och UNESCO (2020), "Så upptäcker du konspirationsteorier", <https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/coronavirus-response/fighting-disinformation/identifying-conspiracy-theories-sv#vad-r-konspirationsteorier-varfr-frodas-konspirationsteorierna> (senast besökt 18/3 2021).

- Expressen, ”Gruppens angrepp på svenska forskare”, 15/2 2021, <https://www.expressen.se/nyheter/gruppens-angrepp-pa-svenska-forskare/> (senast besökt 14/3 2021)
- Fernquist, Johan, m.fl. (2020), ”Hope, cope & rope. Incels i digitala miljöer”, Totalförsvarets Forskningsinstitut, 28/2 2020, <https://www.foi.se/nyheter-och-press/nyheter/2020-03-04-kvinnohat-och-valdshyllningar-i-digitala-incelmiljoer.html> (senast besökt 21/3 2021)
- Frontline, ”What Conspiracy Theorist Alex Jones Said in the Lead Up to the Capitol Riot”, 12/1 2021, <https://www.pbs.org/wgbh/frontline/article/what-conspiracy-theorist-alex-jones-said-in-the-lead-up-to-the-capitol-riot/> (senast besökt 21/3 2021)
- Funck, Marcus Admund, ”Konspirationsteorier i spåret av pandemin”, Sveriges Radio, 19/10 2020, <https://sverigesradio.se/artikel/7577824> (senast besökt 13/3 2021)
- Funke, Daniel, ”Conspiracy theory falsely connects George Soros to COVID-19”, PolitiFact, 19/3 2020, <https://www.politifact.com/factchecks/2020/mar/19/facebook-posts/conspiracy-theory-falsely-connects-george-soros-co/> (senast besökt 13/3 2021)
- Gayle, Damian och Blackall, Molly, ”Coronavirus sceptics, conspiracy theorists and anti-vaxxers protest in London”, The Guardian, 29/8 2020, <https://www.theguardian.com/world/2020/aug/29/coronavirus-sceptics-conspiracy-theorists-anti-vaxxers-protest-london> (senast besökt 21/3 2021)
- Goodman, Jack och Carmichael, Flora, ”Coronavirus: Bill Gates ‘microchip’ conspiracy theory and other vaccine claims fact-checked”, BBC, 30/5 2020, <https://www.bbc.com/news/52847648> (senast besökt 13/3 2021)
- Gray, Matthew (2020), ’Conspiracy Theories in the Middle East’, Routledge Handbook of Conspiracy Theories, London: Routledge
- Greve, Joan E, ”FBI chief calls Capitol attack ’domestic terrorism’ and defends US intelligence”, The Guardian, 2/3 2021, <https://www.theguardian.com/us-news/2021/mar/02/fbi-christopher-wray-capitol-attack-domestic-terrorism> (senast besökt 22/3 2021)
- Harambam, J. (2020), Contemporary conspiracy culture: truth and knowledge in an age of epistemic instability, London: Routledge.
- Hassan, Steven, ”I was a member of a cult. Here’s how to bring QAnon believers back to reality”, CNN, 4/2 2021, <https://edition.cnn.com/2021/02/04/perspectives/qanon-cult-truth/index.html> (senast besökt 21/3 2021)
- Helier, Cheung, ”What does Trump actually believe on climate change?”, BBC, <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-51213003> (senast besökt 13/3 2021)
- Henley, Jon, ”Pandemic leaves Europeans more likely to believe conspiracy theories – study”, The Guardian, 22/2 2021, <https://www.theguardian.com/world/2021/feb/22/covid-pandemic-leaves-europeans-more-likely-to-believe-conspiracy-theories-study> (senast besökt 13/3 2021)
- Hofstadter, Richard (1996 [1965]), The paranoid style in American politics and other essays, reprint, Cambridge: Harvard University Press. Se även <https://harpers.org/archive/1964/11/the-paranoid-style-in-american-politics/> (senast besökt 18/3 2021).

- Jacobsen, Louis, “Yes, Donald Trump did call climate change a Chinese hoax”, PolitiFact, 3/6 2016, <https://www.politifact.com/factchecks/2016/jun/03/hillary-clinton/yes-donald-trump-did-call-climate-change-chinese-h/> (senast besökt 13/3 2021)
- Joffre, Tzvi, “Israeli anti-vaxxers submit ethics complaint to ICC – report”, The Jerusalem Post, 14/3 2021, <https://www.jpost.com/breaking-news/coronavirus-israeli-anti-vaxxers-submit-ethics-complaint-to-icc-report-661925> (senast besökt 14/3 2021)
- Johns Hopkins University, “Event 201”, 2019, <https://www.centerforhealthsecurity.org/event201/> (senast besökt 13/3 2021)
- Karlsson, Ingela (2011), ”Weimarrepubliken”, Levande Historia, <https://www.levandehistoria.se/fakta-om-forintelsen/ett-tyskland-som-formades-till-nazityskland/weimarrepubliken> (21/3 2021)
- Karlsson, Maria (2015), Cultures of Denial: Comparing Holocaust and Armenian Genocide Denial, Lund: Lunds universitet
- Katzin, Mirjam (2021), ”Skolgårdsrasism, konspirationsteorier och utanförskap. En rapport om antisemitism och det judiska minoritetsskapet i Malmös förskolor, skolor, gymnasier och vuxenutbildning, Malmö stad 18/2 2021, <https://malmo.se/download/18.4f363e7d1766a784af11a96d/1613644369102/Skolg%25C3%25A5rdsrasism,%2520konspirationsteorier%2520och%2520utanf%25C3%25B6rskap%2520,%2520slutversion.pdf> (senast besökt 20/3 2021)
- Kelly, Annie och Pattison, Pete, “ ‘A pandemic of abuses’: human rights under attack during Covid, says UN head”, The Guardian, 22/2 2021, <https://www.theguardian.com/global-development/2021/feb/22/human-rights-in-the-time-of-covid-a-pandemic-of-abuses-says-un-head> (senast besökt 13/3 2021)
- Krekó, Péter (2020), ”Countering conspiracy theories and misinformation”, Routledge Handbook of Conspiracy Theories, London: Routledge
- Lagercrantz, Maja, ”Coronapandemin – perfekt stoff för konspirationer?”, Sveriges Radio, 20/3 2021, <https://sverigesradio.se/artikel/langlyssning-konspirationsteorier-i-anticoronarelsen> (senast besökt 20/3 2021)
- Lamberty, Pia, ”Verschwörungsmymen als Radikalisierungsbeschleuniger: eine psychologische Betrachtung”, Friedrich-Ebert-Stiftung, april 2020, <http://library.fes.de/pdf-files/dialog/16197-20200529.pdf> (senast besökt 18/3 2021)
- Lantian, Anthony, m.fl. (2020), ”Personality Traits, Cognitive Styles and Worldviews associated with beliefs” in Conspiracy Theories”, Routledge Handbook of Conspiracy Theories, London: Routledge
- Lewandowsky, Stephen, m.fl. (2021), ”Kommunikationshandbok för vaccin mot COVID-19 – En praktisk handledning i att förbättra kommunikation kring vaccin och förhindra desinformation”, <https://osf.io/qt5p9/> (senast besökt 10/4 2021)
- Lindkvist, Hugo, “Men in black har tagit danska coronaprotester ut på gatan”, Dagens Nyheter, 10/2 2021, <https://www.dn.se/kultur/men-in-black-har-tagit-danska-coronaprotester-ut-pa-gatan/> (senast besökt 13/3 2021)

- Mahdawi, Arwa, "How many anti-vaxxers does it take to misinform the world? Just twelve", The Guardian, 30/3 2021, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2021/mar/30/how-many-anti-vaxxers-does-it-take-to-misinform-the-world-just-twelve> (senast besökt 31/3 2021)
- Malik, Kenan, "Illness, obesity, racism; who gets blamed for our crises? The poor of course", The Guardian, 2/8 2020, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/aug/02/illness-obesity-racism-who-gets-blamed-for-our-crises-the-poor-of-course> (senast besökt 13/3 2021)
- McIntyre, Lee, Post-Truth, Boston: MIT, 2018.
- McGee, Luke, "Migrants could become the new Covid scapegoats when Europe's borders reopen", CNN, 6/3 2021, <https://edition.cnn.com/2021/03/06/europe/europes-next-migrant-crisis-intl-analysis/index.html> (senast besökt 13/3 2021)
- McGowan, Michael, "How the wellness and influencer crowd serve conspiracies to the masses", The Guardian, 24/2 2021, <https://www.theguardian.com/australia-news/2021/feb/25/how-the-wellness-and-influencer-crowd-served-conspiracies-to-the-masses> (senast besökt 13/3 2021)
- McKenzie-McHarg (2020), "Conceptual History and Conspiracy Theory", Routledge Handbook of Conspiracy Theories, London: Routledge
- McLuhan, Marshall (1964), Understanding media: the extensions of man, New York, NY: Mentor
- Melley, Timothy (2002), "Agency panic and the culture of conspiracy", i Peter Knight (utg.) Conspiracy nation: the politics of paranoia in postwar America, New York: New York University Press
- MSB (2019), "Att möta informationspåverkan – Handbok för kommunikatörer", senast granskad 9/5 2019, <https://www.msb.se/sv/publikationer/att-mota-informationspaeverkan--handbok-for-kommunikatorer/> (senast besökt 18/3 2021).
- Nyman, Jenny, "Övervakningschip och dna-förändringar – så sprids konspirationsteorier om covidvacciner", Dagens Nyheter, 14/3 2021, <https://www.dn.se/varlden/overvakningschip-och-dna-forandringar-sa-sprids-konspirationsteorier-om-covidvacciner/> (senast besökt 13/4 2021)
- Palén, Tove och Wicklin, Martin, "Giftet i luften", Sveriges Radio, 28/6 2014, <https://sverigesradio.se/avsnitt/388869> (senast besökt 23/3 2021)
- Pieper, Dietmar, "Corona-Desaster in Pflegeheimen. Hat Schweden die Alten geopfert?", Der Spiegel, 9/10 2020, <https://www.spiegel.de/politik/ausland/corona-in-schwedens-pflegeheimen-der-eingeladene-tod-a-00000000-0002-0001-0000-000173444539> (senast besökt 13/3 2021)
- Reuters, "Fact check: RFID microchips will not be injected with the COVID-19 vaccine, altered video features Bill and Melinda Gates and Jack Ma", 4/12 2020, <https://www.reuters.com/article/uk-factcheck-vaccine-microchip-gates-ma-idUSKBN28E286> (senast besökt 13/3 2021)
- Richards, Abbie (2020), "Conspiracy Chart", i den publika domänen. Reproducerat med tillstånd från upphovskvinnan.

- Roozenbeek, Jon, m.fl. (2020), "Prebunking interventions based on "inoculation" theory can reduce susceptibility to misinformation across cultures", *MisInformation Review*, 3/2 2020, <https://misinforeview.hks.harvard.edu/article/global-vaccination-badnews/> (senast besökt 23/3 2021)
- Siebold, Sabine, "Citing far-right sway, Germany tracks COVID protesters", *Reuters*, 9/12 2020, <https://www.reuters.com/article/germany-security-coronavirus-idUSKBN28J108> (senast besökt 13/3 2021)
- Simmel, Georg (1906), "The sociology of secrecy and of secret societies", *American Journal of Sociology*, 11(4):441–98
- Smallpage, Stephen M., m.fl., "Who are the conspiracy theorists? Demographics and conspiracy theories", *Routledge Handbook of Conspiracy Theories*, 2020.
- Southern Poverty Law Centre (SPLC), "Sovereign Citizens Movement", <https://www.splcenter.org/fighting-hate/extremist-files/ideology/sovereign-citizens-movement> (senast besökt 13/3 2021)
- Sundkvist, Frida, "Covid-döden har hela tiden handlat om klass", *Expressen*, 24/3 2021, <https://www.expressen.se/kultur/ide/covid-doden-har-hela-tiden-handlat-om-klass/> (senast besökt 26/3 2021).
- Sundkvist, Frida, "Klyftan: Rika testar sig för corona – fattiga dör", *Expressen*, 25/12 2020, <https://www.expressen.se/nyheter/qs/brister-na-i-test-strategin-rika-testar-sig-fattiga-dor/> (senast besökt 13/3 2021)
- Svenska Akademiens Ordbok, www.saob.se (senast besökt 21/3 2021)
- Sveriges Radio (2021a), "Reportrar utan gränser reagerar på Mewas påtryckningar", 18/2 2021, <https://sverigesradio.se/artikel/reportrar-utan-granser-reagerar-pa-mewas-patryckningar> (senast besökt 13/3 2021)
- Sveriges Radio (2021b), "Dold Facebookgrupp försöker påverka svenska intressen utomlands", 9/2 2021, <https://sverigesradio.se/artikel/dold-facebookgrupp-forsoker-paverka-svenska-intressen-utomlands> (senast besökt 13/3 2021)
- Swenson, Ali (2021), "AP FACT CHECK: Trump legal team's batch of false vote claims", *Associated Press*, <https://apnews.com/article/fact-check-trump-legal-team-false-claims-5abd64917ef8be9e9e2078180973e8b3> (21/3 2021)
- The Conversation (2020a), "Are populist leaders a liability during COVID-19?", 8/4 2020, <https://theconversation.com/are-populist-leaders-a-liability-during-covid-19-135431> (senast besökt 13/3 2021)
- The Conversation (2020b), "Four experts investigate how the 5G coronavirus conspiracy theory began", 11/6 2020, <https://theconversation.com/four-experts-investigate-how-the-5g-coronavirus-conspiracy-theory-began-139137> (senast besökt 13/3 2021)
- Uscinski, J.E. and Parent, J.M. (2014), *American Conspiracy Theories*, Oxford: Oxford University Press
- Utbildningsradion (2021), "Vegankocksinfluencern som blev coronakonspirator", *Algoritmen*, avsnitt 3, 22/3 2021, <https://urplay.se/program/221029-algoritmen-vegankocksinfluencern-som-blev-coronakonspirator> (senast besökt 31/3 2021)

- Van Proijen, Jan-Willem (2018), *The psychology of conspiracy theories*, London: Routledge
- Van Proijen, Jan-Willem, m.fl. (2020), "Social-cognitive processes underlying belief in conspiracy theories", *Routledge Handbook of Conspiracy Theories*, London: Routledge
- Vasquez, Marietta, "Calling COVID-19 the "Wuhan Virus" or 'China Virus' is inaccurate and xenophobic", Yale University, 12/3 2020, <https://medicine.yale.edu/news-article/23074/> (senast besökt 13/3 2021)
- Wardle, Claire och Derakshan, Hossein, "Information Disorder. Toward an interdisciplinary framework for research and policymaking", Council of Europe, 2017, <https://rm.coe.int/information-disorder-report-version-august-2018/16808c9c77> (senast besökt 17/3 2021)
- Warnborg Carlqvist, Ylva, "Konspirationstänkandet tog greppet om hans sambo", Sveriges Radio, 6/4 2020, <https://sverigesradio.se/avsnitt/1699106> (senast besökt 10/4 2021)
- WHO, "Ten threats to global health in 2019", 2019, <https://www.who.int/news-room/spotlight/ten-threats-to-global-health-in-2019> (senast besökt 13/3 2021)
- WHO, "FACT: 5G mobile networks DO NOT spread COVID-19", 23/11 2020, <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/advice-for-public/myth-busters#5g> (senast besökt 13/3 2021)
- WHO, "WHO public health research agenda for managing infodemics", 3/2 2021, <https://www.who.int/publications/i/item/9789240019508> (senast besökt 13/3 2021)
- Wilson, Jason, "Plandemic: how the debunked movie by discredited researcher Judy Mikovits went viral", *The Guardian*, 14/5 2020, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/may/14/plandemic-movie-discredited-dr-doctor-judy-mikovits-how-debunked-conspiracy-theory-film-went-viral> (senast besökt 13/3 2021)
- World Economic Forum, "The Great Reset", 2020, <https://www.weforum.org/great-reset/> (senast besökt 13/3 2021)
- Zengerle, Patricia, "U.S. House resolution opposes anti-Asian coronavirus rhetoric, including Trump's 'China virus'", *Reuters*, 17/9 2020, <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-trump-rhetoric-idUSKBN2682ZI> (senast besökt 13/3 2021)
- Önnersfors, Andreas och Steiner, Kristian (2018), "Introduction", i *Expressions of Radicalization: Global Politics, Processes and Practices* (utg. Kristian Steiner, Andreas Önnersfors), London: Palgrave MacMillan
- Önnersfors, Andreas (2018), "Moving the Mainstream: Radicalization of Political Language in the German PEGIDA-Movement" i *Expressions of Radicalization: Global Politics, Processes and Performances* (utg. Andreas Önnersfors och Kristian Steiner), London: Palgrave MacMillan
- Önnersfors, Andreas (2019a), 'Manichaeic Manipulation – Europe between Apocalypse and Redemption in the Imaginary of the New Right', i Anders Moberg (utg.) *European Disintegration*, Göteborg: CERGU

- Önnersfors, Andreas (2019b), "The Great Replacement?: Decoding the Christchurch Terrorist Manifesto", Centre for the Analysis of the Radical Right, 18/3 2019, <https://www.radicalrightanalysis.com/2019/03/18/the-great-replacement-decoding-the-christchurch-terrorist-manifesto/> (senast besökt 21/3 2021)
- Önnersfors, Andreas (2020a), "Covid-19 – handsprit mot konspirationsteorierna som sprider sig viralt", LinkedIn, 1/3 2020, [https://www.linkedin.com/pulse/covid-19-handsprit-mot-konspirationsteorierna-som-sig-önnersfors-/](https://www.linkedin.com/pulse/covid-19-handsprit-mot-konspirationsteorierna-som-sig-önnersfors/) (senast besökt 13/3 2021)
- Önnersfors, Andreas (2020b), "Akademisk kvart: Fem sätt att lista ut en konspirationsteori", Göteborgs universitet, 16/6 2020, <https://www.youtube.com/watch?v=T3zBGxCWN2c> (senast besökt 21/3 2021)
- Önnersfors, Andreas (2020c), "Review of 'Neo-Nationalism: The Rise of Nativist Populism' by Eirikur Bergmann (2020)", Centre for the Analysis of the Radical Right, 20/11 2020, <https://www.radicalrightanalysis.com/2020/11/20/review-of-eirikur-bergmann-neo-nationalism-the-rise-of-nativist-populism-springer-2020-235pp/> (21/3 2021)
- Önnersfors, Andreas och Caumanns, Ute (2020d), "Conspiracy theories and visual culture", Routledge Handbook of Conspiracy Theories, London: Routledge
- Önnersfors, Andreas (2020e), "The (Syn)Aesthetics of Conspiracy", Athenaeum Review, https://athenaeumreview.org/review/the-synaesthetics-of-conspiracy/?fbclid=IwAR37gk8O3AHJhdOxOHS-BnocnLSm-DiBW_35Puvw2gH--at7IfjRIZUacY9s (senast besökt 21/3 2021)
- Önnersfors, Andreas (2021a), "How radical Right conspiracy theories drive populist mobilization", OpenDemocracy, 25/5 2021, <https://www.opendemocracy.net/en/countering-radical-right/how-radical-right-conspiracy-theories-drive-populist-mobilisation/> (senast besökt 13/3 2021)
- Önnersfors, Andreas (2021b), " 'Der grosse Austausch': Conspiratorial frames of terrorist violence in Germany", i Europe: Continent of Conspiracies. Conspiracy Theories in and about Europe (utg. Andreas Önnersfors och André Krouwel), London: Routledge, 2021.
- Önnersfors, Andreas (2021c), "Criminal Cosmopolitans: Conspiracy theories surrounding the assassination of Gustav III of Sweden in 1792" i Höllische Ingenieure: Kriminalitätsgeschichte der Attentate und Verschwörungen zwischen Spätmittelalter und Moderne (utg. André Krischer and Tilman Haug), Konstanz: UVK
- Önnersfors, Andreas och Krouwel, André (2021a), "Unlocking the 'black box' of conspiracy theories in and about Europe", i Europe: Continent of Conspiracies. Conspiracy Theories in and about Europe, London: Routledge
- Önnersfors, Andreas och Krouwel, André (2021b), Europe: Continent of Conspiracies. Conspiracy Theories in and about Europe, London: Routledge.

Myndigheten för
samhällsskydd
och beredskap